

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
WALTER VAN GERVEN
της 28ης Απριλίου 1993 *

Περιεχόμενα

Η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με το άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΟΚ και η απόφαση Barber	I - 4894
Το ιστορικό των υπό κρίση υποθέσεων	I - 4897
Τα διαχρονικά αποτελέσματα της αποφάσεως Barber	I - 4901
Ισχύει η απόφαση Barber και οι προβλεπόμενοι με αυτήν διαχρονικοί περιορισμοί και για άλλα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων εκτός από αυτό που αφορά η εν λόγω απόφαση;	I - 4911
Αντίκειται προς το άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΟΚ η χρησιμοποίηση διαφορετικών κατά φύλο αναλογιστικών στοιχείων υπολογισμού;	I - 4913
Εμπίπτει η καταβολή συντάξεως χήρου στο άρθρο 119 της Συνθήκης;	I - 4923
Η δυνατότητα επικλήσεως του άρθρου 119 από τον σύζυγο του αποβιώσαντος εργαζομένου	I - 4927
Η δυνατότητα επικλήσεως του άρθρου 119 κατά των διαχειριστών ενός συστήματος επαγγελματικών συντάξεων	I - 4929
Το άρθρο 119 και οι διάφορες μέθοδοι χρηματοδοτήσεως των συστημάτων επαγγελματικών συντάξεων	I - 4934
Η δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 119 στις συνταξιοδοτικές ρυθμίσεις στις οποίες υπάγονται αποκλειστικώς πρόσωπα του ενός φύλου	I - 4935
Συμπέρασμα	I - 4936

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ολλανδική.

*Κύριε Πρόεδρε,
Κύριοι δικαστές,*

1. Οι παρούσες υποθέσεις αφορούν διάφορα προδικαστικά ερωτήματα που υποβλήθηκαν στο Δικαστήριο σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΟΚ ενόψει, ειδικότερα, της αποφάσεως της 17ης Μαΐου 1990 που εκδόθηκε επί της υποθέσεως Barber¹. Στην υπόθεση C-110/91, Moroni (Συλλογή 1993, σ. I-6609), υποβάλλονται επίσης ορισμένα ερμηνευτικά ερωτήματα σχετικά με τη σχέση μεταξύ της προαναφερθείσας διατάξεως, της αποφάσεως αυτής και της οδηγίας 86/378/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 24ης Ιουλίου 1986, για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης².

2. Ενόψει των πολλών ζητημάτων που θέτουν τα υποβληθέντα ερωτήματα και του πολύπλοκου χαρακτήρα τους καθώς και των παρατηρήσεων που κατατέθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου, θα προχωρήσω ως εξής. Όπως καταρχάς θα εξετάσω, το κατά τη γνώμη μου, πλέον καιρίο ζήτημα, που συνεχώς εμφανίζεται στις υποθέσεις αυτές, δηλαδή ποια είναι ακριβώς τα διαχρονικά αποτελέσματα της αποφάσεως Barber. Κατόπιν, θα εξετάσω αν η απόφαση αυτή, καθώς και ο οριζόμενος σ' αυτήν χρονικός περιορισμός, ισχύει και για άλλα συνταξιοδοτικά συστήματα εκτός από αυτό που αφορούσε η απόφαση αυτή. Στη συνέχεια, θα εξετάσω το ζήτημα — για το οποίο πρόκειται ειδικότερα στις υποθέσεις C-152/91, Neath (Συλλογή 1993, σ. I-6953), και C-200/91, Coloroll (Συλλογή 1994, σ. I-4397) — αν συμβιβάζεται με το άρθρο 119 η χρησιμοποίηση στοιχείων αναλογιστικού υπολογισμού που στηρίζονται στο φύλο ως προς τον υπολογισμό εισφορών και παροχών

συντάξεως. Τέλος, θα εξετάσω ορισμένα άλλα ερωτήματα που υποβάλλονται στο πλαίσιο των υποθέσεων αυτών, δηλαδή α) αν η καταβολή συντάξεως χήρου εμπίπτει στο άρθρο 119 (ερώτημα που υποβάλλεται στο πλαίσιο της υποθέσεως C-109/91, Ten Oever), β) τη δυνατότητα επικλήσεως του άρθρου 119 από τον σύζυγο του αποβιβάσαντος εργαζομένου κατά των διαχειριστών (trustees) ενός συνταξιοδοτικού συστήματος (ένα από τα βασικά ερωτήματα της υποθέσεως Coloroll) και γ) ορισμένα ερωτήματα που αφορούν τον συγκεκριμένο τρόπο και την ευθύνη για την εφαρμογή της περιεχόμενης στο άρθρο 119 αρχής της ίσης μεταχείρισεως ως προς τον τομέα των συστημάτων επαγγελματικών συντάξεων (και πάλι στην υπόθεση Coloroll).

Χρήσιμο είναι πάντως να υπενθυμίσω προκαταρκτικώς με συντομία την απόφαση Barber και να εκθέσω το ιστορικό των αντίστοιχων διαφορών της κύριας δίκης, καθόσον αυτό μπορεί να χρησιμεύσει για τις προτάσεις μου.

Η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με το άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΟΚ και η απόφαση Barber

3. Ως γνωστόν, το άρθρο 119 της Συνθήκης υποχρεώνει τα κράτη μέλη να διασφαλίζουν την αρχή της ισότητας των αμοιβών για όμοια εργασία μεταξύ εργαζομένων ανδρών και γυναικών. Ως «αμοιβή» νοούνται, κατά το δεύτερο εδάφιο της διατάξεως αυτής, «οι συνήθεις βασικοί ή ελάχιστοι μισθοί ή αποδοχές και όλα τα άλλα οφέλη που παρέχονται άμεσα ή έμμεσα, σε χρήματα ή σε είδος, από τον εργοδότη στον εργαζόμενο, λόγω της σχέσεως εργασίας». Το Δικαστήριο, από

1 — Απόφαση της 17ης Μαΐου 1990, C-262/88, Συλλογή 1990, σ. I-1889.

2 — ΕΕ 1986, L 225, σ. 40.

της αποφάσεως Defrenne I, έχει προβεί σε ευρεία ερμηνεία της κατ' αυτόν τον τρόπο οριζομένης έννοιας της αμοιβής: στην έννοια αυτή περιλαμβάνονται

«όλα τα οφέλη, σε χρήματα ή σε είδος, υφιστάμενα ή μελλοντικά, υπό τον όρο να παρέχονται, έστω και έμμεσα, από τον εργοδότη στον εργαζόμενο λόγω της σχέσεως εργασίας»³.

Επιπλέον, όπως προσέθεσε το Δικαστήριο με την απόφαση Defrenne II, το άρθρο 119

«εφαρμόζεται άμεσα, και χωρίς να χρειάζεται η Κοινότητα ή τα κράτη μέλη να λάβουν λεπτομερέστερα μέτρα εφαρμογής του, σε κάθε μορφή άμεσης και απροκάλυπτης διάκρισης, που μπορεί να διαπιστωθεί με μόνη τη βοήθεια των κριτηρίων της ταυτότητας της εργασίας και της ισότητας των αμοιβών που δέχεται το αναφερθέν άρθρο»⁴.

Όσον αφορά την ερμηνεία του όρου «οφέλη» κατά την έννοια του άρθρου 119, το Δικαστήριο έκρινε με την απόφαση Defrenne I ότι δεν εμπλύνουν στην έννοια αυτή συστήματα κοινωνικής ασφαλίσεως και παροχών, ιδίως συντάξεις λόγω συμπληρώσεως συντάξιμου χρόνου, καίτοι καταρχήν δεν στερούνται παντελώς συνδέσμου με την έννοια της αμοιβής. Το Δικαστήριο στήριξε την κρίση του αυτή στα ακόλουθα χαρακτηριστικά των συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως: α) ρυθμίζονται απευθείας από τον νόμο χωρίς οποιαδήποτε διαβού-

λευση εντός της οικείας επιχειρήσεως ή του οικείου επαγγελματικού κλάδου και εφαρμόζονται υποχρεωτικώς σε γενικές κατηγορίες εργαζομένων· β) διασφαλίζουν στους εργαζομένους την κάλυψή τους από προβλεπόμενο από τον νόμο σύστημα που χρηματοδοτείται από εργαζομένους, εργοδότες και, ενδεχομένως, τις δημόσιες αρχές και οι εισφορές στο οποίο καθορίζονται μάλλον βάσει εκτιμήσεων κοινωνικής πολιτικής παρά βάσει της σχέσεως εργασίας μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου, οπότε οι εισφορές του εργοδότη στο σύστημα αυτό δεν αποτελούν άμεση ή έμμεση καταβολή προς τον εργαζόμενο κατά την έννοια του άρθρου 119⁵. Πάντως, το Δικαστήριο με την απόφαση Bilka, της 13ης Μαΐου 1986, δέχθηκε ότι, κατ' εφαρμογήν των κριτηρίων αυτών, παροχές στο πλαίσιο ενός συστήματος επαγγελματικών συντάξεων — που στηριζόταν σε συμφωνία μεταξύ εργοδότη και συμβουλίου των εργαζομένων της επιχειρήσεως και η οποία αποτελούσε αναπόσπαστο συστατικό μέρος της σχέσεως εργασίας — πρέπει να χαρακτηριστούν ως οφέλη κατά την έννοια του άρθρου 119⁶.

4. Στην υπόθεση Barber, το Δικαστήριο έπρεπε να λάβει θέση επί ενός «συμβατικού οργανωμένου» (contracted-out) συνταξιοδοτικού συστήματος, εγκεκριμένου από τη βρετανική νομοθεσία, δηλαδή επί ενός συστήματος επαγγελματικών συντάξεων που καθορίζεται κατόπιν αμοιβαίας διαβουλεύσεως μεταξύ των κοινωνικών εταίρων ή μονομερούς αποφάσεως του εργοδότη, που χρηματοδοτείται μόνο από τον εργοδότη ή από κοινού με τον εργοδότη και τους εργαζομένους και στο οποίο μπορούν να υπαχθούν οι εργαζόμενοι κατά μερική αντικατάσταση της κατά νόμο συντάξεώς τους. Το Δικαστήριο συνήγαγε από την ανωτέρω αρχή ότι

3 — Απόφαση της 25ης Μαΐου 1971, 80/70, Defrenne (Συλλογή τόμος 1969-1971, σ. 815, σκέψη 6)· επιβεβαιώθηκε, μεταξύ άλλων, με την απόφαση της 9ης Φεβρουαρίου 1982, 12/81, Garland (Συλλογή 1982, σ. 359, σκέψη 5), την απόφαση Barber, σκέψη 12, επίσης δε τελείως πρόσφατα με την απόφαση της 17ης Φεβρουαρίου 1993, C-173/91, Επιτροπή κατά Βελγίου (Συλλογή 1993, σ. I-673, σκέψη 13).

4 — Το χωρίο αυτό λαμβάνεται από την απόφαση της 27ης Μαρτίου 1980, 129/79, Macanathys (Συλλογή τόμος 1980/1, σ. 645, σκέψη 10), το οποίο παραπέμπει ως προς το σημείο αυτό ρητά στην απόφαση Defrenne II. Ως προς την ίδια την απόφαση Defrenne II, βλ. την απόφαση της 8ης Απριλίου 1976, 43/75 (Συλλογή τόμος 1976, σ. 175, ειδικότερα σκέψεις 18, 21, 24 και 40). Η κρίση αυτή επιβεβαιώθηκε μεταγενέστερα, μεταξύ άλλων, με την απόφαση της 11ης Μαρτίου 1981, 69/81, Worthingham (Συλλογή 1981, σ. 767, σκέψη 23), την απόφαση της 31ης Μαρτίου 1981, 96/80, Jenkins (Συλλογή 1981, σ. 911, σκέψη 17), και την απόφαση Barber, σκέψη 37.

5 — Απόφαση Defrenne I, σκέψεις 7 έως 9· βλ. την απόφαση της 13ης Μαΐου 1986, 170/84, Bilka (Συλλογή 1986, σ. 1607, σκέψεις 17 και 18), επίσης προσφάτως και την αναφερόμενη στην υποσημείωση 3 απόφαση Επιτροπή κατά Βελγίου, σκέψη 14.

6 — Απόφαση Bilka, σκέψη 22.

«οι συντάξεις που καταβάλλονται βάσει των συμβατικώς αποκλεισθέντων (οργανωμένων) συστημάτων αποτελούν οφέλη που καταβάλλει ο εργοδότης στον εργαζόμενο λόγω της εργασίας του τελευταίου και, κατά συνέπεια, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 119 της Συνθήκης.»⁷

Στο ερώτημα αν συμβιβάζεται προς το άρθρο 119 μια ρύθμιση στο πλαίσιο της οποίας ο άντρας, ο οποίος απολύεται υποχρεωτικώς, δικαιούται απλώς ετεροχρονισμένης συντάξεως που καταβάλλεται με τη συμπλήρωση της ηλικίας που παρέχει κανονικά συνταξιοδοτικό δικαίωμα, ενώ η γυναίκα που βρίσκεται υπό τις ίδιες συνθήκες δικαιούται να λάβει αμέσως σύνταξη, το Δικαστήριο απάντησε αρνητικά. Την αρνητική αυτή απάντηση αιτιολόγησε στη σκέψη 32 της αποφάσεώς του κατά την οποία

«το άρθρο 119 απαγορεύει κάθε διάκριση ως προς τις αμοιβές μεταξύ ανδρών και γυναικών εργαζομένων, όποιος και αν είναι ο μηχανισμός που καθορίζει την ανισότητα αυτή. Επομένως, ο καθορισμός προϋποθέσεως ηλικίας διαφορετικής ανάλογα με το φύλο για τις συντάξεις που καταβάλλονται στο πλαίσιο συμβατικώς οργανωμένου συστήματος είναι αντίθετος προς το άρθρο 119, ακόμη και αν η διαφορά της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως για τους άνδρες και τις γυναίκες είναι αντιστοιχική αυτής που προβλέπει το εκ του νόμου εθνικό σύστημα.»

5. Πάντως, το Δικαστήριο είχε επίγνωση των σημαντικών οικονομικών συνεπειών που θα απέρραε από την απόφασή του. Επιπλέον, θεώρησε ότι τα κράτη μέλη, ενόψει των προβλεπομένων στις οδηγίες 79/7/ΕΟΚ⁸ και 86/378/ΕΟΚ⁹ εξαιρέσεων από την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως ως

προς την ηλικία συνταξιοδοτήσεως, μπορούσαν ευλόγως να λάβουν ως βάση ότι το άρθρο 119 δεν εφαρμοζόταν σε συντάξεις βάσει συμβατικώς οργανωμένης ρυθμίσεως. Για τους δύο αυτούς λόγους, το Δικαστήριο αποφάσισε να περιορίσει διαχρονικώς τα αποτελέσματα της αποφάσεώς του:

«υπό τις συνθήκες αυτές, επιτακτικές ανάγκες ασφαλείας του δικαίου επιβάλλουν να μην επανεξετάζονται νομικές καταστάσεις που εξάντησαν στο παρελθόν τα αποτελέσματά τους, ενώ, σε μια τέτοια περίπτωση, θα κινδύνευε να διαταραχθεί αναδρομικά η οικονομική ισορροπία πολλών συμβατικώς οργανωμένων συνταξιοδοτικών συστημάτων. Πρέπει εντούτοις να προβλεφθεί εξαίρεση υπέρ των προσώπων που εγκαίρως ανέλαβαν πρωτοβουλίες προς διασφάλιση των δικαιωμάτων τους. Πρέπει τέλος να διευκρινιστεί ότι κανένας περιορισμός των αποτελεσμάτων της ερμηνείας αυτής δεν μπορεί να γίνει δεκτός όσον αφορά τη γένεση συνταξιοδοτικού δικαιώματος μετά την έκδοση της παρούσας απόφασης.»¹⁰

Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι

«το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 119 της Συνθήκης δεν μπορεί να προβληθεί για να στηρίξει το αίτημα θεμελιώσεως δικαιώματος συντάξεως αναδρομικώς, σε χρόνο προγενέστερο της εκδόσεως της παρούσης απόφασης, με εξαίρεση την περίπτωση που οι εργαζόμενοι ή οι εξ αυτών έλκοντες δικαιώματα, πριν από την ημερομηνία αυτή, άσκησαν ένδικη προσφυγή ή υπέβαλαν ισοδύναμη κατά το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο ένσταση.»¹¹

Η προβληματική που ανακύπτει στις παρούσες υποθέσεις ως προς τον διαχρονικό περιορισμό των αποτελεσμάτων της αποφάσεως Barber στρέφεται γύρω από τις εκφράσεις «νομικές καταστάσεις που εξάντησαν στο παρελθόν τα αποτελέσματά τους» (legal situations which have exhausted all

7 — Απόφαση Barber, σκέψη 28.

8 — Ειδικότερα, άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/003, σ. 160).

9 — Ειδικότερα το άρθρο 9, στην αρχή, και στοιχείο α' της οδηγίας αυτής.

10 — Απόφαση Barber, σκέψη 44.

11 — Απόφαση Barber, σκέψη 45 και σημείο 5 του διατακτικού.

their effects in the past), «τη γένεση συνταξιοδοτικού δικαιώματος μετά την έκδοση της παρούσας απόφασης» (the acquisition of entitlement to a pension as from the date of this judgment) «συντάξεως αναδρομικώς, σε χρόνο προγενέστερο της εκδόσεως της παρούσας απόφασης» (a pension with effect from a date prior to this judgment).

Το ιστορικό των υπό κρίση υποθέσεων

6. Η υπόθεση *Ten Oever*. Ο G. Ten Oever ήταν παντρεμένος με την M. F. Heeren, η οποία εργαζόταν στον τομέα του καθαρισμού. Ο εργοδότης της Heeren την είχε υπαγάγει σε ένα συνταξιοδοτικό σύστημα το οποίο διαχειρίζεται το Stichting Bedrijfspensioenfonds voor het Glazenwassers-en Schoonmaakbedrijf (ταμείο επαγγελματιών συντάξεων των εργαζομένων στον τομέα του καθαρισμού χώρων και υαλοπινάκων, στο εξής: Stichting). Πρόκειται για συλλογική επαγγελματική σύνταξη που χρηματοδοτείται από τους εργοδότες και τους εργαζομένους. Μέχρι την 1η Ιανουαρίου 1989, ο συνταξιοδοτικός κανονισμός του Stichting προέβλεπε μόνο σύνταξη χήρας. Μετά την ημερομηνία αυτή προβλέπει επίσης σύνταξη χήρου, πάντως όχι αναδρομικώς. Όταν απεβίωσε η σύζυγός του στις 13 Οκτωβρίου 1988, ο Ten Oever ζήτησε — σύμφωνα με τη Διάταξη περί παραπομπής, πριν από τις 17 Μαΐου 1990 — τη χορήγηση συντάξεως χήρου από τις 13 Οκτωβρίου 1988. Το Stichting απέρριψε το αίτημα για τον λόγο ότι ο συνταξιοδοτικός του κανονισμός δεν προέβλεπε τη σύνταξη αυτή κατά το χρονικό σημείο του θανάτου.

Στις 8 Ιουνίου 1990, ο Ten Oever υπέβαλε αίτηση ενώπιον του kantonrechter te Utrecht, ζητώντας να αναγνωρισθεί ότι πρέπει να του χορηγηθεί, από τις 13 Οκτωβρίου 1988, σύνταξη χήρου. Κατ' αυτόν, η σύνταξη αυτή συνιστά αμοιβή κατά την έννοια του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΟΚ, η δε άρνηση χορήγησης συντάξεως χήρου — η οποία ασφαλώς θα του είχε χορηγηθεί ως

σύνταξη χήρας αν αυτός ήταν γυναίκα και ο σύζυγός άνδρας — αντίκειται προς την διατυπούμενη με τη διάταξη αυτή αρχή της ισότητας αμοιβών ανδρών και γυναικών. Το Stichting επικαλείται αντιθέτως τον διαχρονικό περιορισμό των αποτελεσμάτων της αποφάσεως Barber, με την οποία το Δικαστήριο το πρώτον έκρινε ότι πληρωμές βάσει συνταξιοδοτικών συστημάτων που δεν προβλέπονται από τον νόμο έχουν τον χαρακτήρα αμοιβής. Δεδομένου ότι κατά τον χρόνο εκδόσεως της αποφάσεως Barber η δίκη δεν ήταν ακόμα εκκρεμής, ο Ten Oever δεν έχει δικαίωμα συνταξιοδοτήσεως.

Ο kantonrechter έκρινε ότι έπρεπε να ερωτήσει το Δικαστήριο ως προς τα ζητήματα αυτά ακολουθώντας τη διαδικασία για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως¹².

7. Η υπόθεση *Moroni*. Ο Moroni (που γεννήθηκε το 1948) εργάστηκε ως μισθωτός από το 1968 μέχρι το 1983 στην εταιρία Collo GmbH. Το 1983 προσελήφθη από έναν άλλο εργοδότη. Κατά την έναρξη της εργασίας του στην Collo του δόθηκε υπόσχεση συνταξιοδοτήσεως βάσει του συνταξιοδοτικού συστήματος της επιχείρησης αυτής, το οποίο, μεταξύ άλλων, όριζε ότι οι εργαζόμενοι αποκτούν δικαίωμα συντάξεως, όταν μετά τη συμπλήρωση του εξηκοστού πέμπτου έτους της ηλικίας (ως προς τις γυναίκες του εξηκοστού) αποχωρούν από την επιχείρηση και τον επαγγελματικό βίο, εφόσον κατά το χρονικό αυτό σημείο έχουν συμπληρώσει τουλάχιστον δέκα έτη εργασίας στην Collo. Στις 6 Νοεμβρίου 1990, ο Moroni προσέφυγε ενώπιον του Arbeitsgericht Bonn κατά της Collo. Ο Moroni ζητεί, βάσει του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΟΚ και των άρθρων 5 και 6 της οδηγίας 86/378/ΕΟΚ, να του καταβληθεί ήδη με τη συμπλήρωση του εξηκοστού έτους της ηλικίας του η σύνταξη που του υποσχέθηκε η εταιρία και ότι το ύψος της προσδοκώμενης συντάξεως πρέπει να υπολογιστεί σαν να

12 — Ως προς την ακριβή διατύπωση των ερωτημάτων του kantonrechter, παραπέμπω στην έκθεση ακροατήριου.

είχε δοθεί η υπόσχεση συντάξεως κατά το χρονικό αυτό σημείο. Η Collo, αντιθέτως, επικαλείται το άρθρο 8 της προαναφερθείσας οδηγίας. Θεωρώντας ότι η έκβαση της δίκης εξαρτάται από την ερμηνεία των σχετικών κοινοτικών διατάξεων, το Arbeitsgericht Bonn υπέβαλε στο Δικαστήριο ορισμένα προδικαστικά ερωτήματα ¹³.

Είναι χρήσιμο να υπενθυμίσω τη σχετική γερμανική νομοθεσία. Δυνάμει της νομοθεσίας αυτής, ο Moroni έχει έναντι της Collo, παρά την πρόωγη αποχώρησή του, βάσει της εργασιακής του σχέσεως στην επιχείρηση και του χρονικού σημείου κατά το οποίο του δόθηκε η υπόσχεση συνταξιοδότησεως προτού αποχωρήσει από την επιχείρηση, παγιομένη *προσδοκία συντάξεως* (Versorgungsanwartschaft) η οποία, όσον αφορά την επίμαχη σύνταξη γήρατος, μετατρέπεται σε *αξίωση συντάξεως* (Versorgungsanspruch) με τη συμπλήρωση του εξηκοστού πέμπτου έτους της ηλικίας του ¹⁴. Σε περίπτωση πρόωρης αποχώρησεως από την επιχείρηση, ο υπολογισμός της αξιώσεως αυτής πραγματοποιείται ως εξής: η επαγγελματική σύνταξη που θα οφειλόταν με τη συμπλήρωση του εξηκοστού πέμπτου έτους της ηλικίας του εργαζομένου στην επιχείρηση μειώνεται αναλόγως του χρόνου που πράγματι διήρκεσε η σχέση εργασίας σε σχέση με τον χρόνο που θα είχε διαρκέσει η σχέση αυτή εργασίας μέχρι τη συμπλήρωση του εξηκοστού πέμπτου έτους της ηλικίας ¹⁵. Η γυναίκα εργαζομένη που έχει παγιομένη προσδοκία συντάξεως και αποχωρεί πρόωγως υφίσταται, αντιθέτως, βάσει του συνταξιοδοτικού κανονισμού της Collo μικρότερη αναλογική μείωση κατά τον υπολογισμό της αξιώσεώς της συντάξεως: όσον αφορά τη δυνατή διάρκεια της σχέσεως εργασίας, λαμβάνεται ως προς αυτή υπόψη μόνο η περίοδος μέχρι τη συμπλήρωση του

εξηκοστού έτους της ηλικίας της (το χρονικό σημείο κατά το οποίο μπορεί αυτή να αποχωρήσει από την επιχείρηση χωρίς αυτό να συνεπάγεται μείωση της συντάξεως).

Δυνάμει της γερμανικής νομοθεσίας, ο Moroni έχει επίσης τη δυνατότητα να ζητήσει πρόωγως, δηλαδή πριν από τη συμπλήρωση του εξηκοστού πέμπτου έτους της ηλικίας του (το νωρίτερο με τη συμπλήρωση του εξηκοστού έτους της ηλικίας του) τη σύνταξη που δικαιούται από την Collo ¹⁶. Η σχετική προϋπόθεση πάντως που ισχύει ως προς τους άνδρες εργαζομένους είναι ότι μπορούν να αξιώσουν την προβλεπόμενη από τον νόμο σύνταξη γήρατος και πράγματι ασκούν την αξίωση αυτή, πράγμα που προϋποθέτει, εκτός από τη συμπλήρωση ορισμένων ασφαλιστικών περιόδων υπό το σύστημα της προβλεπόμενης από τον νόμο ασφαλίσεως κατά γήρατος, μια γενικώς αρκετά μακρά περίοδο ανεργίας πριν από τη συμπλήρωση του εξηκοστού έτους της ηλικίας. Η προϋπόθεση αυτή δεν ισχύει ως προς τις γυναίκες εργαζόμενες ¹⁷. Επιπλέον, ο Moroni θα πρέπει σε περίπτωση πρόωρης αξιώσεως να αποδεχθεί και μια *επιπλέον μείωση*: εκτός από την προαναφερθείσα αναλογιστική μείωση, ο άνδρας εργαζόμενος οφείλει να αποδεχθεί μια αποκαλούμενη *αναλογικώς επιμερισμένη μείωση* (versicherungsmathematische Abschlag). Η γυναίκα εργαζομένη, αντιθέτως, μπορεί, κατά τη συμπλήρωση των ασφαλιστικών περιόδων που απαιτούνται από την προβλεπόμενη από τον νόμο ασφάλιση συντάξεως, να αξιώσει άνευ εταίρου την καταβολή της πρόωρης συντάξεως γήρατος: αν εγκαταλείψει πρόωρα την επιχείρηση, έχοντας παγιομένη προσδοκία συντάξεως, οφείλει να αποδεχθεί μόνο τη μείωση που προκύπτει από τον λόγο αυτό, όχι όμως και την αναλογιστική μείωση ή την αναλογικώς επι-

13 — Ως προς την ακριβή διατύπωση των ερωτημάτων αυτών, παραπέμπω στην έκθεση ακροατηρίου.

14 — Παράγραφος 1, εδάφιο 1, του Gesetz zur Verbesserung der betrieblichen Altersversorgung (νόμου περί βελτιώσεως των επαγγελματικών συντάξεων γήρατος, στο εξής: BetrAVG).

15 — Παράγραφος 2, εδάφιο 1, BetrAVG.

16 — Παράγραφος 6 BetrAVG.

17 — Το Arbeitsgericht παραπέμπει εν προκειμένω στα άρθρα 1248, παράγραφοι 2 και 3, του Reichsversicherungsordnung (γερμανικού ασφαλιστικού κώδικα) και 25, παράγραφοι 2 και 3, του Angestelltenversicherungsgesetz (νόμου περί ασφαλίσεως των υπαλλήλων).

μερισμένη μείωση λόγω πρόωρης προβολής της αξιώσεως.

Η αντιμετώπιση αυτή ανδρών και γυναικών στο σύστημα επαγγελματικών συντάξεων αντιστοιχεί προς τη νομοθετική ρύθμιση περί συντάξεων γήρατος η οποία και εχρησίμειυσε ως υπόδειγμα για το σύστημα αυτό¹⁸.

8. *H υπόθεση Neath*. Ο D. Neath (που γεννήθηκε το 1935) εργάστηκε στην εταιρία Hugh Steeper Ltd, από το 1973 μέχρι της απολύσεώς του στις 29 Ιουνίου 1990 — δηλαδή μετά την έκδοση της αποφάσεως Barber — που κατέστη αναγκαία για οικονομικούς λόγους. Κατά το χρονικό αυτό σημείο ήταν πενήντα τεσσάρων ετών και έντεκα μηνών. Κατά την περίοδο αυτή, ο Neath είχε υπαχθεί διαδοχικά σε δύο συστήματα επαγγελματικών συντάξεων που διαχειριζόταν η Hugh Steeper. Μεταξύ Δεκεμβρίου 1975 και Δεκεμβρίου 1978 είχε υπαχθεί στο συνταξιοδοτικό σύστημα 5· από τον Ιανουάριο 1979 μέχρι την απόλυσή του είχε υπαχθεί στο συνταξιοδοτικό σύστημα 4, ένα «συμβατικά οργανωμένο» σύστημα στο οποίο μεταφέρθηκαν τα δικαιώματα που είχε αποκτήσει στο πλαίσιο του προηγούμενου συστήματος.

Και τα δύο συστήματα χρηματοδοτούνται με εισφορές εργοδοτών και εργαζομένων, οι δε εργαζόμενοι συνεισφέρουν στο ίδιο μέτρο ανεξάρτητα από το αν είναι άνδρες ή γυναίκες. Πάντως, ορισμένες διατάξεις διέφεραν ανάλογα με το φύλο του εργαζομένου. Έτσι, η γυναίκα μπορούσε να συνταξιοδοτηθεί με τη συμπλήρωση του εξηκοστού έτους της ηλικίας της, λαμβάνοντας πλήρη επαγγελματική σύνταξη, ενώ ο άνδρας έχει τη δυνατότητα αυτή μόνο στο εξηκοστό πέμπτο έτος της ηλικίας του.

Ο ασφαλισμένος, άνδρας ή γυναίκα, στο συνταξιοδοτικό σύστημα 4 μπορεί ανά πάσα στιγμή με τη συμπλήρωση του πενηκοστού έτους της ηλικίας να τύχει αμέσως πρόωρης συνταξιοδοτήσεως, εφόσον ο εργοδότης ή οι διαχειριστές του συστήματος το εγκρίνουν. Αν δοθεί αυτή η έγκριση, τότε η σύνταξη υπολογίζεται με βάση τη σύνταξη που θα ελάμβανε ο ασφαλισμένος κατά την κανονική ημερομηνία συνταξιοδοτήσεως, λαμβανομένης πάντως υπόψη της περιόδου της πρόωρης καταβολής της σύνταξεως. Εν προκειμένω εφαρμόζεται μείωση 6 % για κάθε έτος και μήνα μεταξύ της πραγματικής ημερομηνίας συνταξιοδοτήσεως και της κανονικής ηλικίας συνταξιοδοτήσεως. Αν ο εργοδότης και οι διαχειριστές του συστήματος δεν εγκρίνουν την πρόωρη συνταξιοδότηση, ο ασφαλισμένος που εγκαταλείπει το σύστημα 4 μετά τη συμπλήρωση του πενηκοστού έτους της ηλικίας και πριν από τη συμπλήρωση της κανονικής ηλικίας συνταξιοδοτήσεως δικαιούται μόνον ετεροχρονισμένης συντάξεως ή μεταφοράς των συνταξιοδοτικών του δικαιωμάτων σε άλλο σύστημα. Αν ο ασφαλισμένος επιλέξει την ετεροχρονισμένη σύνταξη, τότε το μέρος της συντάξεώς του που στηρίζεται στην υπαγωγή του στο σύστημα 4 εξακολουθεί να οφείλεται από το σύστημα αυτό. Αν, αντιθέτως, ο ασφαλισμένος επιλέξει τη μεταφορά των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων, τότε μεταφέρεται σε άλλο συνταξιοδοτικό σύστημα της επιλογής του το στατιστικό ισόδυναμο των παροχών που δικαιούται ο ασφαλισμένος λόγω της υπαγωγής του στο σύστημα 4. Αυτό σημαίνει ότι δεν υφίσταται πλέον υποχρέωση καταβολής παροχών στον εν λόγω ασφαλισμένο από το σύστημα 4.

Όταν ο Neath απολύθηκε, δεν του εγκρίθηκε η άμεση συνταξιοδότηση. Κατά συνέπεια, είχε τη δυνατότητα επιλογής μεταξύ της ετεροχρονισμένης συντάξεως και της μεταφοράς των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων. Στον Neath γνωστοποιήθηκε ότι, αν επέλεγε τη δεύτερη αυτή δυνατότητα, το ποσό που θα μεταφερόταν ήταν 30 672,50 στερλίνες

18 — Το Arbeitsgericht Bonn υπογραμμίζει εν προκειμένω ότι τόσο το Bundessozialgericht όσο και το Bundesverfassungsgericht έχουν κρίνει ότι οι σχετικές διατάξεις της νομοθετικής ρύθμισης περί συντάξεως γήρατος δεν προσκρούουν, μέχρι το 1992, σε νομικές αντιρρήσεις από απόψεις ίσης μεταχείρισεως ανδρών και γυναικών.

(UK£). Κατά τον υπολογισμό του ύψους του ποσού αυτού ελήφθη ως βάση ότι η κανονική ημερομηνία συνταξιοδότησεως του Neath, για παροχές που δικαιούνται λόγω συντάξιμου χρόνου εργασίας μετά τις 17 Μαΐου 1990 (δηλαδή την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως Barber), ήταν η ημερομηνία συμπληρώσεως του εξηκοστού έτους της ηλικίας του. Αντιθέτως, θεωρήθηκε ότι δεν μπορούσε να εφαρμοσθεί η απόφαση Barber για την πριν από την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως αυτής περίοδο απασχολήσεως. Επιπλέον, ελήφθη ως βάση ότι το άρθρο 119 της Συνθήκης δεν απαγορεύει τη χρησιμοποίηση αναλογιστικών στοιχείων υπολογισμού. Από τους υπολογισμούς των στατιστικών δεδομένων του ασφαλιστικού συστήματος 4 προκύπτει ότι, αν για τον υπολογισμό των παροχών που θα εδικαιούτο ο Neath για *όλη την περίοδο απασχολήσεώς του* ελαμβάνετο ως βάση η ημερομηνία συμπληρώσεως της κανονικής ημερομηνίας συνταξιοδότησεως των εξήντα ετών, το προς μεταφορά ποσό θα ήταν 39 934,56 UK£, αν εφαρμοσθούν αναλογιστικά στοιχεία υπολογισμού που αφορούν τους άνδρες. Αν χρησιμοποιηθούν αναλογιστικά στοιχεία που αφορούν τις γυναίκες, το προς μεταφορά ποσό θα ήταν 41 486,25 UK£: η διαφορά αυτή εξηγείται από το γεγονός ότι τα στοιχεία υπολογισμού που αφορούν τις γυναίκες στηρίζονται στον μεγαλύτερο μέσο όρο ζωής των γυναικών, οπότε τα έξοδα του ασφαλιστικού συστήματος 4 που συνδέονται με παροχές προς τις γυναίκες θεωρούνται υψηλότερα από τα έξοδα που αφορούν τους άνδρες.

Αφού του διευκρινίστηκαν οι παρεχόμενες ευχέρειες, ο Neath Steeper προσέφυγε ενώπιον του Industrial Tribunal του Leeds, ισχυριζόμενος ότι οι προβλεπόμενες προϋποθέσεις ήταν για αυτόν λιγότερο ευνοϊκές από αυτές που θα υφίσταντο αν ήταν γυναίκα. Όσον αφορά τη δυνατότητα επιλογής για ετεροχρονισμένη σύνταξη, θα έπρεπε να περιμένει για την απόκτησή της πέντε έτη περισσότερο από ό,τι μια γυναίκα. Ακόμη και αν

έκανε χρήση κατά το χρονικό αυτό σημείο του δικαιώματός του μετατροπής ενός μέρους της συντάξεώς του σε εφάπαξ ποσό, θα ελάμβανε χαμηλότερο ποσό (17 193,94 UK£) απ' αυτό που θα ελάμβανε αν ήταν γυναίκα (21 029,02 UK£). Και πάλι η διαφορά αυτή στηρίζεται σε αναλογιστικά στοιχεία υπολογισμού με τα οποία λαμβάνεται καθ' υπόθεση ως δεδομένο ότι οι γυναίκες έχουν μεγαλύτερο μέσον όρο ζωής. Ο Neath θεωρεί ότι αυτό αντίκειται προς το άρθρο 119 της Συνθήκης ενόψει της ερμηνείας του Δικαστηρίου στην υπόθεση Barber. Το Industrial Tribunal αποφάσισε να συμβουλευθεί εν προκειμένω το Δικαστήριο¹⁹.

9. *Η υπόθεση Coloroll.* Η διαφορά της κύριας δίκης στην υπόθεση αυτή αφορά την οικονομική καθίζηση, στα μέσα του 1990, της Coloroll Group of Companies και τη συνακόλουθη ανάγκη εκκαθαρίσεως ορισμένων συνταξιοδοτικών συστημάτων των επιχειρήσεων του ομίλου αυτού. Δεν πρόκειται για μια κλασσική διαφορά, αλλά για μία επί καινοφανούς ζητήματος διαδικασία (όπως αποκαλείται representative action) την οποία κίνησε ενώπιον του High Court η Coloroll Pension Trustees Ltd (στο εξής: Coloroll Trustees), που εξακολουθεί ακόμη να είναι ο διαχειριστής οκτώ συνταξιοδοτικών συστημάτων του Coloroll Group. Οι Coloroll Trustees ζητούν από το High Court να προβεί σε διευκρινίσεις σχετικά με θέματα που εμπύπτουν στην ελεγκτική αρμοδιότητα, στον τομέα των trusts, του δικαστηρίου αυτού. «Έναγόμενοι» της κύριας δίκης είναι ορισμένα επιλεγθέντα από τους Coloroll Trustees πρόσωπα που είναι αντιπροσωπευτικά για τις διωτάμενες απόψεις και συμφέροντα²⁰.

Οι Coloroll Trustees αντιμετωπίζουν μια πληθώρα στοιχείων που μπορούν να επηρεάσουν τις αποφάσεις τους σχετικά με την εκκαθάριση των συνταξιοδοτικών συστημά-

19 — Ως προς τη συγκεκριμένη διατύπωση των ερωτημάτων βλ. και πάλι την έκθεση ακροατηρίου στην υπόθεση αυτή.

20 — Βλ. σχετικά με την κατάσταση των προσώπων αυτών την έκθεση ακροατηρίου στην παρούσα υπόθεση.

των. Όλα αυτά τα συστήματα περιέχουν διαφορετικές διατάξεις για άνδρες και γυναίκες. Η σημαντικότερη διαφορά συνίσταται στο ότι όλα τα συνταξιοδοτικά συστήματα διατηρούν ως κανονική ημερομηνία συνταξιοδότησεως το εξηκοστό πέμπτο έτος για τους άνδρες και το εξηκοστό για τις γυναίκες, που αποτελούν τις ηλικίες από τη συμπλήρωση των οποίων οφείλεται εντός του Ηνωμένου Βασιλείου η κατά νόμο σύνταξη. Αυτό έχει ως συνέπεια ότι οφείλονται διαφορετικά ποσά σε εργαζομένους άνδρες και γυναίκες που έχουν την ίδια ηλικία και τον ίδιο αριθμό ετών εργασίας. Επιπλέον, όταν χορηγείται εναλλακτική παροχή κατόπιν κεφαλαιοποίησης συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων ως εφάπαξ, χρησιμοποιούνται αναλογιστικά στοιχεία υπολογισμού τα οποία, επειδή ο μέσος όρος ζωής και η ημερομηνία ενάρξεως της συνταξιοδότησεως διαφέρουν για τους άνδρες και τις γυναίκες, έχουν ως συνέπεια διαφορετικά αποτελέσματα. Τέλος, δύο άλλα συνταξιοδοτικά συστήματα παρουσιάζουν ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, δηλαδή ότι στα συστήματα αυτά δεν υπήγουντο γυναίκες εργαζόμενες: παρά ταύτα, τα προαναφερθέντα στοιχεία υπολογισμού που συνδέονται με το φύλο επηρέασαν και εδώ τις παροχές προς ορισμένους άνδρες εργαζομένους.

Συνεπεία αυτών των διαφορών μεταχειρίσεως λόγω φύλου οι Coloroll Trustees δεν είναι σε θέση να προσδιορίσουν οριστικώς τις υποχρεώσεις των οποίων την εκτέλεση οφείλουν να διασφαλίζουν κατά την εκκαθάριση των συνταξιοδοτικών συστημάτων. Αυτό που φοβούνται ιδίως είναι ότι οι κανόνες κατανομής που προβλέπονται στις ιδρυτικές πράξεις των trusts και στις διατάξεις των συνταξιοδοτικών συστημάτων μπορεί σε ορισμένες περιπτώσεις να μην μπορούν να εφαρμοσθούν λόγω του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΟΚ. Καθόσον χρόνο το Δικαστήριο δεν θα έχει διευκρινίσει κατά πόσον το άρθρο αυτό εφαρμόζεται στην παρούσα περίπτωση, δεν είναι δυνατό, κατά την άποψη των Coloroll Trustees, να ληφθεί με βεβαιότητα πώς πρέπει

να κατανεμηθούν τα σχετικά κεφάλαια. Το Chancery Division του High Court υποβάλλει ως προς το ζήτημα αυτό μια σειρά ερωτημάτων στο Δικαστήριο²¹.

Τα διαχρονικά αποτελέσματα της αποφάσεως Barber

10. *Δυνατές ερμηνείες.* Όπως ελέχθη, το βασικό ζήτημα στις παρούσες υποθέσεις αφορά τα συγκεκριμένα διαχρονικά αποτελέσματα της αποφάσεως Barber. Από τις παρατηρήσεις που διατυπώθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου προκύπτει ότι η πρακτική σημασία της απαντήσεως επί του ζητήματος αυτού είναι τεράστια. Επομένως, στρέφω αμέσως όλη μου την προσοχή στον πυρήνα του προβλήματος. Προφανώς τέσσερις ερμηνείες είναι δυνατές ως προς τον περιορισμό που θέλησε να θέσει το Δικαστήριο στα διαχρονικά αποτελέσματα της αποφάσεως Barber.

Η *πρώτη ερμηνεία* συνίσταται στο ότι η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως εφαρμόζεται μόνο ως προς τους εργαζομένους οι οποίοι από τις 17 Μαΐου 1990 έχουν υπαχθεί σε ένα σύστημα επαγγελματικών συντάξεων και άρχισαν να καταβάλλουν εισφορές σ' αυτό. Η θεώρηση αυτή αφαιρεί από την απόφαση Barber σχεδόν κάθε αναδρομικό αποτέλεσμα. Στην ουσία ισοδυναμεί προς το ότι η απόφαση θα παραγάγει τα πλήρη αποτελέσματά της μόνο μέσα σε σαράντα χρόνια.

Η *δεύτερη ερμηνεία* συνίσταται στο ότι η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως ισχύει μόνον ως προς παροχές που οφείλονται βάσει περιόδου απασχολήσεως που έχει πραγματοποιηθεί μετά τις 17 Μαΐου 1990. Η προηγούμενη περίοδος απασχολήσεως δεν καλύπτεται από την απευθείας εφαρμογή του άρθρου 119.

Κατά την *τρίτη ερμηνεία*, η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως πρέπει να ισχύει για όλες τις συντάξεις που μπορούν να ζητηθούν ή που

21 — Βλ. την έκθεση ακροατηρίου στην υπόθεση Coloroll.

χορηγούνται για πρώτη φορά μετά τις 17 Μαΐου 1990, αυτό δε ανεξάρτητα από το γεγονός αν τα πλήρη συνταξιοδοτικά δικαιώματα ή μέρος αυτών αποκτήθηκαν βάσει περιόδου απασχολήσεως ή αντιστοίχως εισφορών που προηγούνται της ημερομηνίας αυτής. Με άλλα λόγια, αποφασιστική σημασία δεν έχει ο χρόνος εργασίας (πριν ή μετά την έκδοση της αποφάσεως Barber) αλλά η ημερομηνία κατά την οποία αποκτάται δικαίωμα συντάξεως.

Η τέταρτη ερμηνεία συνίσταται στην εφαρμογή της ίσης μεταχειρίσεως ως προς όλες τις παροχές συντάξεως που πραγματοποιούνται μετά τις 17 Μαΐου 1990, συμπεριλαμβανομένων των παροχών συντάξεως για τις οποίες έχει γεννηθεί δικαίωμα πριν από την ημερομηνία αυτή, αυτό δε και εδώ επίσης, όπως και κατά την προηγούμενη ερμηνεία, ανεξάρτητα από την ημερομηνία της περιόδου απασχολήσεως κατά την οποία αποκτήθηκε δικαίωμα συντάξεως. Η ερμηνεία αυτή είναι χωρίς αμφιβολία η πιο ριζοσπαστική ως προς τα αποτελέσματά της ²².

11. Η συζήτηση ενώπιον του Δικαστηρίου επικεντρώθηκε κυρίως στη δεύτερη και την τέταρτη ερμηνεία. Η πρώτη άποψη δεν υποστηρίχθηκε στις παρούσες υποθέσεις από κανένα από τα μέρη που παρενέβησαν. Η τρίτη ερμηνεία υποστηρίχθηκε από την Επιτροπή στο πλαίσιο των γραπτών της παρατηρήσεων στις υποθέσεις Ten Oever, Moroni και Neath. Στις γραπτές παρατηρήσεις της επί της υποθέσεως Coloroll και κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση η Επιτροπή συντάχθηκε εντούτοις με τη δεύτερη άποψη.

Ήδη, εκτός από την Επιτροπή, η δεύτερη άποψη υποστηρίχθηκε ενώπιον του Δικαστηρίου από όλα τα παρεμβάντα συνταξιο-

δοτικά ταμεία και τους διαχειριστές, καθώς και από όλα τα κράτη μέλη που κατέθεσαν παρατηρήσεις (Δανία, Γερμανία, Ιρλανδία, Κάτω Χώρες και Ηνωμένο Βασίλειο). Στην υπόθεση Coloroll προσχώρησαν σ' αυτήν δύο από τους εναγομένους, δηλαδή η Broughton και ο Coloroll Group.

Υπέρ της τέταρτης προσεγγίσεως τάσσονται τέσσερις από τους εναγομένους της κύριας δίκης στην υπόθεση Coloroll (Russell, Parker, Sharp και Fuller).

12. Για την ορθή οριοθέτηση της εν προκειμένω προβληματικής πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη το «Πρωτόκολλο σχετικά με το άρθρο 119 της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας», που είναι προσσαρτημένο στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση ²³, αυτό δε καίτοι η Συνθήκη του Μάαστριχτ που υπογράφηκε στις 7 Φεβρουαρίου 1992 δεν έχει ακόμη αρχίσει να ισχύει. Το πρωτόκολλο ορίζει:

«Για την εφαρμογή του άρθρου 119 της Συνθήκης, οι δυνάμει επαγγελματικού συστήματος κοινωνικών ασφαλίσεων παροχές δεν θεωρούνται ως αποδοχές εφόσον αντιστοιχούν σε περιόδους απασχόλησης πριν από τις 17 Μαΐου 1990, με εξαίρεση τους εργαζόμενους ή τους έλκοντες δικαιώματα οι οποίοι πριν από αυτή την ημερομηνία είχαν ασκήσει δικαστική προσφυγή ή καταθέσει αντίστοιχη ένσταση σύμφωνα με το ισχύον εθνικό δίκαιο.»

Επί της σημασίας του πρωτοκόλλου αυτού για την ερμηνεία που πρέπει να δοθεί στα διαχρονικά αποτελέσματα της αποφάσεως Barber θα επανέλθω αμέσως κατωτέρω.

13. Η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με τα διαχρονικά αποτελέσματα των αποφάσεων. Πριν καταλήξω σε συμπεράσματα ως προς τα διαχρονικά αποτελέσματα της απο-

22 — Βλ. επίσης την ανάλυση της ενδεχόμενης αυτής ερμηνείας στο έργο των S. Honeyball και J. Shaw, «Sex, law and the retiring man», *Eur. L. Rev.*, 1991, (47), σ. 56 και 57. Για μια επινόηση των απόψεων που έχουν διατυπωθεί στην επίσημη ως προς το σημείο αυτό, βλ. D. Curtin, «The constitutional structure of the Union: a Europe of bits and pieces», *C.M.L. Rev.*, 1993 (17), σ. 50 και 51, με περαιτέρω παραπομπές.

23 — Το κείμενο της Συνθήκης αυτής έχει δημοσιευθεί στην ΕΕ 1992, C 191.

φράσεως Barber, θεωρώ ότι είναι σημαντικό να διευκρινιστεί η *ratio* που ώθησε το Δικαστήριο να προσθέσει τον περιορισμό αυτό στην απόφασή του. Το ότι εδώ πρόκειται για μια ασυνήθιστη ενέργεια είναι προφανές δεδομένου του δηλωτικού χαρακτήρα που καταρχήν έχει η ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου από το Δικαστήριο βάσει του άρθρου 177 της Συνθήκης²⁴. Αυτό διευκρινίζεται από το Δικαστήριο στις αποφάσεις Salumi και Denkavit Italiana ως εξής:

«Η ερμηνεία των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου στην οποία προβαίνει το Δικαστήριο κατά την άσκηση της αρμοδιότητας που του έχει αναθέσει το άρθρο 177 διαφωτίζει και αποσαφηνίζει, όταν υφίσταται σχετική ανάγκη, την έννοια και το περιεχόμενο της σχετικής διατάξεως, όπως πρέπει ή θα έπρεπε να είχε νοηθεί και εφαρμοσθεί από τη χρονική στιγμή της θέσεώς της σε ισχύ. Η συνέπεια αυτού είναι ότι η διάταξη που ερμηνεύθηκε κατ' αυτόν τον τρόπο μπορεί και πρέπει να εφαρμοσθεί από τον δικαστή ακόμη και σε έννομες σχέσεις που γεννήθηκαν και σχηματίστηκαν πριν από την απόφαση που έκρινε επί της αιτήσεως ερμηνείας, εφόσον συντρέχουν κατά τα λοιπά οι προϋποθέσεις που επιτρέπουν να αγχθεί ενώπιον των αρμοδίων δικαστηρίων μια διαφορά σχετικά με την εφαρμογή της εν λόγω διατάξεως.

Μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις μπορεί το Δικαστήριο, όπως έκρινε με την απόφαση της 8ης Απριλίου 1976, υπόθεση 43/75, Defrenne κατά Sabena (Συλλογή τόμος 1976, σ. 175), κατ' εφαρμογή μιας γενικής αρχής ασφαλείας δικαίου που είναι συμφυής με την έννομη κοινοτική τάξη, λαμβάνοντας υπόψη τη σοβαρή διατάραξη που μπορεί να επιφέρει η απόφασή του για το παρελθόν στις έννομες σχέσεις που έχουν δημιουργηθεί καλόπιστα, να οδηγηθεί στον περιορισμό της

δυνατότητας των ενδιαφερομένων να επικαλεστούν τη διάταξη που ερμηνεύτηκε κατ' αυτόν τον τρόπο για να τεθούν υπό αμφισβήτηση και πάλι οι έννομες αυτές σχέσεις.

Τέτοιος όμως περιορισμός δεν μπορεί πάντως να γίνει δεκτός παρά μόνο με την ίδια την απόφαση η οποία κρίνει επί της αιτούμενης ερμηνείας. Η θεμελιώδης απαίτηση ενιαίας και γενικής εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου συνεπάγεται ότι μόνο το Δικαστήριο είναι αρμόδιο να αποφασίσει *διαχρονικούς* περιορισμούς που πρέπει να τεθούν στην ερμηνεία την οποία δίδει.»²⁵

14. Από το προαναφερθέν χωρίο προκύπτει ότι το Δικαστήριο, όταν θεωρεί ότι πρέπει να περιορίσει διαχρονικά τα αποτελέσματα μιας αποφάσεώς του, καθοδηγείται κυρίως από δύο σκέψεις, δηλαδή τη συμψηφίση στην κοινοτική έννομη τάξη *γενική αρχή της ασφάλειας του δικαίου* και τη φροντίδα αποτροπής του ενδεχομένου να ανακλύψουν συνεπεία απειριορίστης αναδρομικής ισχύος της αποφάσεώς του *σοβαρά προβλήματα* για ορισμένες έννομες σχέσεις οι οποίες έχουν δημιουργηθεί *καλόπιστα*. Ας προστεθεί εδώ αμέσως ότι, όπως το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως δεχθεί, το γεγονός και μόνο ότι μια δικαστική κρίση έχει σημαντικές πρακτικές συνέπειες δεν αποτελεί αποφασιστικό λόγο για να εμποδιστεί η πλήρης παραγωγή των αποτελεσμάτων της. Αυτό διατυπώνεται στην απόφαση Blaizot, με αναφορά στην απόφαση Defrenne II, ως εξής:

25 — Αποφάσεις της 27ης Μαρτίου 1980 στην υπόθεση 61/71, Denkavit Italiana (Συλλογή τόμος 1980/1, σ. 605, σκέψεις 16 έως 18), και τις συνεπδικασθείσες υποθέσεις 66/79, 127/79 και 128/79, Salumi (Συλλογή τόμος 1980/1, σ. 627, σκέψεις 9 έως 11)· βλ. επίσης τις αποφάσεις της 10ης Ιουλίου 1980 στην υπόθεση 81/79, Ariele (Συλλογή τόμος 1980/1, σ. 637, σκέψεις 6 έως 8), και την υπόθεση 826/79, Misco (Συλλογή τόμος 1980/II, σ. 643, σκέψεις 7 έως 9)· τις αποφάσεις της 2ας Φεβρουαρίου 1988 στην υπόθεση 309/85, Bata (Συλλογή 1988, σ. 355, σκέψεις 11 έως 13), και την υπόθεση 2/86, Blaizot (Συλλογή 1988, σ. 379, σκέψεις 27 και 28)· την απόφαση της 5ης Οκτωβρίου 1988, υπόθεση 210/87, Padovani (Συλλογή 1988, σ. 6177, σκέψη 12). Επιπλέον, το Δικαστήριο συνόψισε, πεδωρατα, τις αρχές αυτές στην απόφαση της 16ης Ιουλίου 1992, C-163/90, Legros (Συλλογή 1992, σ. I-4625, σκέψη 30).

24 — Πρβλ. συναφώς R. Joliet, *Le droit institutionnel des Communautés européennes. Le contentieux*, Liège, Faculté de Droit, d'Économie et de Sciences sociales de Liège, 1981, σ. 219.

«Προκειμένου να κριθεί αν πρέπει ή όχι να περιορίζονται τα διαχρονικά αποτελέσματα μιας απόφασης, πρέπει, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου (βλ. ιδίως προαναφερθείσα απόφαση της 8ης Απριλίου 1976), να λαμβάνεται υπόψη ότι, καιτοι οι πρακτικές συνέπειες κάθε δικαστικής αποφάσεως πρέπει να σταθμίζονται με προσοχή, δεν μπορεί, εντούτοις, μια τέτοια μέριμνα να καταλήγει στο να περιορίζεται η αντικειμενικότητα του δικαίου και να διακυβεύεται η μελλοντική του εφαρμογή λόγω των επιπτώσεων που μια δικαστική απόφαση μπορεί να συνεπάγεται για το παρελθόν.»²⁶

15. Το ότι η αρχή της ασφάλειας του δικαίου αποτελεί μέρος της κοινοτικής έννομης τάξης είναι επαρκώς γνωστό²⁷. Αυτό σημαίνει ότι το Δικαστήριο είναι έτοιμο, όταν συντρέχουν ιδιαίτερες περιστάσεις, να μη θίξει έννομες σχέσεις που δημιουργήθηκαν στο παρελθόν, καιτοι συντρέπει λόγους προς τούτο συνεπεία διευκρινίσεως στην οποία προέβη στο μεταξύ το Δικαστήριο. Από τη νομολογία προκύπτει ότι το Δικαστήριο θεωρεί την καλή πίστη ή τη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη²⁸, σε σχέση με τα ενδιαφερόμενα μέρη ή τα κράτη μέλη, ως μια τέτοια ιδιαίτερη περίπτωση, όταν η αναδρομική ισχύς της δικαστικής κρίσεως συνεπάγεται σημαντικά προβλήματα για τα εν λόγω μέρη ή τα κράτη μέλη. Η καλή αυτή

πίστη υφίσταται όταν τα μέρη ή τα κράτη μέλη, κατά τη δημιουργία εννόμων σχέσεων, «ευλόγως (...) έκριναν»²⁹ ότι ο τρόπος ενεργείας τους ήταν σύμφωνος με το κοινοτικό δίκαιο, π.χ. όταν η έκταση εφαρμογής μιας κοινοτικής διατάξεως δεν ήταν απολύτως σαφής. Κατά *μείζονα λόγο* το Δικαστήριο δέχεται την ύπαρξη καλής πίστεως στις περιπτώσεις κατά τις οποίες τα ίδια τα κοινοτικά όργανα δημιουργήσαν επίφραση κοινοτικής νομιμότητας είτε εγκρίνοντας συγκεκριμένη πράξη παραγωγού κοινοτικού δικαίου που άφηνε άθικτη την ενσυνειδήτως ακολουθούμενη πρακτική (Pinna I,³⁰ Barber, Legros) είτε παραλείποντας να προσφύγουν βάσει του άρθρου 169 κατά του κράτους μέλους που δεν εκπληρώνει τις κοινοτικές του υποχρεώσεις (Defenne II, Legros) είτε επιδεικνύοντας διστακτική στάση σε σχέση με το ζήτημα του συμβιβαστού (Blaizot).

Αν, πάντως, είναι βέβαιο ότι τα μέρη ή τα κράτη μέλη, ιδίως υπό το φως σαφούς και γνωστής νομολογίας του Δικαστηρίου, δεν ήταν δυνατό να έχουν αμφιβολία ως προς τις κοινοτικές υποχρεώσεις που υπέχουν, δεν συντρέπει η προϋπόθεση της καλής πίστεως. Όπως προκύπτει από τις αποφάσεις Wottingham³¹ και Essevi και Salengo,³² το Δικαστήριο δεν θεωρεί στην περίπτωση αυτή ότι οφείλει να περιορίσει διαχρονικώς την απόφασή του.

16. Η καλή πίστη των ενδιαφερομένων ή των κρατών μελών αποτελεί, επομένως, ιδιαίτερη περίπτωση που μπορεί να δικαιολογήσει τον διαχρονικό περιορισμό μιας

26 — Απόφαση Blaizot, σκέψη 30· απόφαση Defenne II, σκέψη 71· βλ. επίσης την απόφαση Wottingham (που αναφέρεται ανωτέρω στην υποσημείωση 4), σκέψη 31, και την αναφερόμενη στην προηγούμενη υποσημείωση απόφαση Legros, σκέψη 30.

27 — Όπως ρητώς επιβεβαιώνεται με, μεταξύ άλλων, την απόφαση της 21ης Σεπτεμβρίου 1983, 205/82 έως 215/82, Deutsche Milchkontor, Συλλογή 1983, σ. 2633, σκέψη 30. Ως προς την ασφάλεια του δικαίου ως αρχή που προστατεύει τις κολλοπίτες δημιουργηθείσες έννομες σχέσεις βλ. ιδίως K.-D. Borchardt, *Der Grundsatz des Vertrauensschutzes im Europäischen Gemeinschaftsrecht*, Kehl, Schriftenreihe Europa-Forschung, Band 15, 1988, σ. 135-136, και M. Schlockermann, *Rechtssicherheit als Vertrauensschutz in der Rechtsprechung des EuGH*, διατριβή, Μόναχο, 1984, σ. 144 έως 151.

28 — Αυτούς τους όρους χρησιμοποιεί το Δικαστήριο στην απόφαση της 27ης Μαΐου 1981, 142/80 και 143/80, Essevi και Salengo, Συλλογή 1981, σ. 1413, σκέψη 34.

29 — Αυτή η διατύπωση απαντά τόσο στην απόφαση Barber, σκέψη 43, όσο και στην απόφαση Legros, σκέψη 33.

30 — Απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 1986, 41/84, Συλλογή 1986, σ. 1, σκέψη 27: επειδή το Συμβούλιο ενέκρινε το (κηρυχθέν ανύσχυρο με την απόφαση αυτή) άρθρο 73, παράγραφος 2, του κανονισμού 1408/71, η Γαλλία θεώρησε ότι μπορούσε να ακολουθεί επί μακρό χρόνο μια πρακτική που δεν έβρισκε κανένα νόμιμο έρεισμα στα άρθρα 48 και 51 της Συνθήκης.

31 — Απόφαση Wottingham, σκέψη 33.

32 — Ήδη αναφερόμενες στην υποσημείωση 28, σκέψη 34.

αποφάσεως, όταν ο μη περιορισμός της θα συνεπήγετο σοβαρά προβλήματα για ένομες σχέσεις που έχουν δημιουργηθεί στο παρελθόν. Ένα τέτοιο πρόβλημα υφίσταται, κατά το Δικαστήριο, όταν πέραν των ιδιομορφιών της διαφοράς, η απόφαση για την οποία πρόκειται μπορεί να έχει, σημαντικές γενικές χρηματοοικονομικές συνέπειες. Έτσι, το Δικαστήριο επέδειξε πλήρη κατανόηση στην υπόθεση *Defrenne II* για τον φόβο που εξέφρασαν η Βρετανική και η Ιρλανδική Κυβέρνηση ότι πολυάριθμες επιχειρήσεις θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν σοβαρές οικονομικές δυσχέρειες συνεπεία αξιώσεων καταβολής μισθών που δεν ήταν δυνατό να προβλεφθούν³³. Ενόψει επίσης και της (ανωτέρω αναφερθείσας) καλής πίστωσης των επιχειρηματιών, το Δικαστήριο έκρινε ότι

συμπεριλαμβανομένων των σοβαρών οικονομικών συνεπειών που θα μπορούσε να έχει μια απόφαση για τα μέρη ή τις αρχές που ενήργησαν καλοπίστως, καταφαίνεται επίσης και από μια σειρά πρόσφατων αποφάσεων. Έτσι, στην υπόθεση *Blaizot* το Δικαστήριο έλαβε υπόψη ότι η απόφασή του — με την οποία έκρινε ότι δεν συμβιβάζονται προς το άρθρο 7 της Συνθήκης ΕΟΚ πρόσθετα τέλη εγγραφής για αλλοδαπούς φοιτητές πανεπιστημίου — ενδεχομένως «θα ανέτρεπε αναδρομικώς το σύστημα χρηματοδότησης της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και θα μπορούσε να συνεπάγεται απρόβλεπτες συνέπειες για την εύρυθμη λειτουργία των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων»³⁶. Στην απόφαση *Barber* επίσης, το Δικαστήριο έλαβε υπόψη (βλ. το παρατεθέν ανωτέρω στο σημείο 5 χωρίο) ότι θα κινδύνευε να διαταραχθεί αναδρομικά η οικονομική ισορροπία πολλών συμβατικώς οργανωμένων συνταξιοδοτικών συστημάτων.

«εφόσον είναι άγνωστο το συνολικό επίπεδο στο οποίο θα είχαν καθοριστεί οι αμοιβές, επιτακτικοί λόγοι ασφάλειας του δικαίου όσον αφορά το σύνολο των διακυβευόμενων συμφερόντων, δημοσίων και ιδιωτικών, εμποδίζουν καταρχήν να θεθούν υπό αμφισβήτηση οι αμοιβές για παρελθούσες περιόδους»³⁴.

Η προσοχή που δίνει το Δικαστήριο στο «σύνολο των διακυβευόμενων συμφερόντων, τόσο δημοσίων όσο και ιδιωτικών»,³⁵

Επίσης, τελείως πρόσφατα στην υπόθεση *Legros*, στην οποία κριθίκε ασυμβίβαστη προς το κοινοτικό δίκαιο μια επιβάρυνση που επιβαλλόταν από τα γαλλικά υπερπόντια διαμερίσματα (αποκαλούμενη *octroi de mer*, «εισφορά θάλασσας»), το Δικαστήριο δεν δίστασε να περιορίσει διαχρονικώς τα αποτελέσματα της αποφάσεώς του λόγω των καταστροφικών οικονομικών επιπτώσεων που θα συνεπήγετο η δυνατότητα απαιτήσεως επιστροφής αχρεωστήτως καταβληθεισών επιβαρύνσεων για τα γαλλικά υπερπόντια διαμερίσματα:

33 — Απόφαση *Defrenne II*, σκέψη 70. Στην απόφαση *Worringham*, αντίθετως, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι από τον «αριθμό των περιπτώσεων που εν προκειμένω τίγονται από το άμεσο αποτέλεσμα της διατάξεως αυτής» δεν συνάγεται ότι πρέπει, προς το συμφέρον της ασφάλειας του δικαίου, να περιοριστούν διαχρονικώς τα αποτελέσματα της αποφάσεως: απόφαση *Worringham*, σκέψη 33.

34 — Απόφαση *Defrenne II*, σκέψη 74 και 75.

35 — Η διατύπωση χρησιμοποιείται από το Δικαστήριο και στην απόφαση *Pina I*, σκέψη 28. Πρβλ. συναφώς *J. Boulouis*, «*Quelques observations à propos de la sécurité juridique*», στο *Du droit international au droit de l'intégration. Liber amicorum Pierre Pescatore*, Baden-Baden, Nomos 1987, (53), σ. 55.

«Υπό τις συνθήκες αυτές, επιτακτικοί λόγοι ασφάλειας δικαίου αντιτίθενται στο να θεθούν υπό αμφισβήτηση ένομες σχέσεις που έχουν εξαντλήσει τα αποτελέσματά

36 — Απόφαση *Blaizot*, σκέψη 34.

τους στο παρελθόν, ενώ η αμφισβήτηση αυτή θα διατάρασσε αναδρομικώς το σύστημα χρηματοδοτήσεως των οργανισμών τοπικής αυτοδιοικήσεως των ΓΥΔ.»³⁷

17. *Ανάλυση των διαχρονικών αποτελεσμάτων της αποφάσεως Barber.* Το χωρίο της αποφάσεως Barber που αφορά τον διαχρονικό περιορισμό των αποτελεσμάτων της αποφάσεως αυτής πρέπει να ερμηνευθεί υπό το φως της προαναφερθείσας νομολογίας.

Επ' αυτού, μια προκαταρκτική παρατήρηση: για την προβληματική που μας απασχολεί αποφασιστική σημασία έχει η εξέταση του τρόπου με τον οποίο θεσπίζονται συστήματα επαγγελματικών συντάξεων (τροποποιητικού ή συμπληρωματικού χαρακτήρα). Όπως προκύπτει από τις παρατηρήσεις που κατατέθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου από τις Κυβερνήσεις και τα συνταξιοδοτικά συστήματα που μετέχουν της διαδικασίας, οι περισσότερες από τις συνταξιοδοτικές αυτές ρυθμίσεις χαρακτηρίζονται από την *προοδευτική απόκτηση του συνταξιοδοτικού δικαιώματος*. Συγκεκριμένα, ο εργαζόμενος αποκτά συνταξιοδοτικό δικαίωμα ανάλογα με την περίοδο απασχολήσεως που συμπληρώνει στον οικείο εργοδότη. Για τον σκοπό αυτό καταβάλλονται περιοδικά από τον εργαζόμενο και/ή τον εργοδότη, σε συνάρτηση με ορισμένη περίοδο απασχολήσεως (βάσει αναλογιστι-

κών στοιχείων υπολογισμού) εισφορές σε ιδιωτικό ταμείο συντάξεων³⁸.

Η προοδευτική αυτή απόκτηση συνταξιοδοτικού δικαιώματος στο πλαίσιο συστημάτων επαγγελματικών συντάξεων συνεπάγεται νομικώς ότι πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ της γενέσεως των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων, δηλαδή της προοδευτικής αποκτήσεώς τους σε συνάρτηση με τις συμπληρούμενες περιόδους απασχολήσεως, και της δυνατότητας προβολής αξιώσεως βάσει των δικαιωμάτων αυτών, δηλαδή όταν καθίσταται απαιτητή η σύνταξη.

Από χρηματοοικονομικής απόψεως η ισορροπία αυτών των συστημάτων επαγγελματικών συντάξεων στηρίζεται σε ορισμένες προϋποθέσεις, στις οποίες περιλαμβάνονται στοιχεία σχετικά με την ηλικία συνταξιοδοτήσεως και τον μέσο όρο ζωής ανδρών και γυναικών (βλ. περαιτέρω σημεία 34 έως 39).

38 — Εδώ πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ των αποκαλούμενων *συστημάτων με σταθερές εισφορές* (συχνά επίσης *defined contribution plans* ή *money purchase schemes*) και των αποκαλούμενων *συστημάτων με σταθερές παροχές* (επίσης *defined benefit plans*). Στα πρώτα συστήματα η παροχή αποτελείται από το κεφαλοποιημένο ποσό των — και επομένως εξαρτάται από αυτές — προηγούμενων περιοδικών καταβληθεισών εισφορών από τους ασφαλισμένους. Στα συστήματα με σταθερές παροχές το ύψος της παροχής καθορίζεται εκ των προτέρων (στις ιδρυτικές πράξεις των *trusts*, τα *καταστατικά*, τους όρους ασφαλίσεως ή άλλους γενικούς όρους) βάσει των ετών εργασίας είτε ως σταθερό ποσό είτε ως ποσοστό επί του τελευταίου μισθού του εργαζομένου. Πραγματικόντως σημειώνω ότι τα συνταξιοδοτικά συστήματα στην υπόθεση *Coloroll* είναι του δεύτερου αυτού είδους και ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία της διαγραφής, τα περισσότερα από τα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων στη Δανία, τις Κάτω Χώρες και το Ηνωμένο Βασίλειο ανήκουν επίσης στην κατηγορία αυτή. Σχετικά με την προαναφερθείσα διάκριση μεταξύ συστημάτων επαγγελματικών συντάξεων βλ., μεταξύ άλλων, P.-G. d'Herbais, *Mémento des retraités dans la C. E. E. Analyse comparée des régimes de base et complémentaires des salariés et des fonctionnaires*, Παρίσι, CERR, 1990, σ. 17 και 18. Βλ. επίσης, μαζί με άλλες ταξινομήσεις, G. Tamburi και P. Mouton, *Problèmes de frontières entre régimes privés et régimes publics de pensions*, *Revue internationale du Travail*, 1986, (143), σ. 145 και 146.

37 — Απόφαση *Legros*, σκέψη 34. Ως προς έναν άλλο πρόσφατο διαχρονικό περιορισμό λόγω των σημαντικών οικονομικών συνεπειών μιας αποφάσεως, τη φορά αυτή σχετικά με το αντίσχυρο ενός κοινοτικού κανονισμού στον τομέα της γεωργικής πολιτικής (συγκεκριμένα μιας επιβαρύνουσας *clawback* σε προϊόντα για τα οποία προβλεπόταν μεταβλητή τιμολόγηση οφραγής), βλ. την απόφαση της 10ης Μαρτίου 1992, C-38/90 και C-151/90, *Lomas*, Συλλογή 1992, σ. I-1781, σκέψεις 27 έως 30.

18. Νομίζω ότι και το Δικαστήριο με την απόφαση Barber αναγνωρίζει, έστω και εμμέσως, τη διάκριση μεταξύ προοδευτικής αποκτήσεως δικαιώματος επαγγελματικής συντάξεως και της δυνατότητας προβολής αξιώσεως βάσει αυτού. Κατ' αυτόν τον τρόπο πρέπει να νοηθεί το συμπέρασμα του Δικαστηρίου ότι οι παροχές συντάξεως βάσει συμβατικώς οργανωμένου συστήματος «αποτελούν οφέλη που καταβάλλει ο εργοδότης στον εργαζόμενο λόγω της εργασίας του τελευταίου»³⁹. Υπό το πρίσμα του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΟΚ, παροχές στο πλαίσιο επαγγελματικής συντάξεως πρέπει πράγματι να θεωρούνται ως μια μορφή «ετεροχρονισμένης» αμοιβής την οποία ο εργαζόμενος έχει σχηματίσει σε συνάρτηση με την εργασία που παρέχει σε έναν ή περισσότερους εργοδότες κατά τη διάρκεια ορισμένης περιόδου απασχολήσεως.

Η προαναφερθείσα διάκριση καθιστά εξάλλου σαφές τι εννοεί το Δικαστήριο τη σκέψη 44 της αποφάσεως Barber με τη φράση «συνταξιοδοτικού δικαιώματος μετά την έκδοση της παρούσας απόφασης». Ενόψει του ότι η ίδια η εργασία και, ενδεχομένως, οι συνδεόμενες με αυτήν εισφορές δημιουργούν ακριβώς τα δικαιώματα συντάξεως των εργαζομένων και τις αντίστοιχες υποχρεώσεις των εργοδοτών και/ή των (διαχειριστών των) συνταξιοδοτικών συστημάτων, το Δικαστήριο αναφέρεται προφανώς σε περίοδο απασχολήσεως μετά τις 17 Μαΐου 1990. Κάθε διάκριση λόγω φύλου που εμφανίζεται εν προκειμένω μετά την ημερομηνία αυτή — ιδίως συνεπεία του ότι λαμβάνεται υπόψη η διαφορετική ηλικία συνταξιοδότησεως κατά τον υπολογισμό των εισφορών και/ή των παροχών που οφείλονται βάσει των εισφορών — εμπίπτει στην απαγόρευση του άρθρου 119.

19. Η διάκριση μεταξύ της προοδευτικής αποκτήσεως συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων (ή της γενέσεως συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων) και της δυνατότητας καταβολής συντά-

ξεως (ή της δυνατότητας προβολής συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων) έχει επίσης κατά τη γνώμη μου, σημασία για την ορθή κατανόηση αυτού που εννοεί το Δικαστήριο στη σκέψη 44 της αποφάσεως Barber, δεχόμενο ότι «νομικές καταστάσεις που εξάντλησαν στο παρελθόν τα αποτελέσματά τους» δεν μπορούν να φέρονται ενώπιον του Δικαστηρίου. Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να λαμβάνεται κατά γράμμα το χωρίο αυτό, όπως κάνουν ορισμένοι από τους διαδίκους της κύριας δίκης στην υπόθεση Coloroll (δηλαδή οι Russell, Parker και Sharp). Λαμβανόμενο κατά γράμμα θα μπορούσε πράγματι να δώσει λαβή στον ισχυρισμό ότι οι συνέπειες μιας επαγγελματικής συντάξεως έχουν ήδη τελειώσει εξαντληθεί μετά την πλήρη καταβολή της συντάξεως στους (συνταξιοδοτηθέντες) εργαζομένους. Η αντίληψη αυτή θα συνεπήγγοτο πράγματι ότι ο διαχρονικός περιορισμός με τον οποίο περιέβαλε το Δικαστήριο την απόφαση δεν έχει καμία έννοια και ότι η πρακτική αποτελεσματικότητα του περιορισμού που έθεσε το Δικαστήριο θα πρέπει σε μεγάλη έκταση να θεωρηθεί ότι δεν υφίσταται⁴⁰.

Η διάκριση μεταξύ της προοδευτικής αποκτήσεως συνταξιοδοτικού δικαιώματος και της δυνατότητας καταβολής της συντάξεως επιβάλλει και εδώ ορισμένες διευκρινίσεις. Ενόψει του ότι η ίδια η εργασία και, ενδεχομένως, οι σχετικές εισφορές είναι αυτές που δημιουργούν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις εργαζομένων και εργοδοτών (και/ή των διαχειριστών των συνταξιοδοτικών συστημάτων), μπορεί θεμιτώς να θεωρηθεί ότι το Δικαστήριο με την έκφραση «νομικές καταστάσεις που εξάντλησαν στο παρελθόν τα αποτελέσματά τους» είχε υπόψη του καταστάσεις κατά τις οποίες το συνταξιοδοτικό δικαίωμα είχε ήδη αποκτηθεί βάσει

39 — Απόφαση Barber, σκέψη 28 (βλ. ανωτέρω, σημείο 4).

40 — Το ότι οι αποφάσεις του Δικαστηρίου δεν πρέπει να ερμηνεύονται κατά τρόπο που να τις στερεί από κάθε πρακτική αποτελεσματικότητα επιβεβαίωσε το Δικαστήριο, ιδίως, με την απόφαση της 2ας Μαρτίου 1989, 359/87, Pina II, Συλλογή 1989, σ. 585, σκέψη 16. Βλ. επίσης τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Lenz στην υπόθεση αυτή, ειδικότερα στις σελίδες 605 και 606, σημείο 29, όπου παρατίθεται νομολογία από την οποία προκύπτει ότι είναι συνήθης η τελεολογική ερμηνεία των αποφάσεων του Δικαστηρίου.

περιόδου απασχολήσεως που είχε πραγματοποιηθεί πριν από την έκδοση της αποφάσεως Barber. Η δημιουργία συνταξιοδοτικού δικαιώματος βάσει περιόδου απασχολήσεως στο παρελθόν αποτελεί πράγματι αφορμή για τη δημιουργία μιας νομικής καταστάσεως κατά την οποία τα αποτελέσματα εξαντλούνται υπό την έννοια ότι ο εργαζόμενος έχει αποκτήσει οριστικώς δικαίωμα συντάξεως που αφορά αυτήν την περίοδο απασχολήσεως.

20. Ο λόγος για τον οποίο το Δικαστήριο αποφάσισε να θέσει περιορισμό στην απόφασή του ως προς τα δικαιώματα συντάξεως κατά την κατά τα ανωτέρω έννοια μπορεί να συνδεθεί απευθείας με την πρόθεση που ρητώς διατύπωσε το Δικαστήριο, δηλαδή να μη διαταραχθεί αναδρομικά η οικονομική ισορροπία των συμβατικώς οργανωμένων συνταξιοδοτικών συστημάτων. Ασφάλεια δικαίου σημαίνει στην αλληλουχία αυτή ότι η έκταση των δικαιωμάτων αυτών καθορίζεται βάσει του κοινοτικού κανόνα που ισχύει κατά την περίοδο απασχολήσεως βάσει της οποίας αποκτήθηκαν τα δικαιώματα αυτά, δηλαδή του άρθρου 119, όπως ερμηνεύθηκε με την απόφαση Barber.

Αυτό αποτελεί τουλάχιστον καινοτομία στο κοινοτικό δίκαιο. Στον τομέα της κοινοτικής νομολογίας σχετικά με τις ρυθμίσεις κοινωνικής ασφαλίσεως μπορεί να αναφερθεί ένα προηγούμενο, δηλαδή η απόφαση Belbouab της 12ης Οκτωβρίου 1978. Η υπόθεση αυτή αφορούσε τον κανονισμό 1408/71. Επρόκειτο για έναν Αλγερινό εργαζόμενο ο οποίος, πριν η Αλγερία αποκτήσει την ανεξαρτησία της, είχε τη γαλλική ιθαγένεια και είχε εργαστεί ως Γάλλος υπήκοος στη Γαλλία και τη Γερμανία. Όταν ζήτησε στη Γερμανία σύνταξη ανθρακωρύχου, προσέκρουσε στην άρνηση να ληφθούν υπόψη οι περίοδοι ασφαλίσεως που είχε συμπληρώσει στη Γαλλία, αυτό δε επειδή δεν πληρούσε πλέον την προϋπόθεση της ιθαγένειας κράτους μέλους που απαιτείται από το άρθρο 2, παράγραφος 1, του κανονισμού. Το Δικαστήριο αρνήθηκε να υιοθετήσει τις σκέψεις του εθνικού δικαστηρίου, κατά τις οποίες η προϋπόθεση της ιθαγένειας που τίθεται με το άρθρο 2, παράγραφος 1, του κανονισμού αφορά την ιθαγένεια κατά το χρονικό σημείο της υποβολής της αιτήσεως συνταξιοδότησεως, ως εξής:

«προκειμένου να τηρηθεί η αρχή της ασφάλειας του δικαίου, μια από τις επιταγές της οποίας απαιτεί κάθε πραγματική κατάσταση να εκτιμάται κανονικά, και εκτός από ρητή αντίθετη ένδειξη, υπό το φως των σύγχρονων προς αυτήν κανόνων δικαίου — προσήκει η ερμηνεία ότι η [κατά το άρθρο 2, παράγραφος 1, ιδιότητα υπηκόου κράτους μέλους] αναφέρεται στην εποχή εκτελέσεως της εργασίας, της καταβολής των εισφορών που αφορούν τις περιόδους υπαγωγής στο ασφαλιστικό σύστημα και της απόκτησης των αντιστοίχων δικαιωμάτων»⁴¹.

Επομένως, δεν έχει αποφασιστική σημασία το χρονικό σημείο κατά το οποίο προβάλλεται η αξίωση συνταξιοδότησεως για την εφαρμογή του κανονισμού 1408/71, ιδίως η προβλεπόμενη σ' αυτόν προϋπόθεση ιθαγένειας, αλλά η περίοδος απασχολήσεως ή οι περίοδοι ασφαλίσεως: πρόκειται για τις περιόδους κατά τις οποίες καταβλήθηκαν ασφαλιστικές εισφορές και, όπως ρητώς δέχθηκε το Δικαστήριο με την απόφαση Belbouab, αποκτήθηκαν τα σχετικά δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος προβλεπόμενης από τον νόμο συντάξεως⁴².

Μια παρόμοια περίπτωση εφαρμογής της αρχής της ασφαλείας του δικαίου, αυτή τη

αρχής της ασφαλείας του δικαίου, αυτή τη

41 — Απόφαση της 12ης Οκτωβρίου 1978, 10/78, Belbouab (Συλλογή τόμος 1978, σ. 591, σκέψη 7), με δική μου υπογραφή. Πρβλ. επίσης την απόφαση της 14ης Νοεμβρίου 1990, C-105/89, Buhai Haji, Συλλογή 1990, σ. I-4211, σκέψη 17. Στις αποφάσεις Henck της 14ης Ιουλίου 1971, το Δικαστήριο είχε ήδη δεχθεί ότι «η αρχή της ασφαλείας του δικαίου επιβάλλει να λαμβάνεται ως βάση το δίκαιο που ισχύει κατά την εφαρμογή της επίμαχης διατάξεως (...)»: αποφάσεις επί των υποθέσεων, αντιστοίχως, 12/71 (Συλλογή τόμος 1969-1971, σ. 917, σκέψη 5), 13/71 (Συλλογή τόμος 1969-1971, σ. 921, σκέψη 5), και 14/71 (Συλλογή τόμος 1969-1971, σ. 925, σκέψη 5).

42 — Στην αρχή αυτή είχε ήδη στηριχτεί η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με τον κανονισμό 3: βλ. ιδίως την απόφαση της 26ης Ιουνίου 1975, 6/75, Horst (Συλλογή τόμος 1975, σ. 265, σκέψη 8).

φορά στον τομέα των οικογενειακών επιδομάτων, απαντά στην απόφαση Pinna I. Θεωρώντας ότι το, όπως τότε ίσχυε, άρθρο 73, παράγραφος 2, του κανονισμού 1408/71 — το οποίο προέβλεπε σε σχέση με οικογενειακά επιδόματα εργαζομένων που απασχολούνται στη Γαλλία μια ρύθμιση η οποία παρέκκλινε από τη ρύθμιση της παραγράφου 1 που ίσχυε για άλλα κράτη μέλη — ήταν ανίσχυρο, το Δικαστήριο περιόρισε εντούτοις τα διαχρονικά αποτελέσματα της αποφάσεώς του. «Επιτακτικοί λόγοι ασφάλειας του δικαίου αναφερόμενοι στο σύνολο των διακλυβυόμενων συμφερόντων, τόσο δημοσίων όσο και ιδιωτικών» εμπόδιζαν, κατά το Δικαστήριο, «να τεθεί υπό αμφισβήτηση η είσπραξη των οικογενειακών παροχών για χρονικά διαστήματα προγενέστερα της δημοσίευσής της παρούσας απόφασης»⁴³. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο έκρινε ότι το ανίσχυρο της εν λόγω διατάξεως δεν μπορούσε να προβληθεί «προς στήριξη αξιώσεων επί παροχών για περιόδους προγενέστερες της ημερομηνίας της παρούσας απόφασης»⁴⁴.

21. *Προτεινόμενη ερμηνεία.* Βάσει των ανωτέρω, η σκέψη 45 και το σημείο 5 του διατακτικού της αποφάσεως Barber, όπου το Δικαστήριο κρίνει ότι δεν μπορεί να προβληθεί το άρθρο 119 «για να στηρίξει το αίτημα θεμελιώσεως δικαιώματος συντάξεως αναδρομικώς σε χρόνο προγενέστερο της εκδόσεως της παρούσας απόφασης» (ανωτέρω, σημείο 5) αφορούν, κατά ορθή ερμηνεία, την αξίωση συντάξεως που γεννήθηκε βάσει περιόδου απασχολήσεως που προηγείται της ημερομηνίας εκδόσεως της αποφάσεως Barber. Με άλλα λόγια, επιλέγω τη δεύτερη από τις αναφερθείσες ανωτέρω (σημείο 10) ερμηνείες.

43 — Απόφαση Pinna I, σκέψη 28.

44 — Απόφαση Pinna I, σκέψη 30. Πλην των περιπτώσεων, όπως πρόσθεσε το Δικαστήριο, των εργαζομένων που έχουν ζητήσει έννομη προστασία ή υποβάλλει διοικητική ένσταση με ανάλογο περιεχόμενο πριν από την ημερομηνία αυτή. Το Δικαστήριο επανέλαβε την εν προκειμένω άποψή του με την απόφαση της 13ης Νοεμβρίου 1990, C-99/89, Yáñez-Campoy (Συλλογή 1990, σ. I-4097, σκέψη 18).

Αυτή είναι η ερμηνεία που συμβιβάζεται καλύτερα με την *καλή πίστη* των εργοδοτών και των συνταξιοδοτικών συστημάτων. Πράγματι, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η πεποίθηση που έχουν σχηματίσει ότι επιτρέπονται διαφορετικές προϋποθέσεις ανάλογα με το φύλο ως προς την ηλικία συνταξιοδότησεως. Το Δικαστήριο το δέχθηκε αυτό ρητώς στην απόφαση Barber: υπό το φως των εξαιρέσεων από την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως που περιέχονται στις οδηγίες 79/7/ΕΟΚ και 86/378/ΕΟΚ, τα κράτη μέλη και οι «ενδιαφερόμενοι κύκλοι» «ευλόγως» έκριναν «ότι το άρθρο 119 δεν έχει εφαρμογή στις συντάξεις που καταβάλλονται στο πλαίσιο συμβατικής [οργανωμένων] συστημάτων και ότι στον τομέα αυτό εξακολουθούν να ισχύουν εξαιρέσεις από την αρχή της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών εργαζομένων»⁴⁵.

Το ότι πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η καλή πίστη των μερών, ειδικότερα των εργοδοτών και των συστημάτων επαγγελματικών συντάξεων, σημαίνει ότι πριν από την απόφαση Barber, λόγω της πεποιθήσεως ότι το άρθρο 119 δεν τύγχανε εφαρμογής, σημαίνει ότι μπορούσαν να υπόσχονται συντάξεις και να προβαίνουν σε παροχές, λαμβάνοντας ως βάση διαφορετική ηλικία συνταξιοδότησεως για άνδρες και γυναίκες. Η *οικονομική ισορροπία* των εν λόγω συνταξιοδοτικών συστημάτων μπορούσε επίσης να στηρίζεται σ' αυτή τη βάση πριν από την έκδοση της αποφάσεως. Μόνον ως προς τις περιόδους απασχολήσεως *μετά την απόφαση Barber* ήξεραν οι εργοδότες ότι κατά τη διαχείριση των συστημάτων επαγγελματικών συντάξεων και τον υπολογισμό των σχετικών εισφορών έπρεπε να λαμβάνεται υπόψη η ίδια ηλικία συνταξιοδότησεως για άνδρες και γυναίκες. Εάν δεν ελαμβάνετο υπόψη η καλή πίστη αυτών και των διαχειριστών των συνταξιοδοτικών συστημάτων, τότε αυτό θα συνεπήγετο σοβαρά οικονομικά προβλήματα για τα συνταξιοδοτικά συστήματα. Όλα αυτά συ-

45 — Απόφαση Barber, σκέψη 43.

νηγορούν υπέρ της απόψεως ότι δεν πρέπει να θιγούν οι υποχρεώσεις που αναλήφθηκαν και οι πληρωμές που καταβλήθηκαν πριν από την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως Barber⁴⁶.

22. Θα ήθελα παρεμπιπτόντως να σημειώσω ότι η *τρίτη ερμηνεία*, κατά την οποία υποστηρίζεται ότι το αποφασιστικό κριτήριο είναι η δυνατότητα προβολής αξιώσεως στην καταβολή συντάξεως μετά τις 17 Μαΐου 1990 (και κατ' αυτόν τον τρόπο ανεξάρτητα από την περίοδο κατά την οποία έχει συμπληρωθεί η περίοδος απασχολήσεως που αφορά η σύνταξη), δεν μπορεί σε καμία περίπτωση, κατά τη γνώμη μου, να ληφθεί υπόψη. Θεωρώ την ερμηνεία αυτή όχι μόνο ανεπιθύμητη ενόψει του προεκτεθέντος τρόπου με τον οποίο αποκτώνται προοδευτικώς συνταξιοδοτικά δικαιώματα αλλά και λόγω της *προφανούς αδικίας* την οποία θα συνεπήγετο για πολυάριθμους εργαζομένους: κανένας απολύτως εργαζόμενος, του οποίου η επαγγελματική σύνταξη κατέστη απαιτητή ή καταβλήθηκε το πρώτον πριν από την προαναφερθείσα ημερομηνία, δεν θα μπορούσε να επικαλεστεί την αρχή της ίσης αμοιβής. Τελείως όμοιες καταστάσεις που διαφέρουν μεταξύ τους μόνον ως προς το ότι συνεπάγονται δικαίωμα για παροχές πριν ή μετά τις 17 Μαΐου 1990 θα αντιμετωπιζόνταν τότε κατά εξαιρετικά διαφορετικό τρόπο.

Τέλος, η *τέταρτη ερμηνεία* είναι, κατά τη γνώμη μου, υπερβολική. Πράγματι, ουδόλως λαμβάνει υπόψη την οικονομική ισορροπία των ρυθμίσεων περί επαγγελματικών συντάξεων, όπως επιτεύχθηκε βάσει στοιχείων

υπολογισμού που στηρίζονται σε διαφορετική ηλικία συνταξιοδοτήσεως για άνδρες και γυναίκες.

23. Η υποστηριζόμενη εδώ ερμηνεία του διαχρονικού περιορισμού των αποτελεσμάτων της αποφάσεως Barber συμπίπτει ως επί το πλείστον με την ερμηνεία που περιέχεται στο πρωτόκολλο για το άρθρο 119 που είναι προσωρατημένη στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Πρέπει πάντως να τονίσω ότι, αν το Δικαστήριο καταλήξει σε διαφορετικό συμπέρασμα, η απόφασή του θα πάψει εν πάση περιπτώσει να παράγει αποτελέσματα αμέσως με την έναρξη ισχύος της Συνθήκης για την Ένωση.

Πράγματι, ως προς το πρωτόκολλο που προσαρτάται στη Συνθήκη ΕΟΚ εφαρμόζεται το άρθρο 239 της Συνθήκης: αμέσως μόλις αρχίσει να ισχύει η Συνθήκη για την Ένωση, το πρωτόκολλο αυτό θα αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της Συνθήκης ΕΟΚ. Με άλλα λόγια, το πρωτόκολλο αυτό θα έχει την ίδια νομική ισχύ όπως οι διατάξεις της Συνθήκης⁴⁷. Θα ήθελα πάντως να υπογραμμίσω ότι το πρωτόκολλο δεν αποσκοπεί στην τροποποίηση του άρθρου 119, ούτε δε ότι θέτει ζήτημα αναθεωρήσεως της νομολογίας του Δικαστηρίου. Το άρθρο Β, πέμπτη περίπτωση, της Συνθήκης για την Ένωση επιβεβαιώνει πράγματι μετ' επιτάξεως ότι η Ένωση θέτει ως στόχο «να διατηρήσει στο ανέκδοτο το κοινοτικό κεκτημένο και να το αναπτύξει», δηλαδή το σύνολο των υφισταμένων κοινοτικών κανόνων όπως ερμηνεύονται και εφαρμόζο-

46 — Μία παρόμοια άποψη υιοθετεί κατ' επανάληψη το Δικαστήριο, όταν κηρύσσει ανόχυρες πράξεις των οργάνων. Το Δικαστήριο θεωρεί ότι «οσβαροί λόγοι ασφάλειας του δικαίου» επιβάλλουν να μη θιγεί από την κρήση του περί ανισχύου της επίδικης πράξεως το κύρος των πληρωμών που καταβλήθηκαν και των υποχρεώσεως που αναλήφθηκαν πριν από την έκδοση της αποφάσεως κατ' εφαρμογή αυτής της πράξεως: βλ. την απόφαση της 3ης Ιουλίου 1986, C-34/86, Συμβούλιο κατά Κοινοβουλίου, Συλλογή 1986, σ. 2153, σκέψη 48· την απόφαση της 31ης Μαρτίου 1992, C-284/90, Συμβούλιο κατά Κοινοβουλίου, Συλλογή 1992, σ. I-2277, σκέψη 37.

47 — C. Vedder, «Artikel 239», στο *Grabitz Kommentar zum EWG-Vertrag*, München, Beck, σ. 2, αριθ. 5. Κατά συνέπεια, παράβαση πρωτοκόλλου ισοδυναμεί προς παράβαση της Συνθήκης: M. Hilf, «Artikel 239», στο *Groeben-Thiesing-Ehlermann, Kommentar zum EWG-Vertrag*, IV, Baden-Baden, Nomos, 1991, σ. 5947, αριθ. 7 και 8. Εξάλλου, τα πρωτόκολλα θεωρούνται από το διεθνές δίκαιο των συνθηκών ως τμήματα της συνθήκης στην οποία έχουν προσαρτηθεί: Myers, «The name and scope of Treaties», *Am. J. Int. L.*, 1957, σ. 574, ιδίως σ. 587. Πβλ. εξάλλου τον ορισμό της «συνθήκης» στο άρθρο 2, παράγραφος 1, στοιχείο α', της Συμβάσεως της Βιέννης για το δίκαιο των συνθηκών, της 21ης Μαΐου 1969: «διεθνής συμφωνία συνομολογημένη μεταξύ κρατών, εις έγγραφον τύπον και διεπομένη υπό τού διεθνούς δικαίου, ανεξαρτήτως εάν περιλαμβάνεται εις εν, δύο ή πλέοντα έγγραφα και ανεξαρτήτως της ειδικής αυτής ονομασίας».

νται από το Δικαστήριο⁴⁸. Επομένως, θεωρώ ότι το πρωτόκολλο δεν συνιστά τίποτα περισσότερο από μια *δηλωτικού χαρακτήρα* ερμηνευτική διάταξη του άρθρου 119 και της νομολογίας του Δικαστηρίου⁴⁹.

Ισχύει η απόφαση Barber και οι προβλεπόμενοι με αυτήν διαχρονικοί περιορισμοί και για άλλα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων εκτός από αυτό που αφορά η εν λόγω απόφαση;

24. Το High Court ερωτά επίσης το Δικαστήριο στην υπόθεση Coloroll αν ο διαχρονικός περιορισμός της αποφάσεως Barber καλύπτει και άλλα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων εκτός από τα συμβατικά οργανωμένα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων τα οποία αφορούσε η απόφαση αυτή (πρώτο ερώτημα), με άλλα λόγια αν καλύπτει και συμπληρωματικές ή μη προβλεπόμενες από τον νόμο και όχι απλώς συντάξεις βάσει συμβατικώς οργανωμένων συστημάτων. Το ερώτημα αυτό διατυπώνεται και στο πλαίσιο της υποθέσεως Moroni, παρόλο που με τα ερωτήματα που υπέβαλε το Arbeitsgericht Bonn ερωτάται κυρίως αν η απόφαση Barber, ιδίως ως προς το ζήτημα αν συνάδει προς το άρθρο 119 μια διαφορετική ανάλογα με το φύλο ηλικία για τη δυνατότητα προβολής αξιώσεως συντάξεως (βλ. ανωτέρω, σημείο 4), ισχύει και ως προς το εν προκειμένω σύστημα επαγγελματικών συντάξεων.

25. Και τα δύο ερωτήματα αλληλοσυμπλέκονται και, κατά τη γνώμη μου, αφορούν κυρίως την έκταση εφαρμογής που πρέπει να αναγνωριστεί στην απόφαση Bilka του 1986. Υπενθυμίζω ότι το Δικαστήριο με την απόφαση αυτή έκρινε ότι παροχές στο πλαίσιο ενός συστήματος επαγγελματικών

συντάξεων που ίσχυε σε μια γερμανική επιχείρηση συνιστούν οφέλη κατά την έννοια του άρθρου 119 (ανωτέρω, σημείο 3).

Κατά τους εναγομένους της κύριας δίκης στην υπόθεση Coloroll, πλην των Broughton και Coloroll Group, το Δικαστήριο είχε υπόψη του με την απόφαση Bilka, η οποία αφορούσε ένα μη συμβατικό οργανωμένο σύστημα επαγγελματικών συντάξεων, το σύνολο των περιπτώσεων τέτοιου είδους συνταξιοδοτικών συστημάτων. Με άλλα λόγια, η απόφαση αυτή αφορούσε, κατά τους εν λόγω εναγομένους, όχι μόνο το ζήτημα του αποκλεισμού των εργαζομένων που ήταν ασφαλισμένοι σε μη συμβατικώς οργανωμένα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων — για το οποίο επρόκειτο ειδικά στην υπόθεση εκείνη — αλλά και το ζήτημα της *ημερομηνίας ενάρξεως* της καταβολής συντάξεως στο πλαίσιο τέτοιων συστημάτων επαγγελματικών συντάξεων. Δεδομένου πάντως ότι το ζήτημα της ημερομηνίας ενάρξεως ως προς μη συμβατικώς οργανωμένα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων είχε ήδη λυθεί με την απόφαση Bilka, επομένως πολύ πριν από την έκδοση της αποφάσεως Barber, δεν πρέπει, κατ' αυτούς, ο χρονικός περιορισμός που τέθηκε με την απόφαση Barber να εφαρμόζεται ως προς μη συμβατικώς οργανωμένα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων.

Η Broughton, το Coloroll Group και η Βρετανική Κυβέρνηση, καθώς και, στην υπόθεση Moroni, η Γερμανική Κυβέρνηση θεωρούν αντιθέτως ότι η έκταση εφαρμογής της αποφάσεως Bilka ουσιαστικώς περιορίζεται στο ζήτημα του αποκλεισμού των εργαζομένων που είναι ασφαλισμένοι σε μη συμβατικώς οργανωμένα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων. Σε αντίθεση, πάντως, προς τη Γερμανική Κυβέρνηση, οι τρεις άλλοι παρεμβαίνοντες φρονούν ότι η απόφαση Barber, συμπεριλαμβανομένου του προβλεπόμενου με αυτήν διαχρονικού περιορισμού, ισχύει, όσον αφορά την ημερομηνία ενάρξεως καταβολής της συντάξεως — για την

48 — Βλ. επίσης το άρθρο Γ της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση το οποίο ορίζει ότι με το θεσμικό πλαίσιο της ενόσως «τηρείται και αναπτύσσεται το κοινοτικό κεκτημένο».

49 — Βλ. με το ίδιο πνεύμα Prechal, «Bomen nimen in Maastricht», *Nederlands Juristenblad*, 1992, (349), σ. 354.

ποία πρόκειται ειδικά στην υπόθεση αυτή — για όλα τα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων, τόσο τα συμβατικά όσο και τα μη συμβατικά οργανωμένα.

26. Συμφωνώ με την Broughton, το Coloroll Group και τη Βρετανική Κυβέρνηση ότι η απόφαση Barber, συμπεριλαμβανομένου του προβλεπόμενου με αυτήν διαχρονικού περιορισμού, ισχύει ως προς όλα τα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων ανεξάρτητα από την κατηγορία στην οποία εντάσσονται.

Κατά τη γνώμη μου, το Δικαστήριο με την απόφαση Bilka αποφάνθηκε απλώς επί του ζητήματος αν ένα σύστημα επαγγελματικών συντάξεων της κατηγορίας για την οποία επρόκειτο στη δίκη εκείνη — δηλαδή ένα συμβατικώς καταρτισθέν και χρηματοδοτούμενο αποκλειστικώς από τον εργοδότη σύστημα που δημιουργήθηκε κατόπιν διαβουλεύσεων εντός της οικείας επιχείρησης — εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 119, καθώς και επί του ζητήματος αν ο αποκλεισμός εργαζομένων με μειωμένο ωράριο (κυρίως γυναικών) από το σύστημα αυτό συνιστά δυσμενή διάκριση που αντιβαίνει προς τη διάταξη αυτή. Και στα δύο ερωτήματα το Δικαστήριο απάντησε καταφατικά. Μόλις στο πλαίσιο της υποθέσεως Barber εξέτασε το Δικαστήριο το ζήτημα αν επιτρέπεται, σε σχέση με την έναρξη της καταβολής συντάξεως, διαφορετική ανάλογα με το φύλο ηλικία σε συνάρτηση με (εν προκειμένω συμβατικώς οργανωμένα) συστήματα επαγγελματικών συντάξεων (βλ. ανωτέρω, σημείο 4).

Παρόλο που η απόφαση αυτή αφορούσε ένα συμβατικώς οργανωμένο σύστημα επαγγελματικών συντάξεων, θεωρώ ότι το Δικαστήριο αντιμετώπισε το ζήτημα της ημερομηνίας έναρξεως καταβολής της συντάξεως, για το οποίο επρόκειτο στην υπόθεση αυτή, κατά τρόπο γενικό και ως προς όλα τα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων και ότι ο προβλεπόμενος στην απόφαση αυτή διαχρονικός περιορισμός ισχύει κατά συ-

νέπεια και για άλλα εκτός από συμβατικώς οργανωμένα συνταξιοδοτικά συστήματα. Πράγματι, δεν ανευρίσκω κανένα στοιχείο στο διατακτικό της αποφάσεως Barber βάσει του οποίου μπορεί να γίνει διάκριση μεταξύ συμβατικώς οργανωμένων και μη συμβατικώς οργανωμένων συνταξιοδοτικών συστημάτων, δεδομένου ότι από τα σημεία 3 και 5 του διατακτικού αυτού δεν προκύπτει κανένας περιορισμός μόνο για τα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων που είναι συμβατικώς οργανωμένα. Μια τέτοια διάκριση θα συνεπήγγοτο επιπλέον αυθαίρετες στρεβλώσεις από οικονομική άποψη μεταξύ των αντίστοιχων συνταξιοδοτικών συστημάτων. Εξάλλου, αν το Δικαστήριο είχε αποφανθεί με την απόφαση Bilka και ως προς την ημερομηνία έναρξεως καταβολής της συντάξεως σε σχέση με μη οργανωμένα συμβατικώς συνταξιοδοτικά συστήματα, θα είχε επίσης, κατά τη γνώμη μου, περιορίσει διαχρονικώς τα αποτελέσματα της αποφάσεως αυτής αντί, όπως συνέβη, να της προσδώσει αναδρομική ισχύ μέχρι (...) της 8ης Απριλίου 1976, που αποτελεί την ημερομηνία από την οποία το Δικαστήριο δέχθηκε με την απόφαση Defrenne II ότι το άρθρο 119 έχει άμεσο αποτέλεσμα⁵⁰. Η συνέπεια από όλες αυτές τις σκέψεις είναι ότι, όσον αφορά την ημερομηνία έναρξεως καταβολής συντάξεως, το άρθρο 119 θα μπορεί ή μη να εφαρμοστεί αναδρομικώς επί περισσότερο από δεκατέσσερα έτη ανάλογα με το αν το οικείο σύστημα επαγγελματικών συντάξεων έχει χαρακτήρα μη συμβατικώς ή χαρακτήρα συμβατικώς οργανωμένου συστήματος. Οι οικονομικές συνέπειες από την ερμηνεία αυτή θα ήταν καταστροφικές για τα κράτη μέλη στα οποία συχνά υφίστανται συμπληρωματικά, δηλαδή μη συμβατικώς οργανωμένα, συνταξιοδοτικά συστήματα.

50 — Πράγματι, το Δικαστήριο, βάσει της ίδιας του της νομολογίας (ανωτέρω, σημείο 13) δεν έχει τη δυνατότητα να περιορίσει τώρα τα διαχρονικά αποτελέσματα της αποφάσεως Bilka. Ως προς μια περίπτωση κατά την οποία το Δικαστήριο αρνήθηκε να προβεί σε έναν τέτοιο διαχρονικό περιορισμό σε σχέση με προηγούμενη απόφαση, βλ. την απόφαση Bara, που αναφέρεται στην υποσημείωση 25, σκέψη 14.

Το Δικαστήριο δεν μπορεί να θέλησε κάτι τέτοιο.

Αντίκειται προς το άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΟΚ η χρησιμοποίηση διαφορετικών κατά φύλο αναλογιστικών στοιχείων υπολογισμού;

27. Οι απόψεις των μερών. Στην υπόθεση Neath (τρίτο ερώτημα, στοιχείο β') και στην υπόθεση Coloroll (τέταρτο ερώτημα) τίθεται το ζήτημα αν συνάδει προς το άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΟΚ το γεγονός ότι χορηγούμενες βάσει συνταξιοδοτικού συστήματος παροχές υπολογίζονται μέσω αναλογιστικών στοιχείων υπολογισμού, ειδικότερα σύμφωνα με αναλογιστικές υποθετικές θεωρήσεις σχετικά με τον διαφορετικό μέσο όρο ζωής ανδρών και γυναικών, που συνεπάγονται διαφορετικά συμπεράσματα για τους άνδρες και τις γυναίκες.

Τα συνταξιοδοτικά ταμεία και οι διαχειριστές των ταμείων, καθώς και τα περισσότερα από τα παρεμβαίνοντα κράτη μέλη, ισχυρίζονται ότι αυτό είναι απολύτως σύνηθες. Τα αναλογιστικά αυτά στοιχεία υπολογισμού στηρίζονται σε αξιόπιστα και αντικειμενικά αναλογιστικά δεδομένα σε σχέση με τον μέσο όρο ζωής μετά τη συμπλήρωση της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως. Ενόψει του ότι τα δεδομένα διαφέρουν ανάλογα με το φύλο — οι γυναίκες ζουν κατά μέσον όρο περισσότερο και, επομένως, λαμβάνουν επί μακρότερο χρόνο τη σύνταξή τους απ' ό,τι οι άνδρες — οι αναλογιστικοί παράγοντες έχουν ουσιάδη σημασία για την εκτίμηση των αναλαμβανόμενων από τα συνταξιοδοτικά συστήματα υποχρεώσεων και, επομένως, για τη διαμόρφωση της χρηματοδοτήσεως του συνταξιοδοτικού συστήματος στο σύνολό του. Επομένως, το να λαμβάνονται υπόψη τα αναλογιστικά δεδομένα — που αποτελεί εξάλλου γενικώς παραδεδεγμένη πρακτική στα (επί συμβατικής βάσεως) ασφαλιστικά συστήματα — επηρεάζει άμεσα και απολύτως θεμιτώς το ύψος των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων που μπορούν να μεταφερθούν

σε ένα άλλο σύστημα καθώς και το ύψος των εναλλακτικών παροχών (δηλαδή όταν ο ασφαλισμένος επιλέγει την καταβολή ενός εφάπαξ ποσού αντί της περιοδικώς καταβαλλομένης συντάξεως): στην τελευταία αυτή περίπτωση λαμβάνουν οι άνδρες, υπό κατά τα λοιπά όμοιες συνθήκες, χαμηλότερο ποσό από ό,τι οι γυναίκες.

28. Η Επιτροπή, αντιθέτως, θεωρεί ότι πρέπει να τύχει εφαρμογής η αρχή της ίσης αμοιβής για άνδρες και γυναίκες, θεωρουμένων ατομικώς και όχι ανά κατηγορία. Το γεγονός ότι οι γυναίκες γενικώς ζούν περισσότερο από ό,τι οι άνδρες δεν έχει ιδιαίτερη σημασία για την προσδοκώμενη διάρκεια ζωής συγκεκριμένου προσώπου και θα ήταν απαράδεκτο να υφίσταται ένα πρόσωπο τις αρνητικές συνέπειες από υποθετικές θεωρήσεις οι οποίες δεν είναι βέβαιο ότι είναι ορθές σε σχέση με την ειδική του περίπτωση. Επιπλέον, υφίστανται πολλοί παράγοντες που συνιστούν κίνδυνο και δεν λαμβάνονται υπόψη: κίνδυνοι που συνδέονται με την άσκηση του επαγγέλματος, συνήθεια καπνίσματος, υγεία κ.λπ. Τέλος, δεν είναι αναγκαίο από τεχνική άποψη να στηρίζονται τα συνταξιοδοτικά συστήματα σε διάκριση ανάλογα με τον μέσο όρο ζωής: ορισμένα συνταξιοδοτικά συστήματα και όλα τα προβλεπόμενα από τον νόμο συνταξιοδοτικά συστήματα εφαρμόζουν μια μέθοδο συμψηφισμού των κινδύνων που καλύπτει τις διαφορές ως προς την ενδεχόμενη διάρκεια ζωής των ανδρών και των γυναικών⁵¹. Το Ανώτατο Δικαστήριο των Ηνωμένων Πολιτειών έκρινε ότι δεν συμβιβάζοταν με τον Civil Rights Act 1964 μια παρόμοια διάκριση των συνταξιοδοτικών συστημάτων. Η Επιτροπή συνάγει συναφώς ότι, ενόψει του ότι αντιβαίνουν προς το άρθρο 119 της Συνθήκης, ούτε οι εργοδότες ούτε οι διαχειριστές των ταμείων μπορούν να επικαλούνται αναλογιστικά στοιχεία υπολογισμού για να

51 — Τα επιχειρήματα αυτά διατυπώθηκαν ήδη από την Επιτροπή στην αιτιολογική της έκθεση της 29ης Απριλίου 1983 επί της προτάσεως για τη θέσπιση της οδηγίας 86/378/ΕΟΚ: COM (83) 217 τελικό, σ. 7 και 8.

δικαιολογήσουν μια αναλογικώς μεγαλύτερη μείωση της συντάξεως των ανδρών από ό,τι των γυναικών σε περίπτωση πρόωρης συνταξιοδότησεως ή για να δικαιολογήσουν μικρότερο εφάπαξ ποσό για τους άνδρες από ό,τι για τις γυναίκες, σε περίπτωση τέτοιας επιλογής, ή για να δικαιολογήσουν διαφορετικό μέτρο μείωσεως της συντάξεως που είναι αναγκαία για τη χορήγηση στον δικαιούχο συντάξεως επιζώντος. Το ίδιο ισχύει και για την καταβολή ορισμένου ποσού στους διαχειριστές άλλου συνταξιοδοτικού συστήματος, όταν ο εργαζόμενος έχει αλλάξει επάγγελμα, δεδομένου ότι οι διαχειριστές αυτοί οφείλουν να τηρούν την αρχή της ίσης αμοιβής έναντι του εργαζομένου αυτού. Μόνον αν το εφάπαξ ποσό καταβάλλεται σε μια ασφαλιστική εταιρία ή σε έναν άλλον τρίτο που είναι τελείως άσχετος προς τη σχέση εργασίας και επομένως δεν δεσμεύεται από το άρθρο 119, δεν μπορεί να απαγορευθεί σ' αυτήν την εταιρία ή τον τρίτο να χρησιμοποιεί διαφορετικούς πίνακες θνησιμότητας για άνδρες και γυναίκες.

29. Η κοινοτική νομοθεσία και νομολογία. Ας μου επιτραπεί, πριν διατυπώσω τη γνώμη μου, να οριοθετησω από απόψεως κοινοτικού δικαίου τα αναλογιστικά στοιχεία υπολογισμού. Όσον αφορά την κοινοτική νομοθεσία, το σχετικό νομοθετικό κείμενο είναι η οδηγία 86/378/ΕΟΚ. Σε αντίθεση προς την αρχική πρόταση της Επιτροπής για τη θέσπιση της οδηγίας, στην οποία ρητώς προβλεπόταν απαγόρευση καθορισμού του ποσού των παροχών ή των συντελεστών εισφορών βάσει «διαφορετικών στοιχείων υπολογισμού, αναλογιστικών ή άλλων, όσον αφορά τα φαινόμενα νοσηρότητας, θνησιμότητας ή προσδοκίας ζωής»⁵², η οδηγία περιέχει ορισμένες εξαιρέσεις από την εφαρμογή της αρχής της ίσης

μεταχειρίσεως στο πλαίσιο των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισεως που ισχύουν σε διάφορους κλάδους και επιχειρήσεις, εξαιρέσεις που συνδέονται με τη χρησιμοποίηση διάφορων, ανάλογα με το φύλο, αναλογιστικών στοιχείων υπολογισμού. Χάρην σαφήνειας αναφέρω τις εξαιρέσεις αυτές:

— το άρθρο 9, στοιχείο γ', ορίζει ότι, κατά παρέκκλιση από την προβλεπόμενη στο άρθρο 6, παράγραφος 1, στοιχείο θ', πρώτο εδάφιο, απαγόρευση καθορισμού διαφορετικών επιπέδων για τις εισφορές των εργαζομένων, τα κράτη μέλη, μπορούν να αναβάλουν ως προς το σημείο αυτό την υποχρεωτική εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως «προκειμένου να ληφθούν υπόψη τα διαφορετικά αναλογιστικά στοιχεία υπολογισμού», αυτό δε το αργότερο μέχρι δεκατρία έτη από την κοινοποίηση της οδηγίας, δηλαδή μέχρι τις 30 Ιουλίου 1999.

— το άρθρο 6, παράγραφος 1, στοιχείο η', επιτρέπει τον καθορισμό διαφορετικών επιπέδων για τις παροχές, καθόσον αυτό απαιτείται για να ληφθούν υπόψη αναλογιστικά στοιχεία υπολογισμού τα οποία είναι διαφορετικά για τα δύο φύλα στην περίπτωση παροχών που ορίζονται ως βασιζόμενες στις εισφορές⁵³.

— κατά το άρθρο 6, παράγραφος 1, στοιχείο θ', δεύτερο εδάφιο, μπορούν να καθορισθούν διαφορετικά επίπεδα, ανάλογα με το φύλο, για τις εισφορές των εργαζοτών στην περίπτωση παροχών που ορίζονται ως βασιζόμενες στις εισφορές⁵⁴ «εάν πρόκειται για προσέγγιση των ποσών αυτών των παροχών».

— κατά το άρθρο 6, παράγραφος 1, στοιχείο δ', μπορούν, στην έκταση που προ-

52 — Άρθρο 6, παράγραφος 1, στοιχεία η' και θ', της πρότασεως της Επιτροπής, της 5ης Μαΐου 1983 (ΕΕ 1983, C 134, σ. 7). Την Επιτροπή στήριξε κατά την προσέγγιση της αυτή το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο: βλ. την έκθεση του H. Peeters, εξ ονόματος της επιτροπής κοινωνικών υποθέσεων και απασχολήσεως, της 12ης Μαρτίου 1984, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Documents de séance, 1983-1984, doc. 1-1502/83 (ΕΚ 87/755/οριστ.), σ. 10.

53 — Με τη φράση «που ορίζονται ως βασιζόμενες στις εισφορές» νοούνται τα αποκαλούμενα συστήματα με σταθερές εισφορές (βλ. συναφώς ανωτέρω, υποσημείωση 38).

54 — Βλ. την προαναφερθείσα υποσημείωση.

βλέπεται στα στοιχεία ή και θ' να θεσπίσουν διαφορετικούς κανόνες ανάλογα με το φύλο για την απόδοση των εισφορών, όταν ο ασφαλισμένος αποχωρεί από το σύστημα χωρίς να έχει συμπληρώσει τις προϋποθέσεις που θα του εξασφάλιζαν μεταγενεστέρως δικαίωμα για τις μακροπρόθεσμες παροχές.

— τέλος, το άρθρο 6, παράγραφος 1, στοιχείο ι', επιτρέπει, στην έκταση που ορίζεται στα στοιχεία ή και θ', τον καθορισμό διαφορετικών κανόνων ή κανόνων που ισχύουν μόνο για πρόσωπα συγκεκριμένου φύλου, όσον αφορά την εξασφάλιση ή τη διατήρηση του δικαιώματος για μεταγενέστερες παροχές, όταν ο ασφαλισμένος αποχωρεί από το σύστημα.

Επομένως, η κοινοτική νομοθεσία περιέχει πέντε σημαντικούς περιορισμούς της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης οι οποίοι συνδέονται με αναλογιστικά στοιχεία υπολογισμού, από τα οποία τέσσερα ισχύουν χωρίς χρονικό περιορισμό⁵⁵. Οι περιορισμοί αυτοί αφορούν τόσο εισφορές είτε εργαζομένων είτε εργοδοτών όσο και την καταβολή παροχών ή την απόδοση εισφορών.

30. Όσον αφορά τη σχέση μεταξύ αναλογιστικών στοιχείων υπολογισμού και της αρχής της ίσης μεταχείρισης, δεν υφίσταται

επί του παρόντος κοινοτική νομολογία⁵⁶. Πρέπει και πάλι να ληφθεί υπόψη η απόφαση Barber, στην οποία το Δικαστήριο, προς τον σκοπό του αποτελεσματικού ελέγχου της τηρήσεως της αρχής της ίσης μεταχείρισης⁵⁷, ρητώς δέχθηκε ότι

«η αρχή της ισοτιμίας των αμοιβών πρέπει να εφαρμόζεται για κάθε στοιχείο της αμοιβής και όχι μόνο με σφαιρική εκτίμηση των πλεονεκτημάτων που παρέχονται στους εργαζομένους»⁵⁸.

Αυτό ακριβώς το χωρίο της αποφάσεως επικαλείται η Επιτροπή, υποστηρίζοντας ότι η απαγόρευση των διακρίσεων που περιέχει το άρθρο 119 καλύπτει όλα τα στοιχεία ενός συστήματος επαγγελματικών συντάξεων, συμπεριλαμβανομένων των αναλογιστικών στοιχείων υπολογισμού⁵⁹. Περαιτέρω, πρέπει, κατά την Επιτροπή, να μη ληφθούν υπόψη οι προαναφερθείσες εξαιρέσεις της οδηγίας 86/378/ΕΟΚ, δεδομένου ότι το Δικαστήριο έκρινε με τις αποφάσεις Bilka και Barber ότι το άρθρο 119, όσον αφορά τον εργαζόμενο, ισχύει άμεσα ως προς τις προϋποθέσεις που προβλέπονται από ένα σύστημα επαγγελματικών συντάξεων.

56 — Μπορώ να μη λάβω εν προκειμένω υπόψη τη νομολογία του Δικαστηρίου και του Πρωτοδικείου σε υπαλληλικές υποθέσεις που αφορούν το ότι λαμβάνονται υπόψη συνταξιοδοτικά δικαιώματα που έχουν αποκτηθεί επί άλλων βάσεων, ιδίως δε το ασφαλιστικό ισοδύναμο των δικαιωμάτων αυτών, όσον αφορά το προσωπικό των κοινοτικών οργάνων: βλ., μεταξύ άλλων, την απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 1983, 118/82 έως 123/82, Celant κ.λπ., Συλλογή 1983, σ. 2995· την απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 1989, 75/88, 146/88 και 147/88, Bonazzi-Bertotilli κ.λπ., Συλλογή 1989, σ. 3599· την απόφαση της 14ης Φεβρουαρίου 1990, C-137/88, Schneemann κ.λπ., Συλλογή 1990, σ. I-369.

57 — Βλ. τις σκέψεις 33 και 34 της αποφάσεως Barber.

58 — Απόφαση Barber, σκέψη 35 και σημείο 3 του διατακτικού.

59 — Μπορώ εν προκειμένω να αφησώ κατά μέρος το ζήτημα αν το χωρίο αυτό μπορεί πράγματι να εκληφθεί υπό τόσο ευρεία έννοια. Το παρατηθέσιμο χωρίο αφορά πράγματι σφέλη ποικίλης φύσεως που χορηγούνται ανάλογα με τις περιστάσεις σε εργαζομένους άνδρες και γυναίκες. Ο διαπιστώσιμος κλήθηκε να αποφανθεί σφαιρικά επί όλων αυτών των σφελών, πράγμα που αποτελεί έργο το οποίο δύσκολα θα μπορούσε να φέρει σε πέρας. Στην παρούσα περίπτωση δεν πρόκειται πάντως για διάφορα στοιχεία της αμοιβής αλλά για τον αναλογιστικό τρόπο υπολογισμού ενός μόνο στοιχείου της αμοιβής.

55 — Οι εξαιρέσεις αυτές έδωσαν λαβή για επικρίσεις εκ μέρους διάφορων συγγραφέων οι οποίοι, μεταξύ άλλων, διατυπώνουν αμφιβολίες ως προς το αν συμβιβάζονται οι εξαιρέσεις αυτές με το άρθρο 119 της Συνθήκης: βλ. C. Curtin, «Occupational pension schemes and Article 119: beyond the fringe?», C. M. L. Rev., 1987, σ. 215, ιδίως 225 έως 229· E. Ellis, *European Community Sex Equality Law*, Oxford, Clarendon Press, 1991, σ. 56 και 57· A. Laurent, «Les CE éliminent des discriminations fondées sur le sexe dans les régimes professionnels de sécurité sociale», *Revue internationale du Travail*, 1986, (α. 753), σ. 759 έως 761· S. Prechal και N. Burrows, *Gender discrimination law of the European Community*, Aldershot, Dartmouth, 1990, σ. 280 έως 282.

31. Η καταρχήν δυνατότητα εφαρμογής της απαγορεύσεως των διακρίσεων. Έτσι, τίθεται αμέσως το ζήτημα ποιος είναι ο εφαρμοστέος στο πλαίσιο της προβληματικής αυτής κοινοτικός κανόνας, αν δηλαδή πρόκειται για το άρθρο 119 της Συνθήκης ή για την οδηγία 86/378/ΕΟΚ. Η οριοθέτηση του πεδίου εφαρμογής της διατάξεως της Συνθήκης σε σχέση με την οδηγία του Συμβουλίου, που και οι δύο αποβλέπουν στην εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως, αποτελούσε πάντοτε ένα πολύ λεπτό ζήτημα. Μπορεί λακωνικά να λεχθεί ότι, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, όταν μια διαφορά μπορεί να λυθεί ήδη μέσω της ερμηνείας του άρθρου 119, μόνο αυτή η κοινοτική διάταξη πρέπει να λαμβάνεται υπόψη⁶⁰. Με άλλα λόγια, οι οδηγίες για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως λαμβάνονται υπόψη μόνο καθόσον συμπληρώνουν ή επεκτείνουν το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 119⁶¹. εντούτοις, σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να τροποποιήσουν ή να περιορίσουν το περιεχόμενο ή την έκταση εφαρμογής αυτού του άρθρου⁶². Επομένως, το γεγονός ότι η οδηγία 86/378/ΕΟΚ προβλέπει εξαιρέσεις, σε σχέση με το ότι λαμβάνονται υπόψη διαφορετικά κατά φύλο αναλογιστικά στοιχεία υπολογισμού, από την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως (ανωτέρω, στοιχείο 29), δεν μπορεί να συνιστά λόγο για να θεωρηθεί, κατ' αναλογία, ότι οι εξαιρέσεις αυτές ισχύουν και ως προς την οριζόμενη στο άρθρο 119 αρχή της ίσης μεταχει-

ρίσεως. Εξαιρέσεις από την έκταση εφαρμογής του άρθρου 119 πρέπει να προκύπτουν από αυτό το ίδιο το άρθρο.

32. Όσον αφορά το τελευταίο αυτό σημείο, δηλαδή το περιεχόμενο της απαγορεύσεως των διακρίσεων που περιέχεται στο άρθρο 119, το Δικαστήριο έχει διαμορφώσει, από της εκδόσεως της αποφάσεως Defrenne II, πάγια νομολογία η οποία επιβεβαιώθηκε επίσης με την απόφαση Barber:

«(...) Για την εφαρμογή των διατάξεων αυτών, πρέπει να γίνει διάκριση, εντός του συνολικού πεδίου εφαρμογής του άρθρου 119, αφενός μεταξύ των αμέσων και προφανών διακρίσεων που μπορούν να διαπιστωθούν με τη βοήθεια μόνο των αναφερόμενων στο εν λόγω άρθρο κριτηρίων του πανομοιότυπου της εργασίας και της ισότητας των αμοιβών και, αφετέρου, των εμμέσων και συγκεκαλυμμένων διακρίσεων που μπορούν να διαπιστωθούν μόνο βάσει λεπτομερέστερων εκτελεστικών διατάξεων, κοινοτικού ή εθνικού χαρακτήρα».⁶³

Επομένως, η απευθείας εφαρμογή του άρθρου 119 ισχύει μόνο για περιπτώσεις δυσμενούς διακρίσεως τις οποίες μπορούν να διαπιστώσουν τα εθνικά δικαστήρια⁶⁴ βάσει των αναφερομένων στο άρθρο αυτό κριτηρίων του «πανομοιότυπου της εργασίας» και της «ισότητας των αμοιβών»⁶⁵. Στην απόφαση Defrenne II το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι αυτό συμβαίνει ως προς τις περιπτώσεις δυσμενούς διακρίσεως τις οποίες μπορεί να διαπιστώσει το Δικαστήριο βάσει καθαρώς νομικών αναλύσεων, ιδίως

60 — Αυτό εκτίθεται σαφώς στην απόφαση Macarthy: καίτοι το εθνικό δικαστήριο είχε υποβάλει στο Δικαστήριο κυρίως ερωτήματα σχετικά με την έκταση εφαρμογής της οδηγίας 75/117/ΕΟΚ, το Δικαστήριο έκρινε ότι η διαφορά μπορούσε να λυθεί πλήρως μέσω της ερμηνείας του άρθρου 119 (βλ. σκέψη 17 της αποφάσεως αυτής).

61 — Έτσι, πρέπει να τονιστεί ότι η οδηγία 86/378/ΕΟΚ έχει ευρύτερο πεδίο εφαρμογής *ratione personae* από ό,τι το άρθρο 119, δεδομένου ότι δύναμι του άρθρου της 3 εφαρμόζεται επίσης ως προς τους αυτοαπασχολούμενους. *Ratione materiae* ισχύει η οδηγία, μεταξύ άλλων, ως προς όλα τα επαγγελματικά συστήματα που εξασφαλίζουν προστασία από τον κίνδυνο ασθένειας, αναπηρίας, γήρατος, εργατικού ατυχήματος και επαγγελματικής ασθένειας καθώς και ανεργίας (άρθρο 4, στοιχείο α).

62 — Βλ., ως προς την οδηγία 75/111/ΕΟΚ, την απόφαση Jenkins, σκέψη 22, την απόφαση της 3ης Δεκεμβρίου 1987, 192/85, Newstead, Συλλογή 1987, σ. 4753, σκέψη 20. Αυτό επιβεβαιώθηκε επίσης από το Δικαστήριο και στην απόφαση Barber, σκέψη 11.

63 — Απόφαση Defrenne II, σκέψη 18.

64 — Η αναφορά στα «δικαστήρια» διατυπώνεται το πρώτον στην απόφαση Macarthy, σκέψη 10· βλ. επίσης την απόφαση Worringham, σκέψη 23, την απόφαση Jenkins, σκέψη 17. Στη σκέψη 38 της αποφάσεως Barber το Δικαστήριο χρησιμοποιεί τις λέξεις «το εθνικό δικαστήριο».

65 — Απόφαση Macarthy, σκέψη 10, απόφαση Worringham, σκέψη 23, απόφαση Jenkins, σκέψη 17, απόφαση Barber, σκέψη 37.

αυτών που προκύπτουν από νομοθετικές διατάξεις ή συλλογικές συμβάσεις⁶⁶, και ως προς τις περιπτώσεις δυσμενούς διακρίσεως κατά τις οποίες ο δικαστής είναι σε θέση να διαπιστώσει όλα τα πραγματικά στοιχεία που του επιτρέπουν να κρίνει αν υφίσταται διάκριση ως προς την αμοιβή, ιδίως στην περίπτωση διαφορετικής αμοιβής ανδρών και γυναικών για όμοια εργασία στην ίδια (δημόσια ή ιδιωτική) επιχείρηση ή υπηρεσία⁶⁷.

Αν και, κατά το Δικαστήριο, η πλήρης επίτευξη των οικονομικών και κοινωνικών σκοπών του άρθρου 119⁶⁸ απαιτεί επίσης περαιτέρω την κατάργηση όλων των άλλων διακρίσεων λόγω φύλου, το Δικαστήριο θεωρεί ότι προς τον σκοπό αυτό απαιτούνται λεπτομερέστερες κοινοτικές και εθνικές νομοθετικές διατάξεις:

«δεν είναι πράγματι δυνατό να αγνοηθεί ότι η καθολική επίτευξη του στόχου που επιδιώκει το άρθρο 119 με την εξάλειψη όλων των διακρίσεων, αμέσων ή εμμέσων, μεταξύ γυναικών ή ανδρών εργαζομένων, στα πλαίσια όχι μόνον κατ' ιδίαν επιχειρήσεων, αλλά και ολοκληρών κλάδων της βιομηχανίας, ακόμη δε και της οικονομίας στο σύνολό της, μπορεί να συνεπάγεται σε ορισμένες περιπτώσεις τον καθορισμό κριτηρίων, η εφαρμογή των οποίων καθιστά ανα-

γκαία τη λήψη πρόσφορων κοινοτικών και εθνικών μέτρων»⁶⁹.

33. Εφαρμοζόμενη στην προβληματική των αναλογιστικών στοιχείων υπολογισμού, η νομολογία αυτή συνεπάγεται τα εξής. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στην υπόθεση *Moroni* (ανωτέρω, σημείο 7), άνιση μεταχείριση λόγω χρησιμοποίησης διαφορετικών αναλογιστικών δεδομένων στον τομέα των παροχών (ιδίως ως προς την αξίωση πρόωρης συνταξιοδότησης) προκύπτει από μια νομοθετική ρύθμιση. Σε άλλες περιπτώσεις, όπως στις υποθέσεις *Neath* (ανωτέρω, σημείο 8) και *Coloroll* (σημείο 9) εμφανίζονται διαφορές στηριζόμενες σε αναλογιστικά στοιχεία υπολογισμού στο πλαίσιο της μεταφοράς των δικαιωμάτων ή της εφάπαξ καταβολής ποσών συνεπεία των συμβατικών όρων των οικείων συστημάτων επαγγελματικών συντάξεων, αυτό δε μάλιστα σε συνταξιοδοτικές ρυθμίσεις στις οποίες υπάγονται αποκλειστικά άνδρες εργαζόμενοι (υπόθεση *Coloroll*, σημείο 9).

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις έχει εντούτοις το εθνικό δικαστήριο τη δυνατότητα να διαπιστώσει την ύπαρξη άνισης μεταχείρισης βάσει καθαρά νομικών αναλύσεων: τα αναλογιστικά στοιχεία υπολογισμού περιέχονται πράγματι σε μια νομοθετική διάταξη ή αποτελούν μέρος των προϋποθέσεων μιας ρυθμίσεως περί επαγγελματικών συντάξεων (που περιέχεται στην ιδρυτική πράξη του trust, στο καταστατικό ή σε γενικές προϋποθέσεις) και προφανώς στηρίζονται μόνο στη

69 — Απόφαση *Defrenne II*, σκέψη 19. Το ότι το ζήτημα της εκτάσεως του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 119 εξαρτάται ουσιαστικά από το κριτήριο αν η άνιση μεταχείριση μπορεί να διαπιστωθεί βάσει καθαρώς νομικών αναλύσεων των περιστάσεων της υποθέσεως και όχι τόσο από το κριτήριο αν υφίστανται «άμεσες» ή «έμμεσες», «προφανείς» ή «συγκεκριμένες» διακρίσεις εκτίθεται πιστικά από τον γενικό εισαγγελέα *VerLoren van Themaat* στις προτάσεις του επί της υποθέσεως *Burton*, Συλλογή 1982, σ. 582, σημείο 2.6, με αναφορά στην απόφαση *Jenkins*.

66 — Απόφαση *Defrenne II*, σκέψη 21.

67 — Απόφαση *Defrenne II*, σκέψεις 22-23, απόφαση *Macarthy*, σκέψη 10, απόφαση *Worthington*, σκέψη 23, απόφαση *Jenkins*, σκέψη 17.

68 — Ως προς τους σκοπούς αυτούς, βλ. την απόφαση *Defrenne II*, σκέψεις 8 έως 12.

διάκριση μεταξύ ανδρών και γυναικών⁷⁰. Επιπλέον, το Δικαστήριο μπορεί να διαπιστώσει τη διάκριση βάσει των περιεχομένων στο άρθρο 119 κριτηρίων της όμοιας εργασίας και της ισότητας των αμοιβών: όταν οι παροχές συντάξεως, η εφάπαξ καταβολή ποσού ή η μεταφορά δικαιωμάτων που μπορεί να αξιώσει ο άνδρας εργαζόμενος (ή η γυναίκα εργαζομένη) είναι μικρότερου ποσού από αυτό που δικαιούται μια γυναίκα εργαζομένη (ή ένας άνδρας εργαζόμενος), πρόκειται, κατά τη βασική αντίληψη της νομολογίας του Δικαστηρίου, για άνιση αμοιβή των εργαζομένων του ενός φύλου σε σχέση με την αμοιβή των εργαζομένων του άλλου φύλου⁷¹. Επομένως, πρέπει να συναχθεί το συμπέρασμα ότι το γεγονός ότι λαμβάνονται υπόψη διαφορετικά αναλογιστικά στοιχεία υπολογισμού ανάλογα με το φύλο, *τουλάχιστον καθόσον* τα στοιχεία αυτά συνεπάγονται για τις γυναίκες και τους άνδρες εργαζομένους διαφορετικές εισφορές ή παροχές (βλ. κατωτέρω, σημείο 34), συνιστά άνιση μεταχείριση λόγω φύλου η οποία *καταρχήν* απαγορεύεται από το άρθρο 119⁷².

34. *Ενδεχόμενοι λόγοι δικαιολόγησης.* Εντούτοις, ανακύπτει το ζήτημα αν για την άνιση αυτή μεταχείριση μπορεί να υφίσταται αντικειμενικός λόγος βάσει του οποίου να μπορεί να δικαιολογηθεί κατά το κοινωνικό δίκαιο. Ένας τέτοιος λόγος πρέπει να θεωρηθεί ότι υφίσταται, όπως υποστηρίχθηκε από διάφορες πλευρές, σε συγκεκριμένες αντικειμενικές διαφορές ως προς τον μέσον όρο ζωής ανδρών και γυναικών.

Πριν εξετάσω το ζήτημα αυτό, θέλω να επισημάνω την επιφύλαξη που διατύπωσα στο

τέλος του προηγούμενου σημείου. Πράγματι, συμφωνώ με τη Βρετανική και την Ολλανδική Κυβέρνηση ως προς το ότι η χρησιμοποίηση αναλογιστικών στοιχείων υπολογισμού που συνδέονται με το φύλο για την εκτίμηση των οικονομικών υποχρεώσεων ενός συνταξιοδοτικού συστήματος δεν απαγορεύεται αυτή καθαυτή από το άρθρο 119. Με άλλα λόγια: το άρθρο 119 δεν ασχολείται με τον τρόπο χρηματοδότησεως ενός συστήματος επαγγελματικών συντάξεων, στο μέτρο που αυτή δεν καταλήγει σε άνισες αμοιβές των εργαζομένων του ενός φύλου σε σχέση προς τους εργαζομένους του άλλου φύλου. Σε αντίθεση, πάντως, προς τη Βρετανική Κυβέρνηση — της οποίας η άποψη εξάλλου διαφέρει, ως προς το σημείο αυτό, από την άποψη της Ολλανδικής Κυβερνήσεως — θεωρώ ότι, όταν η χρησιμοποίηση τέτοιων αναλογιστικών δεδομένων συνεπάγεται διαφορετικές εισφορές των εργαζομένων και/ή διαφορετικές παροχές⁷³ — είτε πρόκειται για μεταφορά δικαιωμάτων, καταβολή εφάπαξ ποσού ή μειωμένη σύνταξη λόγω πρόωρης συνταξιοδότησεως —, το άρθρο 119 εφαρμόζεται πλήρως (βλ. ανωτέρω, σημείο 33).

35. Έρχομαι τώρα στο ζήτημα αν οι διαφορές ως προς τον μέσο όρο ζωής ανδρών και γυναικών μπορούν να δικαιολογήσουν τη χρησιμοποίηση αναφερομένων στο φύλο αναλογιστικών δεδομένων για τον υπολογισμό των εισφορών των εργαζομένων και των παροχών που προβλέπονται στο σύστημα επαγγελματικών συντάξεων. Είναι αληθές ότι οι γυναίκες, ως κατηγορία, ζουν περισσότερο από τους άνδρες. Όμως, είναι επίσης βέβαιο ότι δεν ισχύουν για όλους τους άνδρες και τις γυναίκες ατομικές τα

70 — Βλ., συναφώς, ως προς τη διάκριση λόγω φύλου την οποία αφορούσε η υπόθεση Barber σε σχέση με τις προϋποθέσεις υπαγωγής, ιδίως την προϋπόθεση ηλικίας, που προβλέπονται στη συνταξιοδοτική σύμβαση της Guardian, τις προτάσεις μου στην υπόθεση αυτή, Συλλογή 1990, σ. I-1934 και 1935, σημείο 47.

71 — Βλ. απόφαση Barber, σκέψη 38.

72 — Παραδείγματα άλλων περισσότερο εμμέσων διακρίσεων στα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων αναφέρει ο D. Curtin, προαναφερθέν άρθρο, C.M. L. Rev., 1987, σ. 216.

73 — Όταν το συνταξιοδοτικό σύστημα χρηματοδοτείται από τους εργοδότες και/ή τη δημόσια αρχή, μπορεί, κατά τη γνώμη μου, για τον υπολογισμό των εισφορών να λαμβάνονται υπόψη συνδεδεμένα με το φύλο αναλογιστικά δεδομένα, στο μέτρο που οι διαφορές που προκύπτουν από αυτό συνεπάγονται γενικώς διαφορετική επιβάρυνση γυναικών και ανδρών εργαζομένων ως προς τις εισφορές, οι δε παρεχόμενες μέσω των εισφορών αυτών παροχές σε άνδρες και γυναίκες δεν συνιστούν επίσης δυσμενή διάκριση.

κατά μέσον όρο χαρακτηριστικά της κατηγορίας του φύλου τους: πολλές γυναίκες ζουν λιγότερο από τον κατά μέσο όρο άνδρα και πολλοί άνδρες ζουν περισσότερο από την κατά μέσον όρο γυναίκα. Επομένως, το βασικό ζήτημα είναι αν υφίσταται διάκριση κατά την έννοια του άρθρου 119, όταν γυναίκες και άνδρες εργαζόμενοι αντιμετωπίζονται όχι ατομικώς αλλά ως *κατηγορία* και από το γεγονός αυτό απορρέει για τις γυναίκες και τους άνδρες εργαζομένους *ατομικώς* άνιση μεταχείριση.

Κατά τη γνώμη μου, η απάντηση πρέπει να είναι καταφατική: καίτοι το άρθρο 119 — σε αντίθεση προς την αντίστοιχη αμερικανική ρύθμιση, των Civil Rights Act του 1964, που ρητά αναφέρεται στην ίση μεταχείριση του *ατόμου* ανεξάρτητα από την κατηγορία φύλου στην οποία ανήκει⁷⁴ — επιβάλλει την εφαρμογή της αρχής της ισότητας αμοιβών με γενική διατύπωση για «εργαζομένους άνδρες και γυναίκες», με τη διάταξη αυτή επιδιώκεται επίσης η αντιμετώπιση του εργαζομένου ως *ατόμου*, ως προς το δικαίωμά του επί ίσης αμοιβής για όμοια εργασία, και όχι απλώς και μόνο ως μέλους της μιας ή της άλλης κατηγορίας φύλου⁷⁵. Πράγματι, όπως επιβεβαιώθηκε με την απόφαση *Muirphy* του Δικαστηρίου, το άρθρο 119 στηρίζεται στην αρχή ότι στον εργαζόμενο ορισμένου φύλου που παρέχει εργασία ίσης αξίας όπως ο εργαζόμενος του αντίθετου φύλου δεν μπορεί να καταβάλλεται χαμηλότερη αμοιβή λόγω του φύλου του⁷⁶. Επομένως, το γεγονός και μόνο ότι, γενικώς, οι γυναίκες ζουν κατά μέσον όρο περισσότερο από τους άνδρες δεν μπορεί να αποτελεί αποφασιστικό

λόγο για να γίνει δεκτή η ύπαρξη διαφορετικής μεταχείρισεως σε σχέση με τις εισφορές και τις παροχές που συνδέονται με επαγγελματικές συντάξεις.

36. Μπορώ να διατυπώσω και κατ' άλλον τρόπο τις ανωτέρω παρατηρήσεις. Διαφορετική μεταχείριση ανδρών και γυναικών μπορεί να δικαιολογείται, και επομένως να μη συνιστά αθέμιτη διάκριση, όταν η διαφορά μεταχειρίσεως στηρίζεται σε αντικειμενικές διαφορές που είναι ουσιώδεις, δηλαδή πράγματι συνδέονται με το αντικείμενο της ρυθμίσεως που προβλέπει άνιση μεταχείριση. Από την άποψη αυτή, σκέπτομαι π.χ. ότι ορισμένα δεδομένα τα οποία ασκούν άμεση επιρροή στον μέσο όρο ζωής ορισμένου προσώπου, όπως κίνδυνος που συνδέονται με την άσκηση ορισμένου επαγγέλματος, το κάπνισμα, συνήθειες σε σχέση με την τροφή και το ποτό κ.λπ. θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, όταν αυτό είναι τεχνικώς δυνατό, προκειμένου να δικαιολογηθούν ατομικές διαφορές ως προς τις εισφορές και/ή τις παροχές. Ως προς τις διαφορές στον μέσο όρο ζωής ανδρών και γυναικών, η κατάσταση είναι πάντως διαφορετική. Οι διαφορές αυτές δεν έχουν καμία σχέση με την προσδοκώμενη διάρκεια ζωής ορισμένου προσώπου και, επομένως, δεν έχουν σημασία για τον υπολογισμό των εισφορών και/ή των παροχών που μπορούν να χορηγηθούν στο πρόσωπο αυτό.

37. Δεν νομίζω ότι αποτελεί πειστική αντίρρηση το ότι οι διαπιστώσεις αυτές συνεπάγονται, όπως παρατηρεί η Δανική Κυβέρνηση, ότι επιβάλλεται μια ανακατανομή μεταξύ των δύο φύλων, ώστε το ένα φύλο *de facto* να «συνεπιδοτεῖ» τις παροχές συντάξεως που καταβάλλονται στο άλλο φύλο. Προς αντίκρουση της αντιρρήσεως αυτής, θα ήθελα να αναφερθώ στην απόφαση *City of Los Angeles, Department of Water and Power κατά Manhart* του αμερικανικού ανώτατου δικαστηρίου, με την οποία το δικαστήριο

74 — Ο Civil Rights Act απαγορεύει, μεταξύ άλλων, «to discriminate against any individual with respect to his compensation, terms, conditions, or privileges of employment, because of such individual's (...) sex» (τις διακρίσεις σε βάρος οποιουδήποτε ατόμου σχετικά με την αμοιβή του, τις προϋποθέσεις, τους όρους ή τα οφέληματα που συνδέονται με την εργασία του, λόγω του φύλου του: 42 USC παράγραφος 2000d-2a(1)).

75 — Βλ., με το ίδιο πνεύμα, D. Curtin, «Scalping the Community legislator: occupational pensions and 'Barber'», *C. M. L. Rev.*, 1990, σ. 475, ιδίως σ. 495.

76 — Απόφαση της 4ης Φεβρουαρίου 1988, 157/86, Σύλλογος 1988, σ. 673, σκέψη 9. πρβλ. επίσης τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Lenz στην υπόθεση αυτή, Σύλλογος 1988, σ. 684, σημείο 12.

αυτό απέρριψε ένα παρόμοιο επιχειρήματα ως εξής:

«(...) when insurance risks are grouped, the better risks always subsidize the poorer risks. healthy persons subsidize medical benefits for the less healthy; unmarried workers subsidize the pensions of married workers; persons who eat, drink, or smoke to excess may subsidize pension benefits for persons whose habits are more temperate. Treating different classes of risks as though they were the same for purposes of group insurance is a common practice which has never been considered inherently unfair. To insure the flabby and the fit as though they were equivalent risks may be more common than treating men and women alike; but nothing more than habit makes one 'subsidy' seem less fair than the other.»

«(...) όταν συντρέχουν πολλοί ασφαλιστικοί κίνδυνοι, οι καλύτεροι κίνδυνοι καλύπτουν πάντοτε τους χειρότερους κινδύνους. Υγιή άτομα επιδοτούν τις ιατρικές υπηρεσίες που παρέχονται στα λιγότερο υγιή άτομα. Άγαμοι εργαζόμενοι επιδοτούν τις συντάξεις των εγγάμων εργαζομένων. Άτομα που καταναλώνουν υπερβολικές ποσότητες φαγητού, ποτού ή καπνού επιδοτούν ενδεχομένως τις παροχές συντάξεως σε πρόσωπα που είναι πιο συγκρατημένα στις εξίς τους. Η διαφορετική αντιμετώπιση κινδύνων σαν να ήταν όμοιοι χάριν μιας κατηγορίας ασφάλισης αποτελεί κοινή πρακτική η οποία ουδέποτε θεωρήθηκε άδικη ως προς τη φύση της. Η ασφάλιση των ασθενικών και των υγιών σαν να επρόκειτο για ισότιμους κινδύνους μπορεί να είναι συχνότερη από την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών. Αλλά μόνο η συνήθεια και τίποτε άλλο μπορεί να κάνει μία 'επιδότηση' να φαίνεται λιγότερο δίκαιη από την άλλη.»⁷⁷

Επίσης, ο φόβος που εξέφρασε η Δανική Κυβέρνηση ότι οι εργαζόμενοι που συνειδητοποιούν ότι οι εισφορές τους αποβαίνουν

εν μέρει προς όφελος εργαζομένων του άλλου φύλου δεν θα θέλουν να υπάγονται σε τέτοια συστήματα δεν νομίζω ότι ευσταθεί, τουλάχιστον καθόσον θεωρείται ότι η απαγόρευση του άρθρου 119 εκτείνεται σε όλες τις ρυθμίσεις περί επαγγελματικών συντάξεων ανεξάρτητα από τη νομική μορφή που λαμβάνουν (βλ. επίσης κατωτέρω, σημεία 62 και 63).

38. Ορισμένα μέρη, προς δικαιολόγηση της χρησιμοποίησης διαφορετικών αναλογιστικών στοιχείων υπολογισμού ανάλογα με το φύλο για τον προσδιορισμό των εισφορών των εργαζομένων ή των παροχών συντάξεως, επικαλούνται την ανάγκη διατήρησης της οικονομικής ισορροπίας των συστημάτων επαγγελματικών συντάξεων. Η Βρετανική κυρίως Κυβέρνηση προσπαθεί να πείσει περί αυτού το Δικαστήριο. Η επιχειρηματολογία της έχει ως εξής: το γεγονός ότι οι γυναίκες ζουν κατά μέσον όρο περισσότερο από τους άνδρες αποτελεί ουσιώδες στοιχείο για τον υπολογισμό του παθητικού ενός τέτοιου συστήματος, δεδομένου ότι θεωρητικά λαμβάνουν επί μακρότερο χρόνο τη σύνταξή τους από ό,τι οι άνδρες συνάδελφοί τους. Αυτό συνεπάγεται κατ' ανάγκη άνισες δαπάνες για ένα σύστημα ανάλογα με το αν πρόκειται για άνδρες ή για γυναίκες, πράγμα που θα πρέπει αναπόφευκτα να έχει συνέπειες για το επίπεδο των εισφορών. Η επιβολή ουδέτερης από απόψεως φύλου μεθόδου για τον υπολογισμό της απαιτούμενης για το σύστημα χρηματοδότησης θα αντέφρασκε προς την πραγματικότητα και θα επηρέαζε αρνητικά τη δυνατότητα των αναλογιστών να διατυπώσουν εμπειριστατωμένη γνώμη σχετικά με τις υποχρεώσεις ενός συνταξιοδοτικού συστήματος καθώς και με το κατάλληλο επίπεδο των μελλοντικών εισφορών.

39. Καίτοι, ενόψει της πρόσφατης νομολογίας του Δικαστηρίου, δεν μπορώ να αποκλείσω εκ των προτέρων ότι η ανάγκη οικονομικής ισορροπίας μπορεί ενδεχομένως να

77 — 435 US 677, ιδίως σ. 710- 55 L Ed 2d 675, σ. 666.

δικαιολογεί άνιση μεταχείριση⁷⁸, τα επιχειρηματά αυτά δεν με πειθούν. Δύσκολα μπορώ να δεχτώ ότι είναι αναγκαίο από τεχνικής απόψεως να λαμβάνονται υπόψη διαφορετικά αναλογιστικά δεδομένα υπολογισμού ανάλογα με το φύλο (ιδίως διαφορές ως προς τον μέσο όρο ζωής ανδρών και γυναικών) κατά τον καθορισμό των εισφορών που πρέπει να καταβάλλονται και των παροχών που θα χορηγηθούν, δεδομένου ότι κανένα σύστημα κρατικών συντάξεων δεν φαίνεται να εφαρμόζει μια τέτοια διάκριση⁷⁹, ούτε δε ορισμένα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων, σε χώρες ιδίως όπου απαγορεύεται μια τέτοια διάκριση, κάνουν κάτι τέτοιο⁸⁰. Αντιλαμβάνομαι βεβαίως ότι έχει σημασία για ένα συνταξιοδοτικό σύστημα να έχει σαφή εικόνα, σε σχέση με τον υπολογισμό των υφισταμένων και των μελλοντικών υποχρεώσεων, του μέσου όρου ζωής των υπαγομένων στο σύστημα αυτό.

78 — Βλ. ιδίως την απόφαση Equal Opportunities, σχετικά με την ερμηνεία της προβλεπόμενης στο άρθρο 7, παράγραφος 1, στοιχείο α', της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ εξαιρέσεως από την αρχή της ίσης μεταχείρισεως ανδρών γυναικών: απόφαση της 7ης Ιουλίου 1992, C-9/91, Συλλογή 1992, σ. I-4297, ειδικότερα σκέψεις 15 έως 18. Η νομολογία αυτή επιβεβαιώθηκε και διευκρινίστηκε τελείως πρόσφατα από το Δικαστήριο: βλ. απόφαση της 30ής Μαρτίου 1993, C-328/91, Thomas, Συλλογή 1993, σ. I-1247, σκέψεις 9 έως 12. Επίσης, στην τελείως πρόσφατη απόφαση Poucet, η οποία αφορούσε κυρίως το ζήτημα αν ένας φορέας που ήταν επιφορτισμένος με τη διαχείριση ενός ιδιαίτερου συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως πρέπει να θεωρείται ως επιχείρηση κατά την έννοια των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης ΕΟΚ, το Δικαστήριο υπογράμμισε την ανάγκη της οικονομικής ισορροπίας ενός τέτοιου συστήματος: απόφαση της 17ης Φεβρουαρίου 1993, C-159/91 και C-160/91, Συλλογή 1993, σ. I-637, ιδίως σκέψη 13. Μπορεί επίσης να αναφερθεί η απόφαση Celant με την οποία το Δικαστήριο, σε σχέση με τη λήψη υπόψη περιόδων ασφαλίσεως που συμπληρώθηκαν βάσει εθνικής συνταξιοδοτικής ρυθμίσεως στο πλαίσιο του κοινοτικού συνταξιοδοτικού συστήματος, τόνισε επίσης την ανάγκη μιας «γιγυιός οικονομικής διαχειρίσεως» του συστήματος αυτού: απόφαση Celant, που αναφέρθηκε στην υποσημείωση 56, σκέψη 27.

79 — Βλ. A. Laurent, *οπ.π.*, σ. 760.

80 — Σκέπτομαι εδώ ιδίως τις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου γαλιώς γίνεται δεκτό ότι η εφαρμογή διαφορετικών ανάλογα με το φύλο αναλογιστικών δεδομένων για τον υπολογισμό εισφορών σε συνταξιοδοτικά συστήματα αντίζειται προς τον Civil Rights Act 1964 από τις εκδόσεις της αποφάσεως του αμερικανικού Ανώτατου Δικαστηρίου στην υπόθεση Los Angeles Department of Water and Power κατά Manhart, 435 U. S. 702, 55 L. Ed. 2d 657, 98 S. Ct. 1370 (1978). Το 1983, το Ανώτατο Δικαστήριο έκρινε ότι η εφαρμογή τέτοιων δεδομένων για παροχές στο πλαίσιο τέτοιου είδους συστημάτων επίπτουν στην απαγόρευση των διακρίσεων: Arizona Governing Committee for Tax Deferred Annuity and Deferred Compensation Plans κατά Norris, 463 U. S. 1073, 77 L. Ed. 2d 1236, 103 S. Ct. 3492 (1983). βλ. επίσης Florida κατά Long, 487 U. S. 223, 101 L. Ed. 2d. 206, 108 S. Ct. 2354 (1988).

Αυτό όμως αφορά μόνον τις εσωτερικές αναλογιστικές μεθόδους διαχειρίσεως που εφαρμόζονται από τους αναλογιστές για να εξακριβώσουν τι πόροι απαιτούνται προκειμένου, λαμβανομένης υπόψη της διάρκειας ζωής των δικαιουμένων συντάξεως, να διατηρηθεί η οικονομική ισορροπία μεταξύ εισφορών και παροχών. Τίποτα δεν εμποδίζει τους αναλογιστές να λάβουν υπόψη, κατά τον προσδιορισμό της ισορροπίας αυτής, διαφορετικά ανάλογα με το φύλο αναλογιστικά δεδομένα (πρβλ. ανωτέρω σημείο 34). Αυτό πάντως που απαιτείται από το άρθρο 119 είναι ο καθορισμός του ποσού των εισφορών που ζητούνται από τους δικαιουμένους συντάξεως εργαζομένους και των παροχών που χορηγούνται σ' αυτούς — και επομένως όσον αφορά την εξωτερική σχέση του συστήματος με τους ασφαλισμένους σ' αυτό — να πραγματοποιείται βάσει των ιδίων κριτηρίων για άνδρες και γυναίκες.

Καίτοι, επομένως, θεωρώ ότι η ανάγκη διατήρησης της οικονομικής ισορροπίας των συστημάτων επαγγελματικών συντάξεων δεν αποτελεί λόγο που δικαιολογεί μεταχείριση ανδρών και γυναικών συνιστώσα διάκριση σε σχέση με τις εισφορές και τις παροχές, νομίζω αντιθέτως ότι η αναγκαιότητα αυτή αποτελεί λόγο για να γίνει δεκτός υπό ευρεία έννοια, κατά τη γνώμη μου, όπως θα εκτεθεί κατωτέρω, ο διαχρονικός περιορισμός της προτεινόμενης ερμηνείας. Αυτό το ζήτημα θα εξεταστεί στα ακόλουθα σημεία.

40. *Διαχρονικός περιορισμός των αποτελεσμάτων που συνεπάγεται η εν προκειμένω προτεινόμενη ερμηνεία.* Σε περίπτωση που το Δικαστήριο υιοθετήσει την άποψή μου, ενδείκνυται ο διαχρονικός περιορισμός των αποτελεσμάτων που συνεπάγεται η ερμηνεία αυτή και η όσο το δυνατόν επακριβής διευκρίνιση του τρόπου με τον οποίο πρέπει να γίνει ο περιορισμός αυτός.

Αυτό ακριβώς αφορά και το ερώτημα 4, στοιχείο γ', του High Court στην υπόθεση ColoradoII, με το οποίο ερωτάται κατά πόσον (ειδικότερα σε σχέση με ποιες περιόδους)

μπορεί να απαιτηθεί από τους διαχειριστές μιας συνταξιοδοτικής ρυθμίσεως να αναθεωρήσουν και να ελέγξουν εκ νέου υπολογισμούς που έγιναν βάσει αναλογιστικών θεωρήσεων σε σχέση με γεγονότα προγενέστερα της 17ης Μαΐου 1990.

Όλα σχεδόν τα μέρη που παρενέβησαν στη διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου έλαβαν θέση σε σχέση με τα διαχρονικά αποτελέσματα μιας αποφάσεως με την οποία το Δικαστήριο θα δεχόταν ενδεχομένως ότι το άρθρο 119 ισχύει ως προς τη χρησιμοποίηση αναλογιστικών στοιχείων υπολογισμού που διαφέρουν ανάλογα με το φύλο. Οι απόψεις τους μπορούν να συνοψιστούν ως εξής.

41. Η Γερμανική και η Βρετανική Κυβέρνηση υποστηρίζουν ότι πρέπει να ισχύουν οι ίδιες αρχές όπως αυτές που αφορούν τον διαχρονικό περιορισμό της ίδιας της αποφάσεως Barber. Επομένως, κατά τη Βρετανική Κυβέρνηση, οι παροχές πρέπει να αναθεωρούνται και να ελέγχονται εκ νέου μόνον εφόσον αφορούν χρονικές περιόδους εργασίας από τις 17 Μαΐου 1990.

Η Ολλανδική Κυβέρνηση δεν προτείνει καμία ημερομηνία, αλλά υποστηρίζει ότι οι ήδη υφιστάμενες διαφορές σχετικά με τις ισόβιες περιοδικώς καταβαλλόμενες παροχές σε περίπτωση πρόωρης συνταξιοδοτήσεως ή σχετικά με την μετατροπή ενός μέρους της συντάξεως σε καταβολή εφάπαξ ποσού πρέπει να εξακολουθούν να υφίστανται, καθόσον το σχετικό δικαίωμα έχει αποκτηθεί βάσει εργασίας που έχει παρασχεθεί πριν από το χρονικό σημείο που θα ορίσει το Δικαστήριο ή τουλάχιστον πριν από τις 17 Μαΐου 1990.

Η άποψη της Επιτροπής είναι λιγότερο σαφής. Στην υπόθεση Neath η Επιτροπή στηριζόμενη προφανώς στο ότι το πρόβλημα των αναλογιστικών δεδομένων δεν αντιμετωπίστηκε με την απόφαση Barber, πρότεινε στο Δικαστήριο — στην περίπτωση

που θα υιοθετούσε την προτεινόμενη ανωτέρω ερμηνεία — να περιορίσει διαχρονικά τα αποτελέσματα της αποφάσεώς του επί της παρούσας υποθέσεως. Στις παρατηρήσεις της επί της υποθέσεως Colozoll, αντιθέτως, η Επιτροπή φρονεί ότι το σκεπτικό της αποφάσεως Barber σχετικά με τα διαχρονικά αποτελέσματα της αποφάσεως αυτής πρέπει να ισχύει και για προσφυγές με τις οποίες βάλλεται μια διάκριση που φαινόταν να επιτρέπεται βάσει της οδηγίας 86/378/ΕΟΚ. Αν το Δικαστήριο υιοθετήσει διαφορετική άποψη, η Επιτροπή του προτείνει να ζητήσει από τα μέρη να καταθέσουν γραπτές παρατηρήσεις ως προς τον καταλληλότερο διαχρονικό περιορισμό των αποτελεσμάτων της αποφάσεώς του.

42. Όπως ακριβώς και τα προαναφερθέντα παρεμβάντα στη διαδικασία μέρη, έχω τη γνώμη ότι οι αρχές σχετικά με τα διαχρονικά αποτελέσματα στις οποίες αναφέρθηκε το Δικαστήριο με την απόφαση Barber, και τις οποίες ανέλυσα ανωτέρω (σημεία 17 έως 20), πρέπει να εφαρμοστούν. Αυτό σημαίνει ότι, σε σχέση επίσης με την προβληματική που αφορά τα αναλογιστικά στοιχεία υπολογισμού, είναι, κατά τη γνώμη μου, αναγκαίο, ενόψει επιτακτικών λόγων ασφάλειας του δικαίου και λαμβανομένης υπόψη της καλής πίστεως των επιχειρηματιών και των κρατών μελών, να περιοριστούν τα διαχρονικά αποτελέσματα που συνεπάγεται η εν προκειμένω προτεινόμενη ερμηνεία. Τόσο οι επιχειρηματίες όσο και τα κράτη μέλη θεωρούσαν πράγματι βασίμως ότι επιτρεπόταν από το κοινοτικό δίκαιο η διατήρηση διαφορών σχετικά με τον αναλογιστικό υπολογισμό, λαμβανομένων επίσης υπόψη των σημαντικών εξαιρέσεων που προέβλεπε εν προκειμένω η οδηγία 86/378/ΕΟΚ (ανωτέρω, σημείο 29) σε σχέση με την εφαρμογή της επιβαλλόμενης με την οδηγία αρχής της ίσης μεταχειρίσεως. Στηριζόμενοι βασίμως στα δεδομένα αυτά, οι διαχειριστές των συνταξιοδοτικών ρυθμίσεων καθόρισαν με βάση τις αναλογιστικές αυτές διαφορές τις

εισφορές που ζητούνται από τις γυναίκες και τους άνδρες εργαζομένους και τις παροχές που χορηγούνται σ' αυτούς και οι οποίες, εισφορές και παροχές, συνδέονται με χρονικές περιόδους που ανάγονται στο παρελθόν. Μεταβολή των δεδομένων που ανάγονται στο παρελθόν θα περιέφερε σε εξαιρετικά δυσχερή θέση την οικονομική ισορροπία των συστημάτων.

Ειδικότερα, όσον αφορά την *ημερομηνία* του διαχρονικού περιορισμού που πρέπει να ορισθεί, έχω τη γνώμη, σε αντίθεση προς τη Βρετανική Κυβέρνηση και, όπως φαίνεται, προς την Επιτροπή, όσον αφορά τις παρατηρήσεις της στην υπόθεση Coloroll — ότι το Δικαστήριο δεν πρέπει να λάβει ως σημείο αναφοράς την απόφαση Barber αλλά την ημερομηνία της *αποφάσεως στις παρούσες υποθέσεις*. Η απόφαση στην υπόθεση Barber αφορούσε πράγματι μια διαφορετική προβληματική, δηλαδή το ζήτημα αν ο καθορισμός διαφορετικής ανάλογα με το φύλο ηλικίας για την απόκτηση δικαιώματος για επαγγελματικές συντάξεις επιτρεπόταν βάσει του άρθρου 119. Μόλις με τις παρούσες υποθέσεις, ιδίως τη Neath και την Coloroll, ζητείται από το Δικαστήριο να λάβει θέση επί των προβλημάτων που συνδέονται με τα εφαρμοζόμενα στο πλαίσιο τέτοιου είδους συντάξεων αναλογιστικά στοιχεία υπολογισμού.

43. Αυτό με οδηγεί στο ακόλουθο συμπέρασμα. Ενόψει επίσης των προβλεπόμενων στην οδηγία 86/378/ΕΟΚ εξαιρέσεων, βασίμως μπορούσαν οι ενδιαφερόμενοι κύκλοι να θεωρούν ότι η εφαρμογή διαφορετικών ανάλογα με το φύλο αναλογιστικών δεδομένων, ιδίως για τον καθορισμό των εισφορών των εργαζομένων και των προς αυτούς, παροχών επιτρεπόταν βάσει του άρθρου 119. Επομένως, προκειμένου να αποφευχθεί το ενδεχόμενο να τεθούν και πάλι υπό κρίση συνταξιοδοτικά συστήματα που είχαν στηριχθεί στο παρελθόν ιδίως σε τέτοιου είδους δεδομένα, με όλες τις επακόλουθες σημαντικές οικονομικές επιπτώσεις,

ενδείκνυται να περιορίσει το Δικαστήριο διαχρονικώς τα αποτελέσματα της ερμηνείας του σε συνταξιοδοτικές αξιώσεις που αντιστοιχούν σε περιόδους εργασίας που αρχίζουν από την *ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεώς τους* στις εν προκειμένω υπό κρίση υποθέσεις Neath και Coloroll. Η μόνη εξαίρεση που θεωρώ εν προκειμένω ουσιώδη αφορά την κατάσταση των προσώπων — εργαζομένων ή ελκόντων δικαιώματα από αυτούς — τα οποία ήδη πριν από την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως του Δικαστηρίου έχουν κινήσει ένδικη διαδικασία ή έχουν ασκήσει ισοδύναμη κατά το εθνικό τους δίκαιο ένσταση.

Εμπίπτει η καταβολή συντάξεως χήρου στο άρθρο 119 της Συνθήκης;

44. Στην υπόθεση Ten Oever, ο kantonrechter te Utrecht ερωτά το Δικαστήριο αν ως αμοιβή κατά την έννοια του άρθρου 119 ή ως οφέλη κατά το άρθρο αυτό νοούνται μη προβλεπόμενες από τον νόμο παροχές σε επιζώντες συγγενείς — εν προκειμένω η καταβολή συντάξεως χήρου.

Ο Ten Oever, η Βρετανική Κυβέρνηση και η Επιτροπή φρονούν ότι στο ερώτημα αυτό πρέπει να δοθεί καταφατική απάντηση. Το Stichting και η Γερμανική και Ολλανδική Κυβέρνηση υποστηρίζουν αντιθέτως ότι πρέπει να δοθεί αρνητική απάντηση.

45. Πριν λάβω θέση, είναι αναγκαίο να εκθέσω τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των συντάξεων χήρου για τις οποίες πρόκειται. Κατά τον κανονισμό συντάξεων του Stichting, πρόκειται για παροχή συντάξεως προς τον άνδρα με τον οποίο η ασφαλισμένη ή η πρώην ασφαλισμένη είναι παντρεμένη κατά τον χρόνο του θανάτου της, υπό την προϋπόθεση ότι ο γάμος έγινε πριν από

τη συμπλήρωση του εξηκοστού πέμπτου έτους της γυναίκας για την οποία πρόκειται ⁸¹.

Περαιτέρω, από τις παρατηρήσεις της Ολλανδικής Κυβερνήσεως και του Stichting προκύπτει ότι πρόκειται για μια συνταξιοδοτική ρύθμιση ενός κλαδικού ταμείου συντάξεων η υπαγωγή στο οποίο έχει καταστεί υποχρεωτική στις Κάτω Χώρες με τον Wet betreffende verplichte deelneming in een bedrijfspensioenfonds (ολλανδικό νόμο περί υποχρεωτικής ασφάλισης σε ταμείο επαγγελματικών συντάξεων) ⁸² για το σύνολο του επαγγελματικού κλάδου πλούσιματος υαλοπινάκων και καθαρισμού. Προκειμένου να καταστεί υποχρεωτική η ασφάλιση αυτή — η οποία πραγματοποιείται με υπουργική απόφαση — ο προαναφερθείς νόμος επιβάλλει στις θεωρούμενες ως αντιπροσωπευτικές οργανώσεις εργατών και εργαζομένων ενός επαγγελματικού κλάδου που έχει συστήσει ταμείο συντάξεων την υποχρέωση υποβολής σχετικής αιτήσεως ⁸³. Το περιεχόμενο της συνταξιοδοτικής ρυθμίσεως, όπως διευκρινίζει η Ολλανδική Κυβέρνηση, καθορίζεται με συλλογικές διαπραγματεύσεις μεταξύ των οργανώσεων εργοδοτών και εργαζομένων. Η χρηματοδότηση του συστήματος πραγματοποιείται γενικώς μέσω μιας κατά μέσον όρο εισφοράς η οποία, όπως εν προκειμένω (πρβλ. ανωτέρω, σημείο δ), καταβάλλεται από κοινού από τους εργοδότες και τους εργαζομένους. Τροποποιήσεις της αποφάσεως περί υποχρεωτικής ασφάλισης, του καταστατικού και του κανονισμού του κλαδικού ταμείου συντάξεων εξαρτάται από προηγούμενη έγκριση του αρμόδιου υπουργού.

46. Συνιστά μια τέτοια σύνταξη χήρου μορφή αμοιβής κατά την έννοια του άρθρου 119 της Συνθήκης; Κατά την Ολλανδική Κυβέρνηση, αυτό είναι αμφίβολο ή τουλάχιστον αβέβαιο: αφενός από την απόφαση Barber — η οποία πάντως δεν αφορούσε παροχές προς επιζώντες — φαίνεται να προκύπτει ότι το άρθρο 119 αφορά πράγματι ρυθμίσεις περί επαγγελματικών συντάξεων, αφετέρου όμως οι παροχές σε επιζώντες συγγενείς καταλαμβάνουν ιδιαίτερο χώρο στο παράγωγο κοινοτικό δίκαιο. Η Ολλανδική Κυβέρνηση αναφέρεται συναφώς στο άρθρο 3, παράγραφος 2, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ, το οποίο ρητώς εξαιρεί παροχές προς επιζώντες συγγενείς από την ίση μεταχείριση στον τομέα των εκ του νόμου συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης, καθώς και στο άρθρο 9, στοιχείο β', της οδηγίας 86/378/ΕΟΚ, το οποίο επιτρέπει στα κράτη μέλη να αναβάλουν την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισεως σε σχέση με «τη σύνταξη των επιζώντων, μέχρις ότου επιβληθεί με οδηγία, όσον αφορά αυτό το θέμα, η αρχή της ίσης μεταχείρισης στα εκ του νόμου συστήματα κοινωνικής ασφάλισης». Η ειδική αυτή κατάσταση των παροχών προς τον επιζώντα σύζυγο επιβεβαιώθηκε, κατά την εν λόγω κυβέρνηση, και με την πρόταση της Επιτροπής, της 27ης Οκτωβρίου 1987, προς το Συμβούλιο για τη θέσπιση οδηγίας για την πλήρη εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στα εκ του νόμου και τα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης ⁸⁴. Το άρθρο 4 της προτάσεως αυτής προβλέπει την πραγματοποίηση της αρχής της ίσης μεταχείρισεως για παροχές προς τον επιζώντα σύζυγο ⁸⁵.

81 — Όπως ορίζεται από το ισχύον από την 1η Ιανουαρίου 1999 άρθρο 2, παράγραφος 1, στοιχείο ε), του κανονισμού συντάξεων του Stichting.

82 — Νόμος της 17ης Μαΐτου 1949, Staatsblad J 121.

83 — Άρθρο 3, παράγραφος 1, του Wet betreffende verplichte deelneming in een bedrijfspensioenfonds.

84 — ΕΕ C 309, σ. 10. Στην πέμπτη αιτιολογική σκέψη της προτάσεως αυτής αναφέρεται ρητά το άρθρο 9, στοιχείο β', της οδηγίας 86/378/ΕΟΚ.

85 — Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το άρθρο 4 περιέχεται στον τίτλο I της προτάσεως οδηγίας «παροχές επιζώντων συγγενών» και συνοδεύεται στον τίτλο αυτό από διατάξεις που αποσκοπούν στην πραγματοποίηση της αρχής της ίσης μεταχείρισεως στον τομέα των παροχών σε ορφανά (άρθρο 5) και σε άλλους επιζώντες συγγενείς (άρθρο 6).

Τέλος, η Ολλανδική Κυβέρνηση θεωρεί ότι η ειδική από απόψεως κοινοτικού δικαίου κατάσταση των παροχών προς τον επιζώντα σύζυγο επιβεβαιώθηκε με την απόφαση του Δικαστηρίου Newstead. Κατά το Stichting, το Δικαστήριο με την απόφαση αυτή λαμβάνει ως δεδομένο ότι η σύνταξη επιζώντος δεν αποτελεί στοιχείο αμοιβής κατά την έννοια του άρθρου 119.

47. Θα ήθελα καταρχάς να εξετάσω το επιχείρημα το οποίο τα προαναφερθέντα μέρη θεωρούν ότι συνάγουν από την απόφαση στην υπόθεση Newstead. Η υπόθεση αυτή αφορούσε το ζήτημα αν συμβιβαζόταν με το κοινοτικό δίκαιο μια βρετανική ρύθμιση περί επαγγελματιών συντάξεων (και πάλι του είδους των συμβατικώς οργανωμένων συστημάτων) η οποία υποχρέωνε αποκλειστικώς τους άνδρες δημόσιους υπάλληλους να καταβάλλουν ως εισφορά το 1,5 % του ακαθάριστου μισθού τους σε ένα ταμείο συντάξεων για χήρες. Καίτοι ο ακαθάριστος μισθός ανδρών και γυναικών δημοσίων υπαλλήλων ήταν ο ίδιος, οι εν λόγω εισφορές είχαν ως αποτέλεσμα χαμηλότερο καθαρό μισθό για τους άνδρες. Σε έναν άγαμο δημόσιο υπάλληλο, όπως ο Newstead, επιστρέφονταν πάντως οι εισφορές του εντόκως με βάση ένα σταθμισμένο επιτόκιο σε περίπτωση αποχωρήσεως από την υπηρεσία ή σε περίπτωση θανάτου.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 119, σε συνδυασμό με την οδηγία 75/117/ΕΟΚ, δεν απαγορεύει μια τέτοια ρύθμιση⁸⁶. Δέχθηκε ιδίως ότι η επίμαχη ανισότητα προέκυπτε, πράγματι από την κράτηση εισφοράς σε επαγγελματικό συνταξιοδοτικό σύστημα. Δεδομένου ότι το σύστημα αυτό ίσχυε αντί του προβλεπόμενου από τον νόμο συστήματος, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι μια τέτοια εισφορά «πρέπει, όπως ακριβώς και μια εισφορά σε εκ του νόμου προβλεπόμενο σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως, να θεωρείται ότι εμπίπτει στο πεδίο

εφαρμογής του άρθρου 118 και όχι στο του άρθρου 119 της Συνθήκης»⁸⁷.

Δεύτερον, ερωτηθέν αν συμβιβάζεται το σύστημα αυτό με την οδηγία 76/207/ΕΟΚ του Συμβουλίου⁸⁸, το Δικαστήριο έκρινε — αναφερόμενο στα εκτεθέντα ανωτέρω (σημείο 46) άρθρο 3, παράγραφος 2, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ, και 9, στοιχείο β', της οδηγίας 86/378/ΕΟΚ — ότι καμία από τις οδηγίες τις οποίες θέσπισε το Συμβούλιο για την προοδευτική εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως στον τομέα της κοινωνικής ασφαλίσεως δεν εφαρμόζεται στις συντάξεις επιζώντων συγγενών⁸⁹. Από αυτό συνήγαγε το Δικαστήριο ότι δεν υφίστατο ούτε παράβαση της οδηγίας 76/207/ΕΟΚ: η παρούσα περίπτωση υπήγεται, κατά το Δικαστήριο, στην εξαίρεση από την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως κατά την έννοια του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 76/207/ΕΟΚ⁹⁰.

48. Δεν ενδείκνυται να επιχειρηθεί να συναχθούν περαιτέρω συνέπειες από την απόφαση αυτή. Πράγματι, το Δικαστήριο αντιμετώπιζε κυρίως το ζήτημα αν μια διαφορά του καθαρού μισθού ανδρών και γυναικών συνεπεία της υποχρεωτικής υπαγωγής των ανδρών σε ένα ταμείο συντάξεων για χήρες συνιστά διάκριση που αντιβαίνει προς το άρθρο 119. Το ζήτημα αν μια σύνταξη χήρας μπορεί να θεωρηθεί αυτή καθαυτή ως αμοιβή κατά την έννοια αυτής της διατάξεως δεν αποτελούσε αντικείμενο της διαδικασίας. Πάντως, θεωρώ ότι έχει αποφασιστική σημασία το γεγονός ότι το Δικαστήριο επανήλθε ρητώς με την απόφαση Barber

87 — Σκέψη 15 της αποφάσεως Newstead.

88 — Οδηγία 76/207/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 9ης Φεβρουαρίου 1976, περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών, όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/002, σ. 70).

89 — Απόφαση Newstead, σκέψεις 25 έως 27.

90 — Απόφαση Newstead, σκέψη 28. Το άρθρο 1, παράγραφος 2, της οδηγίας αυτής παραπέμπει, σε σχέση με την προοδευτική εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως στον τομέα της κοινωνικής ασφαλίσεως, στις διατάξεις που θα θέσπιζε το Συμβούλιο κατόπιν προτάσεως της Επιτροπής και με τις οποίες θα καθορίζονταν ιδίως το περιεχόμενο, η έκταση και οι τρόποι εφαρμογής της αρχής αυτής.

86 — Απόφαση Newstead, που αναφέρθηκε στην υποσημείωση 62, σκέψη 21.

στην άποψη που υιοθέτησε με την απόφαση Newstead, ότι δηλαδή το υπό κρίση συμπληρωματικό σύστημα συντάξεων δεν υπήγεται στο άρθρο 119 αλλά στο άρθρο 118: το Δικαστήριο έκρινε πράγματι ότι «συντάξεις που καταβάλλονται από ιδιωτικό επαγγελματικό σύστημα ασφαλίσεως συμβατικώς οργανωμένο, εμπíπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 119 της Συνθήκης»⁹¹.

49. Το Δικαστήριο κατέληξε με την απόφαση Barber στο συμπέρασμα αυτό κατόπιν αναλύσεως του συμβατικώς οργανωμένου συστήματος επαγγελματικών συντάξεων για το οποίο πρόκειται στην υπόθεση αυτή η οποία ανάγεται στα κριτήρια τα οποία διαμορφώθηκαν με τις αποφάσεις Defrenne I και Bilka (βλ. ανωτέρω σημείο 3) και τα οποία επίσης θα εφαρμόσω αμέσως ως προς τη σύνταξη χήρου για την οποία πρόκειται στην υπόθεση Ten Oever. Προηγουμένως πάντως, η ακόλουθη επιπλέον παρατήρηση: από την ίδια τη φύση μιας συντάξεως χήρου όπως η παρούσα προκύπτει ότι η σύνταξη αυτή καταβάλλεται όχι στον εργαζόμενο αλλά στον επιζώντα σύζυγό του. Δεν νομίζω πάντως ότι το γεγονός αυτό αποτελεί βάσιμη αντίρρηση κατά της δυνατότητας εφαρμογής του άρθρου 119 σε μια τέτοια σύνταξη χήρου, παρά τον ορισμό της «αμοιβής» κατά την έννοια του άρθρου 119 στον οποίο προέβη το Δικαστήριο (βλ. ανωτέρω, σημείο 3), δηλαδή οφέλη που παρέχονται «από εργοδότη στον εργαζόμενο λόγω της σχέσεως εργασίας». Ουσιαδώς, αντιθέτως, είναι ότι, βάσει του κανονισμού συντάξεων του Stichting, η *υπαγωγή* στο ταμείο θεμελιώνει δικαίωμα για τη σύνταξη χήρου⁹²: με άλλα λόγια, η σύνταξη αυτή αποκτάται, όπως ορθώς παρατηρεί η Βρετανική Κυβέρνηση, στο πλαίσιο της σχέσεως εργασίας μεταξύ εργαζομένου και εργοδότη και, επομένως, καταβάλλεται στον επιζώντα σύζυγο

λόγω της σχέσεως εργασίας του αποθανόντος συζύγου του, δηλαδή, κατά τη διατύπωση του κανονισμού συντάξεων, της «ασφαλισμένης ή πρώην ασφαλισμένης».

50. Μένει το ζήτημα αν μια συνταξιοδοτική ρύθμιση όπως η παρούσα παρουσιάζει μάλλον τα χαρακτηριστικά, όπως υποστηρίζουν η Ολλανδική Κυβέρνηση και το Stichting, συντάξεως γήρατος, όπως αυτή για την οποία πρόκειται στη υπόθεση Defrenne I, και, επομένως, δεν εμπíπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 119. Αν εφαρμόσω τα κριτήρια, τα οποία καθορίστηκαν με τις υποθέσεις Defrenne I, Bilka και Barber (βλ. ανωτέρω, σημείο 3), στη σύνταξη χήρου για την οποία πρόκειται στην υπόθεση Ten Oever, τότε θα πρέπει να δώσω αρνητική απάντηση σ' αυτό το ζήτημα. Πρώτον, είναι πράγματι σαφές ότι η συνταξιοδοτική αυτή ρύθμιση, καίτοι η ασφάλιση αυτή ορίζεται υποχρεωτική από τον νόμο, συνιστά το αποτέλεσμα *συλλογικής διαβουλεύσεως* εντός του οικείου επαγγελματικού κλάδου και δεν έχει καθοριστεί, αυτή καθαυτή, απευθείας από τον νόμο. Η δημόσια αρχή περιορίζεται να ορίσει υποχρεωτική την υπαγωγή στην εν λόγω ρύθμιση για το σύνολο ενός επαγγελματικού κλάδου κατόπιν αιτήσεως των θεωρουμένων ως αντιπροσωπευτικών εργοδοτικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων, οι οποίες κατά πρώτο λόγο έχουν οι ίδιες καθορίσει το περιεχόμενο της συνταξιοδοτικής ρυθμίσεως μέσω συλλογικών διαπραγματεύσεων. Επομένως, η ρύθμιση αποτελεί πρωτίστως αποτέλεσμα «διαβουλεύσεων μεταξύ των κοινωνικών εταίρων»⁹³.

Περαιτέρω, δεν αμφισβητείται ότι η χρηματοδότηση του παρόντος συνταξιοδοτικού συστήματος εξασφαλίζεται από τους εργοδότες και τους εργαζομένους, *χωρίς σε καμία περίπτωση να μετέχουν δημόσιες αρχές*⁹⁴.

91 — Απόφαση Barber, σκέψη 30 και σημείο 2 του διατακτικού.

92 — Άρθρο 2, παράγραφος 1, πρώτη φράση, του κανονισμού συντάξεων όπως ισχύει από την 1η Ιανουαρίου 1989.

93 — Απόφαση Barber, σκέψη 25.

94 — Η ίδια κατάσταση υφίστατο στην υπόθεση Barber: βλ. σκέψη 25 της σχετικής αποφάσεως.

Τέλος, η ασφάλιση στο σύστημα αυτό δεν είναι υποχρεωτική για γενικές κατηγορίες εργαζομένων, αλλά μόνο για *εργαζομένους που απασχολούνται σε ορισμένες επιχειρήσεις*, ιδίως δε τους εργαζομένους του κλάδου του πλυσίματος υαλοπινάκων και καθαρισμού. Επομένως, από τη διατύπωση της αποφάσεως Barber πρέπει να συναχθεί ότι η υπαγωγή στο σύστημα αυτό προκύπτει κατ' ανάγκη από τη σχέση εργασίας με ορισμένο εργοδότη και ότι το σύστημα αυτό, καίτοι έχει αναγνωρισθεί και η υπαγωγή σ' αυτό έχει καταστεί υποχρεωτική από τη δημόσια αρχή, διέπεται από τους δικούς του κανόνες⁹⁵.

51. Από το σύνολο των δεδομένων αυτών προκύπτει ότι μια σύνταξη χήρου, όπως αυτή για την οποία πρόκειται στην υπόθεση Ten Oever, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 119 της Συνθήκης. Καίτοι έχω τη γνώμη ότι, κατ' αυστηρή θεώρηση, μπορούσε να συναχθεί το συμπέρασμα αυτό, βάσει της νομολογίας του Δικαστηρίου, και πριν από την έκδοση της αποφάσεως Barber, ιδίως δε από της εκδόσεως της αποφάσεως Bilka, συμφωνών με την Ολλανδική, τη Βρετανική και τη Γερμανική Κυβέρνηση ότι πρέπει να περιοριστούν διαχρονικώς τα αποτελέσματα της αποφάσεως του Δικαστηρίου και ως προς το σημείο αυτό. Τα κράτη μέλη και οι ενδιαφερόμενοι κύκλοι μπορούσαν πράγματι και πάλι να θεωρήσουν ως δεδομένο, ενόψει της προβλεπόμενης στο άρθρο 9, στοιχείο β', της οδηγίας 86/378/ΕΟΚ εξαιρέσεως (βλ. ανωτέρω, σημείο 46), ότι ήταν θεμιτές από απόψεως κοινοτικού δικαίου οι διακρίσεις στα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων σε σχέση με συντάξεις χήρου.

Επομένως, έχω τη γνώμη ότι το Δικαστήριο πρέπει και πάλι να περιορίσει διαχρονικώς τα αποτελέσματα της αποφάσεώς του σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 119 ως

προς τις συντάξεις χήρου, αυτό δε σύμφωνα με τις αρχές τις οποίες ανέφερα ανωτέρω σε σχέση με τα διαχρονικά αποτελέσματα της αποφάσεως Barber⁹⁶. Ως ημερομηνία αναφοράς εν προκειμένω, θεωρώ ότι δεν ενδεκνυται η ημερομηνία της αποφάσεως Barber αλλά της αποφάσεως που θα εκδοθεί στην υπόθεση Ten Oever, δεδομένου ότι μόλις στο πλαίσιο της υποθέσεως αυτής ζητήθηκε από το Δικαστήριο να λάβει θέση επί της παρούσας προβληματικής.

Συγκεκριμένα, η εν προκειμένω υιοθετούμενη άποψη σημαίνει ότι — διαφορετικά από ό,τι υποστηρίζει ιδίως η Βρετανική Κυβέρνηση — ο Ten Oever έχει παρά ταύτα δικαίωμα για τη σύνταξη χήρου την οποία ζητεί, δεδομένου ότι ως δικαιούχος ενήργησε εγκαίρως για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων του, ιδίως δε με την άσκηση αγωγής, στις 8 Οκτωβρίου 1990, ενώπιον του kantonrechter te Utrecht.

Η δυνατότητα επικλήσεως του άρθρου 119 από τον σύζυγο του αποβιώσαντος εργαζομένου

52. Στην υπόθεση Coloroll (πρώτο ερώτημα), καθώς και εν μέρει στην υπόθεση Ten Oever, πρόκειται για το ζήτημα αν, εκτός από τον ίδιο τον εργαζόμενο, και πρόσωπα εξαρτώμενα από αυτόν, ιδίως ο χήρος ή η χήρα, μπορούν να επικαλεστούν το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΟΚ, όσον αφορά αξιώσεις για την καταβολή παροχών βάσει συνταξιοδοτικού συστήματος.

96 — Μια παρόμοια προσέγγιση προτείνει εξάλλου η Επιτροπή με την προαναφερθείσα πρόταση οδηγίας, της 27ης Οκτωβρίου 1987, στο άρθρο 13, παράγραφος 2, της οποίας ορίζεται ότι όσον αφορά την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως στις παροχές του επίωντος σύζυγου, δεν μπορεί να γίνει επιβίωση της παρούσας οδηγίας σε σχέση με αιτήσεις που υποβάλλονται πριν από τη θέση της σε ισχύ.

95 — Απόφαση Barber, σκέψη 26.

Πέντε από τους καθών της κύριας δίκης στην υπόθεση Coloroll (οι Russell, Parker, Sharp, Fuller και Broughton), η Βρετανική και η Ιρλανδική Κυβέρνηση, καθώς και η Επιτροπή δίνουν καταφατική απάντηση στο ερώτημα αυτό. Η Ολλανδική Κυβέρνηση αντιθέτως τονίζει ότι το άρθρο 119 αφορά αποκλειστικά τις σχέσεις μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου. Δεδομένου ότι οι επιζώντες του εργαζομένου είναι ξένοι προς τις σχέσεις αυτές, δεν μπορούν οι ίδιοι να επικαλεστούν τη διάταξη αυτή. Η Ολλανδική Κυβέρνηση προσθέτει πάντως αμέσως ότι η πρακτική σημασία του προσωπικού πεδίου εφαρμογής του άρθρου 119 ως προς το ζήτημα αυτό δεν είναι τόσο μεγάλη, δεδομένου ότι οι επιζώντες μπορούν συνήθως να επικαλεστούν το άρθρο 119 ως κληρονόμοι, εφόσον μπορούν να είναι τουλάχιστον — βάσει του εθνικού κληρονομικού δικαίου — διάδοχοι, όσον αφορά δικαιώματα που έχει ενδεχομένως ο αποβιώσας εργαζόμενος έναντι του πρώην εργοδότη του.

Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει ήδη δεχθεί τη θέση αυτή στο πλαίσιο της εφαρμογής της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ με την απόφαση ιδίως Verholen. Η υπόθεση αυτή αφορούσε, μεταξύ άλλων, το ζήτημα αν ο σύζυγος εργαζομένου ο οποίος εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας αυτής (δεν είναι όμως ο ίδιος διάδικος) μπορεί να επικαλεστεί τις διατάξεις της οδηγίας αυτής όταν υφίσταται τα αποτελέσματα εθνικής διατάξεως που συνιστά δυσμενή διάκριση. Το Δικαστήριο δέχθηκε ρητά ότι

«το δικαίωμα επικλήσεως των διατάξεων της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ δεν περιορίζεται στους διαδίκους οι οποίοι υπάγονται στο προσωπικό πεδίο εφαρμογής της οδηγίας, στο μέτρο που δεν μπορεί να αποκλειστεί ότι και άλλα πρόσωπα έχουν ενδεχομένως άμεσο συμφέρον για την τήρηση υπέρ των προστατευομένων προσώπων της αρχής περί απαγορεύσεως των διακρίσεων»⁹⁷.

53. Δεν μπορώ να υιοθετήσω την άποψη αυτή. Ανωτέρω (σημείο 51), κατέληξα ήδη στο συμπέρασμα ότι μια σύνταξη χήρου, όπως αυτή για την οποία πρόκειται στην υπόθεση Ten Oever, εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΟΚ. Όσον αφορά ένα τέτοιο συνταξιοδοτικό σύστημα, αλλά και ως προς άλλες επαγγελματικές συντάξεις, ανακύπτει συγκεκριμένα το ζήτημα της δυνατότητας επικλήσεως του άρθρου 119 από τον επιζώντα σύζυγο του εργαζομένου στις περισσότερες των περιπτώσεων μόνον όταν ο εργαζόμενος είναι ο αποβιώσας, ο δε επιζών σύζυγος ζητεί την καταβολή παροχών από το συνταξιοδοτικό σύστημα στο οποίο ήταν ασφαλισμένος ο εργαζόμενος. Αν ο σύζυγος αυτός δεν μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 119, η αρχή της ίσης αμοιβής θα έχανε στην περίπτωση αυτή κάθε πρακτική αποτελεσματικότητα.

Καίτοι το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι ενάποκειται στο εθνικό δίκαιο να καθορίσει τη νομιμοποίηση και το έννομο συμφέρον του διαδίκου να προσφύγει στη δικαιοσύνη, υπενθύμισε την πάγια νομολογία του κατά την οποία το κοινοτικό δίκαιο απαιτεί η εθνική νομοθετική ρύθμιση να μη θίγει το δικαίωμα αποτελεσματικής εθνικής προστασίας και η εφαρμογή της εθνικής νομοθετικής ρυθμίσεως να μην καθιστά πρακτικώς αδύνατη την άσκηση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η κοινοτική έννομη τάξη⁹⁸. Το Δικαστήριο απάντησε συγκεκριμένα στο υποβληθέν ερώτημα ότι ο διάδικος μπορεί να επικαλείται ενώπιον εθνικού δικαστηρίου τις διατάξεις της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ, οσάνκις υφίσταται τα αποτελέσματα εθνικής διατάξεως που εισάγει διάκριση σε βάρος της συζύγου του, η οποία δεν είναι διάδικος στη

97 — Απόφαση της 11ης Ιουλίου 1991, C-87/90, C-88/90 και C-89/90 (Συλλογή 1991, σ. I-3757, σκέψη 23).

98 — Απόφαση Verholen, σκέψη 24.

δίκη, εφόσον όμως η σύζυγος εμπίπτει και η ίδια στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας⁹⁹.

54. Επομένως, και ο επιζών σύζυγος μπορεί να επικαλεστεί το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 119, όσον αφορά αξιώσεις του αποβιώσαντος εργαζομένου για καταβολή παροχών βάσει συστήματος επαγγελματικών συντάξεων, καιτοι φυσικά ισχύουν και ως προς το σημείο αυτό οι διαχρονικοί περιορισμοί τους οποίους εξέθεσα αναφορικά με την απόφαση Barber και την προβληματική των αναλογιστικών στοιχείων υπολογισμού.

Η δυνατότητα επικλήσεως του άρθρου 119 κατά των διαχειριστών ενός συστήματος επαγγελματικών συντάξεων

55. Διαφορετικό είναι το ερώτημα που υποβλήθηκε στο Δικαστήριο στο πλαίσιο της υποθέσεως Coloroll (πρώτο ερώτημα) αν οι εργαζόμενοι ή οι έλκοντες δικαιώματα από αυτούς μπορούν να επικαλεστούν επίσης το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 119, όσον αφορά αξιώσεις για την καταβολή παροχών συντάξεως, κατά τρίτου πλην του εργοδότη, ιδίως δε των διαχειριστών ενός συστήματος επαγγελματικών συντάξεων. Θα εξετάσω καταρχάς το βασικό ζήτημα της δυνατότητας επικλήσεως, πριν ασχοληθώ με τα άλλα προβλήματα στα οποία αναφέρονται τα ερωτήματα του High Court.

Οι περισσότεροι από τους καθών της κύριας δίκης στην υπόθεση Coloroll — πλην των Broughton και Coloroll Group —, η Βρετανική Κυβέρνηση και η Επιτροπή έχουν τη γνώμη ότι η δυνατότητα επικλήσεως του άρθρου 119 υφίσταται και έναντι των διαχειριστών συνταξιοδοτικού συστήματος. Προσπο-

γράφω απλώς τα επιχειρήματά τους: η πρακτική σημασία και αποτελεσματικότητα του άρθρου 119 θα συρρικνωνόταν σε σημαντικό βαθμό — και θα παρέλυε σε σημαντική έκταση η αναγκασία για τα αποτελέσματα του άρθρου αυτού νομική προστασία — αν ο εργαζόμενος ή οι έλκοντες από αυτόν δικαιώματα μπορούσαν να επικαλούνται αυτή τη διάταξη μόνο έναντι του εργοδότη. Αυτό ισχύει ιδίως για χώρες όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, όπου η χρησιμοποίηση trusts για συστήματα επαγγελματικών συντάξεων είναι γενικώς διαδεδομένη.

56. Εξάλλου, υπέρ της απόψεως αυτής ανευρίσκω ερείσματα τόσο στη διατύπωση του άρθρου 119 όσο και στη νομολογία του Δικαστηρίου. Όσον αφορά το γράμμα του άρθρου 119, η Επιτροπή ορθώς παρατηρεί ότι η «αμοιβή» περιλαμβάνει όλα τα οφέλη τα οποία ο εργοδότης καταβάλλει άμεσα ή έμμεσα στον εργαζόμενο λόγω της σχέσεως εργασίας του. Υπό το φως επίσης της διατάξεως αυτής έκρινε το Δικαστήριο στην υπόθεση Barber ότι το γεγονός ότι οι βάσει συμβατικών οργανωμένου συστήματος προβλεπόμενες επαγγελματικές συντάξεις δεν καταβάλλονται από τον ίδιο τον εργοδότη αλλά από τους διαχειριστές του συστήματος αυτού στον εργαζόμενο δεν έχει σημασία για την εφαρμογή του άρθρου 119:

«αυτή η ερμηνεία του άρθρου 119 δεν θίγεται από το γεγονός ότι το εν λόγω ιδιωτικό επαγγελματικό σύστημα έχει τη μορφή trust (ταμείου) και διοικείται από τους διαχειριστές του ταμείου που είναι τυπικά ανεξάρτητοι έναντι του εργοδότη, δεδομένου ότι το άρθρο 119 αφορά επίσης τα οφέλη που καταβάλλει ο εργοδότης έμμεσα»¹⁰⁰.

99 — Απόφαση Verholen, σκέψη 26 και σημείο 3 του διατακτικού.

100 — Απόφαση Barber, σκέψη 29.

Επιπλέον, το Δικαστήριο, κατά πάγια νομολογία από της εκδόσεως της αποφάσεως Defrenne II, έχει επιβεβαιώσει τον επιτακτικό *erga omnes* χαρακτήρα της απαγορεύσεως των διακρίσεων που περιέχεται στο άρθρο 119:

«Ως προς την τελευταία αυτή διάταξη επιβάλλεται να τονιστεί ότι, δεδομένου του επιτακτικού της χαρακτήρα, η απαγόρευση των διακρίσεων μεταξύ ανδρών και γυναικών εργαζομένων επιβάλλεται όχι μόνο έναντι της δημοσίας εξουσίας, αλλά εκτείνεται και σε όλες τις συμβάσεις που ρυθμίζουν συλλογικώς την έμμοσθη εργασία, καθώς και στις μεταξύ ιδιωτών συμβάσεις.»¹⁰¹

Από τη νομολογία αυτή προκύπτει ότι το Δικαστήριο δεν περιορίζει το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 119 σε κάθετες σχέσεις (δημόσια αρχή-ιδιώτης) και σε συμβατικούς όρους που έχουν συναφθεί μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου βάσει συλλογικής συμβάσεως ή ιδιωτικής συμφωνίας, αλλά την επεκτείνει σε όλες τις συμβάσεις μεταξύ ιδιωτών. Στις συμβάσεις αυτές εμπίπτουν αναμφισβήτητα και οι μέσες συμβάσεις συμφωνίες τις οποίες συνομολογεί ο εργοδότης με πρόσωπα, μεταξύ των οποίων οι διαχειριστές, τα οποία έχουν κατά οποιοδήποτε τρόπο επιφορτιστεί με τη διαχείριση των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων που απορρέουν για τον εργαζόμενο από τη σχέση εργασίας με τον εργοδότη.

57. Κατά των αποτελεσμάτων αυτών του άρθρου 119 ως προς τους διαχειριστές συστήματος επαγγελματικών συντάξεων δεν μπορεί, κατά τη γνώμη μου, να προβληθεί

— όπως κάνει ιδίως η Broughton — ότι οι διαχειριστές θα μπορούσαν τότε να ήταν αναγκασμένοι να ενεργήσουν σε αντίθεση προς τις διατάξεις της ιδρυτικής πράξεως του trust, και, ενδεχομένως, θα περιερχόνταν σε αδυναμία να εφαρμόσουν την πράξη αυτή. Ο θεμελιώδης χαρακτήρας της αρχής της ισότητας αμοιβών ανδρών και γυναικών που καθιερώνεται με το άρθρο 119, ο οποίος συνιστά εφαρμογή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω φύλου και, επομένως, αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα¹⁰², συνεπάγεται ότι κάθε διάταξη που αντίκειται προς την αρχή αυτή, ανεξάρτητα από το αν περιέχεται σε νομοθετική ή κανονιστική ρύθμιση ή σε σύμβαση ιδιωτικού δικαίου ή σε πράξη (ιδρυτική trust), οφείλει να υποχωρεί προς της διατάξεως αυτής. Διαφορετική θεώρηση θα καθιστούσε ευκολότερη την καταστρατήγηση της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μέσω παρεμβολής τρίτων ξένων προς τη σχέση εργασίας.

Σε αντίθεση προς τους ισχυρισμούς της Ολλανδικής Κυβερνήσεως, η άποψη αυτή δεν μπορεί, κατά τη γνώμη μου, να αντικρουστεί ούτε ενόψει του άρθρου 6, παράγραφος 2, της οδηγίας 86/378. Η διάταξη αυτή επιβάλλει στα διαχειριστικά όργανα ενός συμπληρωματικού ή συμβατικώς οργανωμένου συστήματος επαγγελματικών συντάξεων την υποχρέωση, όταν η χορήγηση παροχών έχει αφαιρεθεί στη διακριτική τους ευχέρεια, να λαμβάνουν υπόψη την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως. Δεν μπορώ να θεωρήσω ότι η διάταξη αυτή αποτελεί οτιδήποτε άλλο εκτός από επιβεβαίωση της θελήσεως του κοινοτικού νομοθέτη να

101 — Απόφαση της 27ης Ιουνίου 1990, C-33/89, Kowalska (Συλλογή 1990, σ. I-2591, σκέψη 12), με παραπομπή στην απόφαση Defrenne II, σκέψη 39. Ως προς τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας, βλ. επίσης την απόφαση της 7ης Φεβρουαρίου 1991, C-184/89, Nimz (Συλλογή 1991, σ. I-297, σκέψη 17).

102 — Βλ. την απόφαση της 15ης Ιουνίου 1978, 149/77, Defrenne III (Συλλογή τόμος 1978, σ. 419, σκέψη 27), και την απόφαση της 20ής Μαρτίου 1984, 75/82 και 117/82, Razzouk και Beydoun (Συλλογή 1984, σ. 1509, σκέψη 16). Αρχιβώς ο θεμελιώδης χαρακτήρας της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως εντός της κοινοτικής έννοιας τάξεως έχει κατ'επανάληψη ωθήσει το Δικαστήριο να ερμηνεύει στενά τις εξαιρέσεις από την αρχή αυτή τις οποίες επιτρέπει ο κοινοτικός νομοθέτης: βλ. τις αποφάσεις της 26ης Φεβρουαρίου 1986, 151/84, Roberts (Συλλογή 1986, σ. 703, σκέψη 35), 152/84, Marshall (Συλλογή 1986, σ. 723, σκέψη 54), και 262/84, Beets-Proper (Συλλογή 1986, σ. 773, σκέψη 38).

προσδώσει στην αρχή της ίσης μεταχειρίσεως όσο το δυνατό μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και σε καμία περίπτωση επιχείρημα εξ αντιδιαστολής από το οποίο θα προέκυπτε ότι ο εργαζόμενος ή ο έλκων (ή έλκοντες) από αυτόν δικαιώματα δεν θα μπορούσε (μπορούσαν), όσον αφορά τη διάκριση σχετικά με τις αμοιβές την οποία αφορά άμεσα το άρθρο 119, να επικαλεστούν συγχρόνως τη διάταξη αυτή έναντι των διαχειριστών. Εξάλλου, η εν λόγω οδηγία δεν μπορεί να περιορίζει τα αποτελέσματα του άρθρου 119 (πρβλ. ανωτέρω, σημείο 31).

58. Χάρην σαφήνειας, επιθυμώ να εξετάσω και ένα άλλο σημείο το οποίο έθιξε η Ολλανδική Κυβέρνηση. Η κυβέρνηση αυτή υπογραμμίζει πράγματι τις περιπλοκές που θα μπορούσε να προκαλέσει η επέκταση του οριζόντιου άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 119, όταν ο εργαζόμενος — συνήθως αλλά όχι αναγκάως λόγω μεταβολής του εργοδότη — έχει υπαχθεί διαδοχικώς σε διάφορα συστήματα επαγγελματικών συντάξεων. Το ζήτημα αυτό υπογραμμίζεται επίσης και από το High Court στο πέμπτο του ερώτημα, σημείο 2. Σε τέτοιου είδους περιστάσεις συχνότατα συμβαίνει (βλ. την στο πλαίσιο της υποθέσεως Neath υφιστάμενη δυνατότητα επιλογής του εργαζομένου μεταξύ αναβολής συντάξεως και μεταφοράς των δικαιωμάτων, ανωτέρω, σημείο 8) το πλέον πρόσφατο συνταξιοδοτικό σύστημα, σε αντικατάσταση της μεταφοράς των δικαιωμάτων, να αναλαμβάνει την υποχρέωση καταβολής των παροχών του προηγούμενου συστήματος. Μπορεί στην περίπτωση αυτή το τελευταίο συνταξιοδοτικό σύστημα να βρεθεί αντιμέτωπο με τα δικαιώματα εργαζομένου που στηρίζονται σε άνιση μεταχείριση την οποία υφίστατο ο εργαζόμενος στο πλαίσιο προηγούμενου συνταξιοδοτικού συστήματος, όταν είχε άλλο εργοδότη;

Σε συμφωνία με τα παρεμβάντα μέρη που υποστηρίζουν τη δεύτερη ερμηνεία των δια-

χρονικών αποτελεσμάτων της αποφάσεως Barber, φρονώ ότι το επίφοβο αυτό «αλυσιδωτό αποτέλεσμα» έχει σχεδόν πλήρως εξουδετερωθεί από τους διαχρονικούς περιορισμούς των αποφάσεων του Δικαστηρίου, όπως τους ανέπτυξα ανωτέρω, ιδίως δε της ίδιας της αποφάσεως Barber (ανωτέρω, σημείο 21), καθώς και της αποφάσεως που θα εκδοθεί στις υποθέσεις Neath και Coloroll, στις οποίες το Δικαστήριο καλείται να αποφανθεί επί των αναλογιστικών στοιχείων υπολογισμού (ανωτέρω, σημείο 43). Έτσι, είναι σαφές για όλα τα μέρη το ζήτημα ως προς ποιες χρονικές περιόδους εργασίας δικαιούται ο εργαζόμενος να επικαλεστεί την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως, οπότε καταρχήν κανένα πρόβλημα δεν θα πρέπει να ανακύψει και ως προς τη μεταφορά των δικαιωμάτων από το ένα συνταξιοδοτικό σύστημα στο άλλο.

59. *Συνέπειες από το άρθρο 119 για την επέμβαση των διαχειριστών.* Για την περίπτωση κατά την οποία μπορεί να γίνει επίκληση του άρθρου 119 και έναντι των διαχειριστών ενός συνταξιοδοτικού συστήματος, το High Court υποβάλλει στο πλαίσιο της υποθέσεως Coloroll ορισμένα μερικότερα ερωτήματα σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο οι διαχειριστές ή ο εργοδότης πρέπει να επεμβαίνουν για να εφαρμοστεί η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως (πρώτο ερώτημα, δεύτερο σκέλος, σημεία i), ii) και iii) ¹⁰³. Πρόκειται κατ' ουσίαν για δύο ζητήματα, δηλαδή i) την επίδραση του κοινοτικού δικαίου στον τρόπο με τον οποίο πρέπει να ασκούν τα καθήκοντά τους οι διαχειριστές ή ο εργοδότης και ii) τη μορφή που πρέπει να λάβει από οικονομικής απόψεως η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως, δηλαδή το ζήτημα αν η αρχή αυτή πρέπει να εφαρμόζεται μέσω αυξήσεως των παροχών προς τους εργαζομένους του φύλου που υφίσταται δυσμενή μεταχείριση ή αν η εφαρμογή αυτή είναι επίσης δυνατή μέσω

103 — Βλ. την έκθεση ακροατηρίου ως προς την ακριβή διατύπωση.

μειώσεως των παροχών των εργαζομένων του φύλου που τυγχάνει ευνοϊκής μεταχειρίσεως.

Ως προς το πρώτο σημείο, δηλαδή τα αποτελέσματα του κοινοτικού δικαίου σε σχέση με τα καθήκοντα των *διαχειριστών ή των εργοδοτών*, μπορώ να είμαι σύντομος. Είναι σαφές ότι τα πρόσωπα αυτά υποχρεούνται να κάνουν ό,τι είναι δυνατό στο πλαίσιο των καθηκόντων τους προκειμένου να διασφαλιστεί ότι οι χορηγούμενες στους εργαζομένους ή τους έλκοντες από αυτούς δικαιώματα παροχές ανταποκρίνονται στην αρχή της ίσης μεταχειρίσεως, λαμβανομένων υπόψη των προτεινομένων ανωτέρω διαχρονικών περιορισμών της αρχής αυτής. Προς τον σκοπό αυτό, μπορεί να υπέχουν υποχρέωση συνεργασίας, η οποία, όπως προκύπτει από τη Διάταξη περί παραπομπής του High Court, απαιτείται γενικώς για τις τροποποιήσεις των ιδρυτικών πράξεων των trust και των διατάξεων του συνταξιοδοτικού συστήματος. Είναι αυτονόητο ότι εν προκειμένω επιφυλάσσεται ένα σημαντικό καθήκον εποπτείας στον εθνικό δικαστή ο οποίος οφείλει να διασφαλίζει απολύτως τα αποτελέσματα του κοινοτικού δικαίου και την αναγκασία προς τον σκοπό αυτό νομική προστασία¹⁰⁴, και προς τον σκοπό αυτό — κάνοντας πλήρη χρήση της ελευθερίας κρίσεως που του παρέχεται από το εθνικό του δίκαιο — οφείλει να ερμηνεύει και εφαρμόζει τις εθνικές (νομοθετικές και *πολλώ μάλλον* συμβατικές ή καταστατικές) διατάξεις σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο ή, όταν αυτό δεν φαίνεται δυνατό, οφείλει αυτεπαγγέλτως να μην εφαρμόζει τις αντίθετες προς το κοινοτικό δίκαιο νομοθετικές, συμβατικές ή καταστατικές διατάξεις¹⁰⁵.

60. Λεπτότερο νομίζω ότι είναι το δεύτερο ζήτημα, δηλαδή η επίτευξη του *οικονομικού αποτελέσματος* για τους εργαζομένους. Ορθώς αναφέρονται ορισμένοι από τους καθών της κύριας δίκης στην υπόθεση Colο-roll (οι Russell, Parker, Sharp και Fuller), εν προκειμένω στην απόφαση Defrenne II. Με την απόφαση αυτή το Δικαστήριο έκρινε, ενόψει του κοινωνικού σκοπού στον οποίο στηρίζεται το άρθρο 119 — όπως εκφράζεται με την επιβαλλόμενη από το άρθρο 117 βελτίωση των όρων διαβίωσης και εργασίας του εργατικού δυναμικού —, ότι «επιτρέπει την απόρριψη της αντιρρήσεως ότι η εν λόγω διάταξη μπορεί να τηρηθεί με άλλο τρόπο παρά με την αύξηση των χαμηλότερων μισθών»¹⁰⁶. Το χωρίο αυτό πρέπει πάντως να νοηθεί λαμβανομένου υπόψη του πλαισίου στο οποίο εντάσσεται: η διαφορά της κύριας δίκης αφορούσε αίτηση αποζημίωσης της Defrenne κατά του πρώην εργοδότη της, της Sabena, λόγω δυσμενούς διακρίσεως ως προς αμοιβή για εργασία που είχε παρασχεθεί κατά την προηγούμενη δεκαετία. Η σκέψη αυτή επομένως πρέπει να θεωρηθεί ότι αφορά μόνο διακρίσεις που έγιναν στο παρελθόν. Το ότι σε σχέση με τέτοιες διακρίσεις η εν αναμονή ρυθμίσεως που θα τις εξουδετερώσει επιβάλλεται *αύξηση* των κατώτατων μισθών επιβεβαιώθηκε από την πλέον πρόσφατη νομολογία: από της αποφάσεως ιδίως Razzouk και Beydoun¹⁰⁷, το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι το «μόνο έγκυρο σύστημα αναφοράς» για την άμεση εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως, καθόσον χρόνο μια ρύθμιση εξακολουθεί να μην έχει προσαρμοστεί προς την αρχή αυτή, πρέπει να αναζητηθεί στο ισχύον συνταξιοδοτικό σύστημα. Αυτό συνεπάγεται ότι, εν αναμονή νέου προσαρμοσμένου συστήματος, η βάση του υφιστα-

104 — Αυτό αποτελεί πάγια νομολογία: βλ. ιδίως τις αποφάσεις της 19ης Ιουνίου 1990, C-213/89, Factortame I (Συλλογή 1990, σ. I-2433, σκέψη 19), και της 19ης Νοεμβρίου 1991, C-6/90 και C-9/90, Francovich και Bonifaci (Συλλογή 1991, σ. I-5357, σκέψη 32).

105 — Βλ. την προαναφερθείσα στην υποσημείωση 76 απόφαση Murphy, σκέψη 11, την προαναφερθείσα στην υποσημείωση 101 απόφαση Nimz, σκέψη 19, την απόφαση της 9ης Μαρτίου 1978, 106/87, Simmenthal (Συλλογή τόμος 1978, σ. 239, σκέψη 21).

106 — Απόφαση Defrenne II, σκέψη 15.

107 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 102 απόφαση Razzouk και Beydoun, σκέψη 19. Βλ. ως προς το χρησιμοποιούμενο στην απόφαση αυτή κριτήριο «ως το μόνο έγκυρο σύστημα αναφοράς», J. Mertens de Wilmars, «Le système communautaire de contrôle des sanctions dans le domaine de l'égalité de traitement entre hommes et femmes», στο *Egalité de traitement entre les hommes et les femmes*, Revue du Travail, Απρίλιος, Μάιος, Ιούνιος 1990, σ. 731, ιδίως σ. 735.

μένου συστήματος εφαρμοστέα διάταξη ως προς τα πρόσωπα που ανήκουν στο περισσότερο ευνοούμενο φύλο πρέπει να εφαρμόζεται και ως προς τα πρόσωπα που ανήκουν στο λιγότερο ευνοούμενο φύλο¹⁰⁸. Ως προς το παρελθόν ή, κατ' ακριβολογία, ως προς παροχές συντάξεως που αφορούν χρόνο εργασίας που ανάγεται στο παρελθόν, η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως επιβάλλει επομένως την εξίσωση των παροχών που χορηγούνται στην κατηγορία του λιγότερο ευνοούμενου φύλου στο επίπεδο των παροχών που χορηγούνται στην κατηγορία του περισσότερου ευνοούμενου φύλου.

Εντούτοις, διαφορετική είναι η κατάσταση ως προς τις παροχές που στηρίζονται σε ένα νέο σύστημα, προσαρμοσμένο στην αρχή της ίσης μεταχειρίσεως, το οποίο αφορά χρόνο εργασίας που ανάγεται στο μέλλον. Συμφωνώ με την Επιτροπή ότι το κοινοτικό δίκαιο δεν αντιτίθεται στη μείωση τέτοιου είδους παροχών, εφόσον οι παροχές αυτές καθορίζονται στο ίδιο επίπεδο τόσο για γυναίκες όσο και για άνδρες εργαζομένους. Διαφορετική κρίση θα ισοδυναμούσε με ανεπιθύμητη ανάμιξη της Κοινότητας σε έναν τομέα πολιτικής ο οποίος, στο σημερινό στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου, ανήκει στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, τα οποία, όπως κατ' επανάληψη έχει τονίσει το Δικαστήριο, «διαθέτουν περιθώρια ευλόγου εκτιμήσεως όσον αφορά τη

φύση των μέτρων προστασίας και τις συγκεκριμένες λεπτομέρειες εφαρμογής τους»¹⁰⁹.

61. Σχέση μεταξύ της ευθύνης του συνταξιοδοτικού συστήματος και της ευθύνης του εργοδότη. Αναφορικά με τη δυνατότητα επικλήσεως του άρθρου 119 τόσο έναντι του εργοδότη όσο και έναντι των διαχειριστών συνταξιοδοτικού συστήματος, το High Court υποβάλλει ορισμένα λεπτομερή ερωτήματα ως προς τη σχέση μεταξύ της ευθύνης του συνταξιοδοτικού συστήματος και της ευθύνης του εργοδότη (πρώτο ερώτημα, τρίτη περίπτωση) στην περίπτωση ιδίως κατά την οποία δεν επαρκούν οι πόροι του συνταξιοδοτικού συστήματος ή του εργοδότη (πρώτο ερώτημα, τέταρτη περίπτωση).

Σε συμφωνία με την Broughton, το Coloroll Group, τη Βρετανική Κυβέρνηση και την Επιτροπή θεωρώ ότι τα ερωτήματα αυτά, στο παρόν στάδιο εξέλιξεως του κοινοτικού δικαίου, μπορούν να εξεταστούν μόνο επί εθνικού επιπέδου. Το άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΟΚ επιβάλλει μια υποχρέωση αμέσου αποτελέσματος κατά την οποία εξασφαλίζεται στις γυναίκες και τους άνδρες εργαζομένους η ίδια αμοιβή για την ίδια εργασία. Ούτε η Συνθήκη ούτε οποιαδήποτε άλλη κοινοτική νομοθεσία ρυθμίζει τις αντίστοιχες ευθύνες του εργοδότη και τρίτων όσον αφορά την εφαρμογή της υποχρέωσης αυτής, ειδικότερα δε την περίπτωση αφερεγγυότητας ενός συστήματος επαγγελματικών συντάξεων ή του εργοδότη. Ασφαλώς ισχύει και εδώ η αρχή κατά την οποία εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να καταστήσει πλήρως αποτελεσματικό το κοινοτικό δίκαιο και να διασφαλίσει την προς τον σκοπό αυτό απαιτούμενη νομική προστασία (ανωτέρω, σημείο 54). Συναφώς, είναι εν πάση περιπτώσει σαφές ότι οι κανόνες περί ευθύνης που ισχύουν σε περίπτωση παραβάσεως του άρθρου 119 δεν μπορούν να είναι

108 — Το Δικαστήριο έχει ιδίως εφαρμόσει το κριτήριο αυτό προκειμένου να διασφαλιστεί η ρητώς διατυπωθείσα με το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ αρχή της ίσης μεταχειρίσεως, καθόσον χρόνο ο εθνικός νομοθέτης δεν είχε μεταφέρει (πλήρως) την οδηγία αυτή στο εσωτερικό δίκαιο: βλ. τις αποφάσεις της 4ης Δεκεμβρίου 1986, 71/85, FNV (Συλλογή 1986, σ. 3855, σκέψη 22), της 24ης Μαρτίου 1987, 286/85, McDermott και Cotter (Συλλογή 1987, σ. 1453, σκέψη 18), της 24ης Ιουνίου 1987, 384/85, Botie Clarke (Συλλογή 1987, σ. 2865, σκέψη 12), της 13ης Δεκεμβρίου 1989, σ. 102/88, Ruzius-Wibrink (Συλλογή 1989, σ. 4311, σκέψη 20), Kowalska προαναφερθείσα στην υποσημείωση 100, σκέψη 20, Nimz, προαναφερθείσα στην ίδια υποσημείωση, σκέψη 18, της 11ης Ιουλίου 1991, C-31/90, Johnson (Συλλογή 1991, σ. I-3723, σκέψη 36).

109 — Απόφαση της 12ης Ιουλίου 1984, 184/83, Hofmann (Συλλογή 1984, σ. 3047, σκέψη 27), απόφαση της 7ης Μαΐου 1991, C-229/89, Επιτροπή κατά Βελγίου (Συλλογή 1991, σ. I-2205, σκέψη 22), απόφαση της 19ης Νοεμβρίου 1992, C-226/91, Molenbroek (Συλλογή 1992, σ. I-5943, σκέψη 15).

λιγότερο ευνοϊκές από αυτές που ισχύουν για παρόμοιες απαιτήσεις κατά το εσωτερικό δίκαιο ούτε μπορούν να είναι τέτοιες ώστε να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή πάντως εξαιρετικά δύσκολη την άσκηση των δικαιωμάτων που παρέχονται από την κοινοτική έννομη τάξη¹¹⁰.

Το άρθρο 119 και οι διάφορες μέθοδοι χρηματοδότησης των συστημάτων επαγγελματικών συντάξεων

62. Με το πέμπτο ερώτημα, πρώτη περίπτωση, το High Court ερωτά περαιτέρω αν, προκειμένου περί συνταξιοδοτικών συστημάτων που χρηματοδοτούνται όχι αποκλειστικά με εισφορές των εργοδοτών αλλά και με συμπληρωματικές, υποχρεωτικές ή εκούσιες, εισφορές των εργαζομένων, το άρθρο 119 ισχύει μόνο για τις παροχές που καταβάλλονται από τους πόρους του ταμείου που προέρχονται από τις εισφορές των εργοδοτών ή και για τις παροχές που προέρχονται από τις προαναφερθείσες εισφορές των εργαζομένων.

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό έχει πρωταρχική σημασία, καιτοι νομίζω ότι είναι προφανής. Καταρχάς, πρέπει να αναφερθώ και πάλι στο προαναφερθέν (σημείο 4) χωρίο από την απόφαση Barber, όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι οι συντάξεις που καταβάλλονται βάσει των συμβατικώς οργανωμένων συστημάτων αποτελούν *οφέλη* που καταβάλλει ο εργοδότης στον εργαζόμενο λόγω της εργασιακής τους σχέσεως και επομένως εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του

άρθρου 119¹¹¹. Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα αυτό κατόπιν αναλύσεως των οικειών συνταξιοδοτικών συστημάτων στο πλαίσιο της οποίας διαπίστωσε, μεταξύ άλλων, ότι «η χρηματοδότησή τους εξασφαλίζεται εξ ολοκλήρου από τον εργοδότη ή συγχρόνως από τον εργοδότη και τους εργαζομένους, χωρίς, σε καμία περίπτωση, να μετέχουν οι δημόσιες αρχές»¹¹². Από αυτό προκύπτει ότι το Δικαστήριο δεν κάνει καμία διάκριση, όσον αφορά τον χαρακτηρισμό των «οφελών» που αφορά το άρθρο 119, μεταξύ των παροχών ενός συστήματος επαγγελματικών συντάξεων ανάλογα με τον *τρόπο χρηματοδότησης* ενός τέτοιου συστήματος, είτε αυτός συνίσταται αποκλειστικά σε εισφορές των εργοδοτών είτε σε εισφορές τόσο των εργοδοτών όσο και των εργαζομένων. Το ότι στο άρθρο 119 δεν εμπίπτουν μόνο παροχές που καταβάλλονται βάσει των εισφορών των εργοδοτών μπορεί εξάλλου να συναχθεί απευθείας από την απόφαση Worringham, όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι η εισφορά σε συμβατικώς οργανωμένο συνταξιοδοτικό σύστημα (κατά το οποίο προβλεπόταν υποχρέωση καταβολής εισφορών μόνο για τους άνδρες εργαζομένους) την οποία καταβάλλει ο εργοδότης επ' ονόματι των εργαζομένων που απασχολεί σε ένα συνταξιοδοτικό ταμείο συνιστά αμοιβή κατά την έννοια του άρθρου 119¹¹³.

Εξάλλου, μια τέτοια διάκριση μεταξύ εισφορών εργοδοτών και εισφορών εργαζομένων θα ήταν αδύνατο να εφαρμοστεί στην πράξη. Και οι δύο μορφές εισφορών δεν συνιστούν χωριστές κατηγορίες στην περιουσία ενός συνταξιοδοτικού συστήματος και αποτελούν αντικείμενο διαχείρισης ως σύνολο. Πάντως, ακόμη και αν θα μπορούσε να γίνει διάκριση, τη θεωρώ τελείως αυθαίρετη και ανεπιθύμητη: συστήματα που χρηματοδοτούνται αποκλειστικά

110 — Αυτό έχει ήδη ρητώς επιβεβαιωθεί από το Δικαστήριο σε υποθέσεις που αφορούσαν την ίση μεταχείριση: βλ. σε σχέση με την οδηγία 79/9/ΕΟΚ, την απόφαση Verholen, προαναφερθείσα στην υποσημείωση 97, καθώς και την απόφαση της 25ης Ιουλίου 1991, C-208/90, Emmott (Συλλογή 1991, σ. I-4269, σκέψη 16). Ειδικότερα ως προς αυτήματα αποζημιώσεως, βλ. την απόφαση Francovich και Bonifaci, σκέψη 43. Οι τρεις αποφάσεις παραπέμπουν ως προς το σημείο αυτό στην απόφαση της 9ης Νοεμβρίου 1983, 199/82, San Giorgio (Συλλογή 1983, σ. 3595, ειδικότερα σκέψη 12).

111 — Απόφαση Barber, σκέψη 28· βλ. ήδη την τελευταία φράση της σκέψεως 25: «Επομένως, τα συστήματα αυτά περιλαμβάνονται στα πλεονεκτήματα που προσφέρει ο εργοδότης στους εργαζομένους.»

112 — Απόφαση Barber, σκέψη 25.

113 — Απόφαση Worringham, σκέψη 17.

με εισφορές εργοδοτών θα έπρεπε τότε να εφαρμόζουν πλήρως την αρχή της ίσης μεταχείρισης, ενώ αυτό εν μέρει μόνο θα ίσχυε — εν προκειμένω όχι κατ' αναλογία των εισφορών των εργαζομένων — για συστήματα των οποίων η χρηματοδότηση εξαρτάται και από τις εισφορές των εργαζομένων. Αυτό θα είχε αναμφισβότως ως συνέπεια τη δημιουργία πολλών μεθόδων για την καταστρατήγηση του άρθρου 119 και, επομένως, νέων μορφών διακρίσεων.

63. Κατά τη γνώμη μου, οι ίδιοι λόγοι συνηγορούν υπέρ της απόψης ότι, όσον αφορά την εφαρμογή του άρθρου 119, δεν πρέπει να γίνει καμία διάκριση ανάλογα με το αν πρόκειται για *υποχρεωτικές ή εκούσιες εισφορές εργαζομένων*. Τα επιχειρήματα ορισμένων από τους παρεμβάντες, ότι τις εκούσιες αυτές εισφορές των εργαζομένων διαχειρίζεται ένα ξεχωριστό ταμείο και ότι οι αντίστοιχες παροχές υπολογίζονται στις περισσότερες των περιπτώσεων όχι βάσει της περιόδου απασχολήσεως και της αμοιβής του ασφαλισμένου αλλά με προσδιορισμό ορισμένου ποσού που αντιστοιχεί στην αξία των καταβαλλομένων εισφορών, δεν με πείθουν περί του αντιθέτου. Και εδώ επίσης πρόκειται γενικώς για παροχές που καταβάλλονται βάσει συμβατικής οργανωμένου ή συμπληρωματικού συνταξιοδοτικού συστήματος και, επομένως, δεν μπορεί να μη θεωρηθεί ότι οι παροχές αυτές, κατά την έννοια της αποφάσεως Barber, περιλαμβάνονται στα οφέλη που προσφέρει ο εργοδότης στους εργαζομένους του λόγω της εργασίας τους. Με άλλα λόγια, το άρθρο 119 εφαρμόζεται ως προς *όλες τις παροχές που καταβάλλονται στο πλαίσιο ενός συστήματος επαγγελματικών συντάξεων στους εργαζομένους λόγω της εργασίας τους*.

Η δυνατότητα εφαρμογής του άρθρου 119 στις συνταξιοδοτικές ρυθμίσεις στις οποίες υπάγονται αποκλειστικώς πρόσωπα του ενός φύλου

64. Με το έκτο και τελευταίο του ερώτημα το High Court ερωτά αν το άρθρο 119 ισχύει και για συνταξιοδοτικά συστήματα στα οποία μονίμως υπάγονται πρόσωπα αποκλειστικώς του ενός φύλου. Ειδικότερα, πρόκειται για το ζήτημα αν ένα πρόσωπο το οποίο υπάγεται σε ένα τέτοιο σύστημα δικαιούται συμπληρωματικών παροχών για τις οποίες θα είχε δικαίωμα βάσει του άρθρου 119 αν υπήγοντο στο συνταξιοδοτικό αυτό σύστημα και ένα ή περισσότερα πρόσωπα του άλλου φύλου.

65. Υπό το πρίσμα του άρθρου 119 η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι απλή, δεδομένου ότι τα συνταξιοδοτικά συστήματα στα οποία υπάγονται μόνο εργαζόμενοι του ενός φύλου αφορούν γενικώς, αν μη πάντοτε, μια επιχείρηση ή τμήμα επιχείρησης στο οποίο εργάζονται μόνο εργαζόμενοι του ενός φύλου. Με την απόφαση Macarthy το Δικαστήριο απέρριψε ρητώς την άποψη ότι η γυναίκα εργαζόμενη μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο 119 για να ζητήσει την αμοιβή που θα δικαιούνταν αν ήταν άνδρας, παράλο που κανένας άνδρας εργαζόμενος που παρέχει ή παρείχε παρόμοια εργασία δεν απασχολείται ή δεν είχε απασχοληθεί στην οικεία επιχείρηση (το αποκαλούμενο κριτήριο του «υποθετικού άνδρα εργαζόμενου»). Βάσει του άρθρου 119, όπως δέχθηκε το Δικαστήριο, οι ομοιότητες περιορίζονται «σε αντίστοιχες που διαπιστώνονται στο πλαίσιο συγκεκριμένης εκτιμήσεως της

εργασίας που πράγματι παρέχουν εργαζόμενοι διαφορετικού φύλου εντός της ίδιας επιχειρήσεως ή υπηρεσίας»¹¹⁴. Με διαφορετική διατύπωση: καθόσον εντός μιας επιχειρήσεως ή τμήματος επιχειρήσεως απασχολούνται εργαζόμενοι του ενός μόνο φύλου, οι εργαζόμενοι αυτοί δεν μπορούν να επικαλεστούν το άρθρο 119 προς τον σκοπό εξισώσεως της αμοιβής τους και των άλλων οφελών προς την αμοιβή και τα οφέλη τα οποία θα παρέχονταν σε υποθετικό εργαζόμενο του άλλου φύλου. Σε μια τέτοια περίπτωση μπορεί πράγματι να μην ισχύει το ουσιώδες για την εφαρμογή του άρθρου 119 κριτήριο της ίσης, ή τουλάχιστον παρόμοιας, εργασίας των εργαζομένων του άλλου φύλου.

Βεβαίως, η κατάσταση θα είναι διαφορετική στην περίπτωση κατά την οποία ο εργοδότης θα αποφάσιζε να προτείνει διαφορετικά συνταξιοδοτικά συστήματα στους εργαζομένους του ανάλογα με το φύλο τους. Σε μια τέτοια υποθετική περίπτωση, ως προς την οποία η Βρετανική Κυβέρνηση ορθώς παρατηρεί ότι εξέρχεται του πλαισίου του ερωτήματος που υπέβαλε το High Court, νομίζω ότι το άρθρο 119 επιβάλλει να εξετάζεται αν οι παρεχόμενες στις γυναίκες και τους άνδρες εργαζομένους — βάσει διαφορετικών συνταξιοδοτικών συστημάτων — παροχές συντάξεως ανταποκρίνονται στα κριτήρια της «ισότητας των αμοιβών» και της «όμοιας εργασίας» κατά την έννοια του άρθρου 119.

Συμπέρασμα

66. Βάσει των προεκτεθέντων, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα ερωτήματα που έχουν υποβληθεί στο πλαίσιο των υπό κρίση υποθέσεων ως εξής:

Στις υποθέσεις C-109/91, C-110/91, C-152/91 και C-200/91:

Το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 119 της Συνθήκης δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο επικλήσεως για την προβολή αξιώσεως καταβολής επαγγελματικής συντάξεως που θεμελιώθηκε βάσει χρονικών περιόδων εργασίας που συμπληρώθηκαν πριν από την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως της 17ης Μαΐου 1990 στην υπόθεση C-262/88, Barber (Συλλογή 1990, σ. I-1889), με εξαίρεση την περίπτωση εργαζομένων ή ελκόντων από αυτούς δικαιώματα οι οποίοι πριν από την ημερομηνία αυτή άσκησαν ένδικο προσφυγή ή υπέβαλαν ισοδύναμη κατά το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο ένσταση.

Στην υπόθεση C-109/91:

Σύνταξη χήρου, όπως αυτή για την οποία πρόκειται στην υπόθεση αυτή, πρέπει να θεωρείται ως αμοιβή κατά την έννοια του άρθρου 119, δεύτερο εδάφιο, της

114 — Απόφαση MacCarthy's, σκέψη 15.

Συνθήκης ΕΟΚ. Δεν μπορεί πάντως να γίνει εν προκειμένω επίκληση του άρθρου 119 για την προβολή αξιώσεως καταβολής μιας τέτοιας συντάξεως χήρου, εφόσον η σύνταξη αυτή αντιστοιχεί σε χρονικές περιόδους εργασίας που έχουν συμπληρωθεί πριν από την ημερομηνία εκδόσεως της αποφάσεως του Δικαστηρίου στην παρούσα υπόθεση, με εξαίρεση την περίπτωση εργαζομένων ή ελκόντων από αυτούς δικαιώματα οι οποίοι, πριν από την ημερομηνία αυτή, άσκησαν ένδικη προσφυγή ή υπέβαλαν ισοδύναμη κατά το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο ένσταση.

Στις υποθέσεις C-110/91 και C-200/91:

Η απορρέουσα από το άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΟΚ απαγόρευση καθορισμού διαφορετικής ανάλογα με το φύλο ηλικίας για τη θεμελίωση συνταξιοδοτικού δικαιώματος, καθώς και ο διαχρονικός περιορισμός του κανόνα αυτού, όπως τέθηκε με την απόφαση της 17ης Μαΐου 1990 στην υπόθεση C-262/88, Barber, δεν ισχύουν μόνο ως προς τα συμβατικώς οργανωμένα συνταξιοδοτικά συστήματα αλλά συγχρόνως και για όλα τα άλλα είδη συστημάτων επαγγελματικών συντάξεων.

Στις υποθέσεις C-152/91 και C-200/91:

Το άρθρο 119 της Συνθήκης εμποδίζει να λαμβάνονται υπόψη στο πλαίσιο συστήματος επαγγελματικών συντάξεων διαφορετικά ανάλογα με το φύλο αναλογιστικά στοιχεία υπολογισμού, τουλάχιστον καθόσον αυτό συνεπάγεται για γυναίκες και άνδρες εργαζομένους διαφορετικές εισφορές ή παροχές. Δεν μπορεί πάντως να γίνει εν προκειμένω επίκληση του άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 119 σε σχέση με αξιώσεις καταβολής συντάξεως που αντιστοιχούν σε χρονικές περιόδους εργασίας που έχουν συμπληρωθεί πριν από την έκδοση αποφάσεως στις υποθέσεις αυτές, με εξαίρεση την περίπτωση εργαζομένων ή ελκόντων από αυτούς δικαιώματα οι οποίοι, πριν από την ημερομηνία αυτή, άσκησαν ένδικη προσφυγή ή υπέβαλαν ισοδύναμη κατά το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο ένσταση.

Στην υπόθεση C-200/91:

1. Ο επιζών σύζυγος μπορεί επίσης να επικαλεστεί το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΟΚ σχετικά με αξιώσεις καταβολής παροχών βάσει συστήματος επαγγελματικών συντάξεων τις οποίες είχε ο αποβιώσας εργαζόμενος.

2. Ο εργαζόμενος ή οι έλκοντες από αυτόν δικαιώματα μπορούν να επικαλεστούν το άρθρο 119 της Συνθήκης έναντι των διαχειριστών συστήματος επαγγελματικών συντάξεων.
3. Οι διαχειριστές συστήματος επαγγελματικών συντάξεων υποχρεούνται, βάσει του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΟΚ, να πράξουν παν το δυνατό στο πλαίσιο των καθηκόντων τους προκειμένου να διασφαλιστεί ότι οι παροχές που πρέπει να καταβληθούν στους εργαζομένους ή τους έλκοντες από αυτούς δικαιώματα βρίσκονται σε αντιστοιχία προς την περιεχόμενη στο άρθρο αυτό αρχή της ίσης μεταχείρισης.
4. Εφόσον δεν εφαρμόζεται ορθώς το άρθρο 119 της Συνθήκης, οι παροχές συντάξεων που καταβάλλονται στα πρόσωπα που ανήκουν στην κατηγορία του φύλου που βρίσκεται σε μειονεκτική θέση πρέπει να ανέλθουν στο επίπεδο των παροχών των προσώπων που ανήκουν στην κατηγορία του φύλου που ευνοείται. Το κοινοτικό δίκαιο δεν εμποδίζει πάντως τη μείωση από ένα νέο, προσαρμοσμένο στην αρχή της ίσης μεταχείρισης, σύστημα που αφορά μελλοντικές περιόδους εργασίας, παροχών συντάξεων, εφόσον οι παροχές αυτές έχουν καθοριστεί στο ίδιο επίπεδο για τις γυναίκες και τους άνδρες εργαζομένους.
5. Το ζήτημα της σχέσεως μεταξύ της ευθύνης μιας συνταξιοδοτικής ρυθμίσεως και της ευθύνης του εργοδότη συνεπεία παραβάσεων του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΟΚ, σε περίπτωση ιδίως ανεπάρκειας των πόρων του ενός ή του άλλου, μπορεί να κριθεί, στο παρόν στάδιο εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου, μόνο επί εθνικού επιπέδου. Το κοινοτικό δίκαιο, αντιθέτως, απαιτεί οι εθνικές διατάξεις περί ευθύνης που ισχύουν σε περίπτωση παραβάσεως του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΟΚ, να μην είναι λιγότερο ευνοϊκές από αυτές που ισχύουν για παρόμοιες απαιτήσεις κατά το εθνικό δίκαιο και να μην είναι τέτοιας φύσεως ώστε να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή πάντως εξαιρετικά δύσκολη την άσκηση των δικαιωμάτων που παρέχονται από την κοινοτική έννομη τάξη.
6. Ως προς την εφαρμογή του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΟΚ, δεν έχει σημασία αν ένα σύστημα επαγγελματικών συντάξεων χρηματοδοτείται αποκλειστικά από εισφορές εργοδοτών ή συγχρόνως από υποχρεωτικές ή εκούσιες εισφορές εργαζομένων.
7. Όταν εντός μιας επιχειρήσεως ή τμήματος επιχειρήσεως απασχολούνται εργαζόμενοι του ενός μόνο φύλου οι οποίοι είναι ασφαλισμένοι σε σύστημα επαγγελματικών συντάξεων στο οποίο είναι ασφαλισμένα μόνο άτομα αυτού του φύλου, οι εργαζόμενοι αυτοί δεν μπορούν να επικαλεστούν το άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΟΚ προς τον σκοπό εξισώσεως της συντάξεώς τους προς τη σύνταξη που θα δικαιούνταν ένας υποθετικός εργαζόμενος του άλλου φύλου.